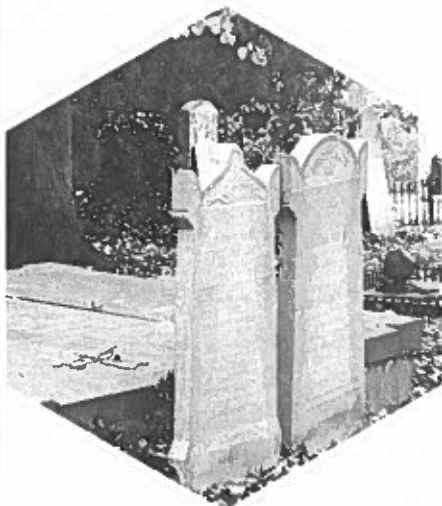


De Algemene Begraafplaats Alkmaar

Ontstaansgeschiedenis van de buitenbegraafplaats en
een inventarisatie van grafmonumenten (1830 - 1950)



DE ALGEMENE BEGRAAFPLAATS ALKMAAR

**Ontstaansgeschiedenis van de buitenbegraafplaats en een inventarisatie van grafmonumenten
(1830-1950)**

Wil Boots en Gonna de Reus
stagiaires kunstgeschiedenis Vrije Universiteit Amsterdam

In samenwerking met Carla Rogge (red)
architectuur- en bouwhistoricus
Bureau Monumentenzorg en Archeologie, Sector Volkshuisvesing
Dienst Stadsontwikkeling en Beheer, Gemeente Alkmaar

Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie
Rapport 2

Inhoud

<i>Voorwoord</i>	4
<i>Ten geleide</i>	5
<i>Inleiding</i>	6
I. Begraven in Nederland in de zeventiende- en achttiende eeuw	7
II. De Algemene Begraafplaats Alkmaar	9
<i>Oorspronkelijke aanleg en inrichting</i>	9
<i>De ontwerper: Jan David Zocher jr. (1791-1870)</i>	12
<i>Nieuwe grafrechten voor de burgers van Alkmaar</i>	16
<i>Herinrichting en uitbreidingen</i>	18
<i>Het huidige aanzicht</i>	19
III. De grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar	28
<i>Algemene impressie</i>	28
<i>Materiaal</i>	32
<i>Steenhouwerssignaturen</i>	38
<i>De vorm van de liggende grafmonumenten</i>	40
<i>De vorm van de staande grafmonumenten</i>	43
<i>Tekens en motieven</i>	49
<i>Symbolen en hun betekenis</i>	55
Tot besluit	62
Noten	64
Geraadpleegde literatuur	67
Herkomst van de afbeeldingen	69

Voorwoord

Van oudsher toont monumentenzorg niet alleen belangstelling voor gebouwen, maar ook voor grafmonumenten. Dat hangt samen met het feit dat onze voorouders eeuwenlang hun doden in de kerken hebben bijgezet. Eerst in de 19de eeuw kwam er een einde aan dat gebruik. Voortaan mocht er alleen nog buiten begraven worden. Talrijk zijn dan ook de begraafplaatsen die in de 19de eeuw zijn aangelegd.

Ook in Alkmaar is men aan de slag gegaan en reeds in 1830 konden de eerste doden begraven worden op de Algemene Begraafplaats aan de rand van de Alkmaarder Hout. Sinds 1989 staat deze begraafplaats, met zijn tuin in Engelse landschapsstijl en witte toegangspoort in neoclassicistische stijl, tot stand gekomen volgens ontwerp van de bekende architect en tuinarchitect J.D. Zoicher jr., op de Rijksmonumentenlijst.

Niet alleen de hoofdaanleg bepaalt het karakter van een begraafplaats, ook de grafmonumenten. Tot nog toe was er echter weinig zicht op wat er aan grafmonumenten op deze en andere begraafplaatsen in de regio was te vinden. Daarom besloot het Bureau Monumentenzorg en Archeologie van onze gemeente een onderzoek in te stellen. Voor het inventariseren van de vele grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats werden stagiaires kunstgeschiedenis van de Vrije Universiteit te Amsterdam aangetrokken: Wil Boots en Gonna de Reus. Zij hebben onder leiding van de kunsthistorica van het bureau, Carla Rogge, met veel inzet aan hun opdracht gewerkt en leverden na afloop een uitvoerig rapport, getiteld: "De Algemene Begraafplaats Alkmaar, Ontstaansgeschiedenis van de buitenbegraafplaats en een inventarisatie van grafmonumenten (1830-1950)".

Veel zorg was besteed aan de illustraties, waarbij de vele tekeningen die Gonna de Reus maakte niet onvermeld mogen blijven.

Verrassend was de grote belangstelling die er voor het onderzoek naar de Algemene Begraafplaats bleek te bestaan, niet alleen bij de Alkmaarse burgerij, maar ook daarbuiten. Zo kwam De Terebinth, de vereniging die zich inzet voor het behoud van waardevolle begraafplaatsen, op werkbezoek en maakte TELEAC opnames voor de cursus over begraven en begraafplaatsen in Nederland.

Gelet op die belangstelling is dan ook besloten het verslag dat Wil Boots en Gonna de Reus onder leiding van Carla Rogge maakten uit te geven. Zo ligt "De Algemene Begraafplaats Alkmaar, Ontstaansgeschiedenis van de buitenbegraafplaats en een inventarisatie van grafmonumenten (1830-1950)" thans voor u als deel 2 in de reeks "Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie".

*J. Douma
Alkmaars Wethouder
voor o.a. Monumentenzorg en Archeologie*

Ten geleide

Om de inventarisatie van de grafmonumenten praktisch en uniform te laten verlopen is na een oriënterend bezoek aan de Algemene Begraafplaats Alkmaar een formulier samengesteld aan de hand waarvan beschrijvend veldwerk is verricht. Bij de registratie is de nadruk komen te liggen op formele aspecten, materiaal en symboliek. Het werkgebied is toegespitst op de periode die nu voor ruiming in aanmerking komt, voor de inventarisatie is het jaar 1950 als uiterste datum aangehouden. Het onderzoek concentreert zich voornamelijk op de oudste grafvelden in verband met de risicofactor van de aanwezige oorspronkelijke grafmonumenten: ruiming en verandering in deze delen kan leiden tot een blijvende aantasting van het originele uiterlijk van de begraafplaats.

Ter plekke zijn zo'n twaalfhonderd grafmonumenten op papier gesteld, alle voorzien van een kleurenfoto. Via een computerprogramma zijn de gegevens onderling gecombineerd en verwerkt in voorliggend rapport. De inventarisatieformulieren en de computerlijsten liggen ter inzage bij het Bureau Monumentenzorg en Archeologie Alkmaar. Informatie over de Algemene Begraafplaats Alkmaar is met name geput uit het Regionaal Archief Alkmaar, gegevens over afzonderlijke graven zijn ondergebracht bij de gemeentelijke Grafrechtadministratie.

In dit rapport mogen de namen van de personen in wie de stagiaires hulpvaardige medewerking hebben gevonden niet onvermeld blijven.

Dank gaat nadrukkelijk uit naar drs. Carla Rogge, architectuur- en bouwhistoricus voor het Bureau Monumentenzorg en Archeologie Alkmaar, voor haar intensieve begeleiding en het uitdragen van haar ruime kennis. Verder gaat dank uit naar Joop Elsinga, restauratie-opzichter aan voornoemd bureau, voor zijn inspanningen bij het samenstellen van het computerprogramma en de uiterlijke verzorging van dit rapport; Mevrouw M. van Halm, werkzaam bij de gemeentelijke Grafrechtadministratie, voor haar enthousiasme en geduldige hulpverlening; Anne Pauptit, assistent-opzichter aan het Restauratie Advies en Begeleidings Bureau te Amerongen, momenteel restauratie-opzichter van de Grote Kerk in Alkmaar, voor het delen van zijn deskundigheid op het gebied van steensoorten. Tenslotte gaat dank uit naar Jan Dekker, beheerder van de Algemene Begraafplaats Alkmaar en medewerkers, voor hun vriendelijke bijstand.

Wil Boots en Gonna de Reus

Inleiding

In het najaar van 1995 is het hondervijfenzestig jaar geleden dat de buitenbegraafplaats in Alkmaar in gebruik werd genomen. Nog altijd is de begraafplaats een belangrijk element van de stad; ze vormt een cultuurhistorische staalkaart van vele beëindigde levens en decennia lange omgang met de dood, enerzijds weerspiegeld in de aanleg en de aanpassingen van de begraafplaats als geheel, anderzijds in de vorm van de grafmonumenten afzonderlijk. Dit rapport werpt zowel licht op het uiterlijk van de begraafplaats als op het aanzicht dat de grafmonumenten leveren. Teneinde de gegevens in een helder kader te plaatsen is een driedeling aangehouden.

Het eerste deel belicht de belangrijkste ontwikkelingen omtrent het ontstaan van begraafplaatsen in Nederland. Voordien was men gewoon op het kerkhof in de stad en bij voorkeur in de kerk te worden begraven. In de loop van de achttiende eeuw groeiden de bezwaren tegen het begraven binnen de bebouwde kom. In de negentiende eeuw werd bij Koninklijk Besluit het begraven binnen steden verboden en werd elke gemeente opgedragen een begraafplaats aan te leggen. Zo verging het ook Alkmaar.

Het tweede deel van het rapport behandelt de Algemene Begraafplaats Alkmaar van de aanleg tot de huidige vorm. De begraafplaats is gelegen in het van oudsher groene gedeelte van de stad ten zuidwesten van het centrum, dat bekend staat onder de naam de Hout. Ten tijde van het ontstaan van de begraafplaats was de Hout in hoofdlijnen formeel van uiterlijk. Door het zogeheten Sterrebos liepen lange, keurig rechte lanen met rijen bomen daarlangs. De komst van de begraafplaats betekende niet eenvoudigweg een nieuwe

plek om te begraven, het was tevens een moderne uitbreiding van de Alkmaarse groenvoorziening. De tuin achter de indrukwekkende façade is namelijk aangelegd in de Engelse landschapsstijl, een stijl die in het begin van de negentiende eeuw populair werd in West-Europa. De natuurlijk aangelegde begraafplaats leverde een groot contrast met de toenmalige omgeving: de neoclassicistische poort paste in het statige karakter van de Hout, maar eenmaal binnen bevond men zich in een andere wereld.

Het derde deel is geheel gewijd aan de grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar. Op de buitenbegraafplaats maakten de grafmonumenten niet langer deel uit van een kerkvloer en al vroeg werden zowel staande als liggende grafmonumenten geplaatst. We zien onder de oudst bewaarde monumenten al bijzondere exemplaren met een individuele vormgeving. Deze eigenheid wordt nog benadrukt door diverse soorten afzettingen die om de grafruimte werden geplaatst.

In de loop van de tijd breidden de mogelijkheden voor wat betreft materiaal, vorm en bewerking van een grafmonument zich steeds meer uit. De steenhouders leverden een uitgebreidere keuze aan steensoorten en met name de oude grafmonumenten laten bijzondere vormenvariaties zien. De stenen werden bewerkt met diverse decoratieve en figuratieve motieven. De meeste figuratieve motieven hebben een symbolische waarde en ook in deze motieven is een grote diversiteit te zien.

Het monumentale poortgebouw, de landschappelijke tuin en de grafmonumenten samen bepalen het aanzicht en het huidige karakter van de Algemene Begraafplaats Alkmaar.

I. Begraven in Nederland in de zeventiende- en achttiende eeuw

Dit rapport vangt aan met een deel over het begraven in Nederland in de periode voordat de buitenbegraafplaats een algemeen verspreid verschijnsel was.

Het begraven op zogeheten buitenbegraafplaatsen, begraafplaatsen die buiten de bebouwde kom liggen, is in Nederland pas tot gewoonte geworden in de loop van de negentiende eeuw.¹

Voor die tijd werd in en om kerken binnen de stads- of dorpskern begraven. Elke stad en ieder dorp had een eigen kerkhof, een aan de kerk grenzend, gewijd stuk grond waar vooral de *gewone* bevolking ter aarde werd besteld. De meeste stadskerkhoven zijn nu verdwenen, in dorpen wordt tegenwoordig nog wel bij kerken begraven. Diegenen die het zich konden veroorloven reserveerden een plek binnen de kerkmuren.

In de Grote of St. Laurenskerk, van oudsher de hoofdkerk in Alkmaar, getuigt de zerkenvloer nog van de gewoonte om in kerken te begraven.² Alle godsdienstgezindten werden hier geborgen. Naast religieuze redenen was het begraven worden in de kerk voor de stedelingen een laatste bevestiging van de sociale status.³

Al in de zeventiende eeuw kwamen in sommige steden klachten naar voren over de stank die bij het openleggen van de kerkvloer naar boven kwam. Mede hierdoor en onder druk van de bevolkingsgroei kwam een enkele keer een buitenbegraafplaats tot stand, hetzij op bolwerken hetzij buiten de stadsmuren. Door latere stadsuitbreiding zijn deze veelal weer binnen de bebouwde kom komen te liggen.

Over het algemeen werd aan dergelijke klachten nauwelijks gehoor gegeven. Vooral de kerkbesturen negeerden deze omdat het begraven in de kerk voor hen een belangrijke bron van inkomsten vormde.

In de loop van de achttiende eeuw kwamen er vanuit de hoek van de Verlichting stemmen op om lichamen van overledenen niet meer binnen de woonkern en zeker niet in de kerk te bergen. Diverse redenen werden hiertoe aangevoerd: het zou ethisch ongepast zijn, omdat voortdurende aanwezigheid van lijken de kerk zou ontheiligen; de bevolking werd op deze manier bijna dagelijks met de dood geconfronteerd; het onderscheid tussen arm en rijk was onjuist, want in de dood is iedereen gelijk.

Rationele redenen waren ondermeer: het ruimtegebrek; de onpraktische situatie waarin de vloer regelmatig lag opengebroken en de schade die deze hierdoor opliep; voorts werd gewezen op het feit dat de Joden hun doden in gebieden buiten de woonkern ter aarde bestelden (in Alkmaar was in 1746 aan de Westerweg een Joodse begraafplaats aangelegd, grenzend aan de zuidzijde van de Hout). Tot slot klaagde men over de stankoverlast en de samengaande onhygiënische situatie waaraan men herhaaldelijk werd blootgesteld. Een bron uit de tijd zelf meldt: *De verpestende stank die kadavers uitwasmen, is een aanwijzing van de natuur, een waarschuwing dat men zich op afstand moet houden. De volken uit de Oudheid die het beroemdst waren om hun binnenlands bestuur, verwezen de graven naar afgelegen plaatsen.*⁴

In de tweede helft van de achttiende eeuw zijn in Nederland enkele particuliere begraafplaatsen aangelegd. In de duinen bij Scheveningen ontstond in 1777 *Ter Navolging*, de eerste echte buitenbegraafplaats. Zwolle volgde twee jaar later en Arnhem in 1783. In Tiel en Diemen werd respectievelijk in 1786

II. De Algemene Begraafplaats Alkmaar

Deel twee van dit rapport gaat specifiek in op de organisatie rond het ontstaan van de Algemene Begraafplaats Alkmaar.

Oorspronkelijke aanleg en inrichting

De eerste melding over de inrichting van een buitenbegraafplaats in Alkmaar vinden we in de notulen van de raadsvergadering van 10 oktober 1827. Er is een onderzoekscmissie aangesteld om zich met de organisatie van de inrichting bezig te houden.⁷ In de raadsvergadering van 2 januari 1828 stelt de commissie voor een stuk grond te kopen gelegen nabij het Joodse kerkhof, (...) *waar zich reeds veele jaren geleden, zekere boomkweker de Vries heeft doen begraven.* Voor de inrichting van dit terrein presenteert de commissie drie plannen, elk voorzien van een tekening en een begroting. De ontwerpers zijn door de raad aangestelde *deskundigen*. De plannen en namen van deze ontwerpers zijn helaas niet overgeleverd.⁸

De raad kiest unaniem voor het duurste plan (kostenraming f35.837,-) met de volgende argumentatie: (...) *en zijn de leden na het wisselen van veele consideratien zeer algemeen van gevoelen geweest dat deze onderneming, daar zij dan eenmaal moet worden ten uitvoer gebracht, zal zijn eene blijvende hoogst belangrijke inrigting, waarop alle de ingezetenen, nu, en in het vervolg, altijd een eerbiedig oog zullen vestigen, ook zoodanig moet worden ten uitvoer gebracht, dat de nakomelingschap het werk hunnen vaderen zal goedkeuren, en de uiterlijke gedaante daar van geschikt zij, om die gevoelens van vereering staande te houden, welke een begraafplaats behoort in te boezemen. Dat ook de veiligheid en onschendbaarheid der graven, ten allen tijden met regt als een soort van heiligheid is beschouwd geworden, welke, het moge dan ook op zich zelve zwakheid zijn, toch den gevoeligen mensch ver-*

*eert, en dat de meerdere kosten, welke tot het bereiken van dat oogmerk worden besteed, alzoo niet verloren gaan.*⁹ In de notulen van de vergadering van 3 februari 1828 wordt hieraan nog toegevoegd: (...) *dat de begraafplaats daarenboven niet zal behooren te worden aangelegd beneden den rang waartoe de stad onder de alleroudste steden van Holland gerechtigd is.*

Volgens het aangenomen ontwerp zal het terrein aan alle vier de zijden met een plantsoen worden omgeven. Er zal een laan rondom en middendoor worden aangelegd en een kruislaan worden gevormd. Aan de voorzijde moet een *welgebouwde* muur komen, waarbij een ijzeren hek in het midden als toegang zal dienen. Aan de uiteinden van de muur zullen een opzichterswoning en een bergplaats komen. De drie overige zijden zullen met zware eiken palissaden van andere eigendommen worden afgescheiden.¹⁰ De uitvoering wordt opgedragen aan de burgemeester jonkheer Gijsbert Fontein Verschuur, die met instemming van de raad in de loop van het jaar twee ingrijpende wijzigingen in het plan doorvoert.¹¹

Ten eerste bleek de geplande lokatie ongeschikt voor het realiseren van het ontwerp, omdat de façade van het hoofdgebouw slechts op geringe afstand zou kunnen worden gezien. Daarom wees Fontein Verschuur de raad op een betere plek, namelijk het toenmalig exercitieveld, dat reeds in stadsbezit was. Hierop liepen alle lanen van de Hout uit, zodat men van verre de toegangspoort goed zou kunnen zien.¹²

Ten tweede was het nieuwe terrein omvangrijker, waardoor een groter gedeelte gereserveerd kon worden voor het vormen van waterpartijen. De voor dit doeleinde uitgegraven grond zou meer dan voldoende zijn voor de noodzakelijke ophoging van het terrein. Voorts had de burgemeester vernomen dat (...) *in verscheidene voornamen steden van Duitsland en elders voorzieningen waren voor het opbaren van de lijken gedurende een aantal dagen, waardoor het begraven van schijndoden onmogelijk zou worden.* Hierop besloot de raad dat ook op de algemene begraafplaats in Alkmaar een dergelijke voorziening moest komen, ongeacht de daarmee gemoeide kosten.¹³

De invloed van burgemeester Fontein Verschuur blijkt niet gering, daar zijn voorstellen tot verplaatsing en verandering van een al aangenomen ontwerp hebben geleid tot de huidige lokatie en inrichting van de begraafplaats.

Toen in het najaar van 1830 de aanleg voltooid was kocht de burgemeester als eerste een kelder op de nieuwe begraafplaats, gelegen op een prominente plek aan de rand van het huidige vak A (grafnummer A 6). Toen burgemeester jonkheer Gijsbert Fontein Verschuur op 8 januari 1838 overleed, werd de kelder in gebruik genomen.

In het uiteindelijk gerealiseerde poortgebouw zijn alle geplande voorzieningen opgenomen: een wachtkamer aan de rechterzijde en aan de linkerzijde een lijkenhuis voor het opbaren van de lichamen. Aan weerszijden van het poortgebouw wordt de begraafplaats afgesloten door een stenen muur. Aan de uiteinden van deze muur is aan elke kant een woning geplaatst in dezelfde stijl als de poort; de woning links was voor de doodgraver en de smallere woning aan de rechterkant voor zijn knecht.

De ontwerptekening wordt bewaard in het Regionaal Archief Alkmaar. De tekening is gesigneerd door Jan David Zocher jr.¹⁴ Uit

een krijttekening van C.W. Bruinvis (1843) van de toegang van de begraafplaats, is af te leiden dat Zochers ontwerp daadwerkelijk is uitgevoerd.¹⁵

Ondanks het ontbreken van een ontwerptekening voor de tuin van de Algemene Begraafplaats Alkmaar, is van de aanleg een goed beeld verkregen door bestudering van kadastrale kaarten (1883) en situatietekeningen gemaakt ter gelegenheid van wijzigingen in de inrichting (1894 en 1950).

De bijbehorende tuinaanleg van de Algemene Begraafplaats Alkmaar laat in het huidige beeld en al eerder op oude kaarten een heel ander beeld zien dan het eerste formele rechtlijnige plan met kruislaan: er kwam een tuin aangelegd in de Engelse landschapsstijl. Op de kadastrale kaart van 1883 is de begraafplaats helaas slechts gedeeltelijk opgenomen. De situatietekening van stadsarchitect Looman geeft een duidelijker beeld van het oude uiterlijk van het gehele terrein.¹⁶

Op het rechthoekige, bijna vierkante terrein werden drie *eilanden* gevormd. Aan de noordkant (rechts van de ingang) is een grote, langgerekte ovaalvorm aangelegd. Aan de zuidkant (links van de ingang) twee kleinere eilanden, die bijna cirkelvormig zijn. Deze eilanden werden geheel of grotendeels door diepliggende waterpartijen met bosschages op de taluds omgeven en waren onderling verbonden, waarschijnlijk door middel van bruggetjes. Het noordelijke, grootste eiland werd onderverdeeld in twee vakken (G en F op de tekening uit 1894 van stadsarchitect Looman), bestemd voor het begraven van rooms-katholieken. De twee zuidelijke eilandjes (vak D en E op de tekening van Looman) waren bestemd voor protestantse graven. De waterpartij in het midden van het terrein zorgde voor de gewenste scheiding tussen het rooms-kath-

lieke en het protestantse deel. Alleen via een omweg kon men zich van het ene naar het andere gedeelte verplaatsen.

De graven in de vakken het dichtst bij de ingang gelegen, links voor de protestanten en rechts voor de rooms-katholieken (vak D en G op de tekening van Looman), waren

zogenoeten eigen graven. Dit zijn graven die voor onbeperkte periode konden worden gekocht. De twee vakken het verst verwijderd van de ingang (de vakken E en F), waren voor algemene graven bestemd. Deze werden verhuurd en mochten na een vastgestelde periode geruimd worden.

De ontwerper: Jan David Zocher jr. (1791-1870)

De ontwerp-tekening uit circa 1828 voor het poortgebouw van de Algemene Begraafplaats Alkmaar is gesigeneerd door Jan David Zocher jr. Er is helaas geen ontwerp-tekening voor de plattegrond van de begraafplaats bewaard en ook schriftelijke bronnen dienaangaande zijn niet aanwezig. De indeling van het terrein met zijn ronde, door waterpartijen omgeven vormen, vertoont echter duidelijk overeenkomsten met de door Zocher in 1828 ontworpen Algemene Begraafplaats Akendam in Haarlem.¹⁷ Op de reconstructie-tekening van de oorspronkelijke indeling van Akendam is te zien dat het terrein werd omsloten door slingerende waterpartijen, die net als op de begraafplaats in Alkmaar voor een geloofsscheiding tussen de diverse godsdienstige gezindten zorgden. De grafvelden waren aangelegd als opgehoogde, heuvelachtige eilanden.¹⁸ Dergelijke overeenkomsten maken het zeer aannemelijk dat Zocher ook de plattegrond van de Algemene Begraafplaats Alkmaar ontworpen heeft.

Bovendien was Alkmaar van oudsher al op vele terreinen op Haarlem georiënteerd. Het is niet onwaarschijnlijk dat het stadsbestuur ook voor de begraafplaats het vertrouwde voorbeeld geraadpleegd heeft.

Toen de eerste voorbereidingen werden getroffen voor het realiseren van een buitenbegraafplaats in Alkmaar, was de door Zocher ontworpen begraafplaats in Haarlem ook volop in ontwikkeling.¹⁹

Jan David Zocher jr. oogstte veel waardering met zijn tuinontwerpen in de nieuwe Engelse stijl en was daarom een gewild tuinarchitect voor steden die een moderne uitstraling nastreefden.²⁰

De familie Zocher heeft verschillende generaties lang bekende architecten voortgebracht. Vader Jan David sr. (1763-1817)

leerde Zocher het vak van tuinarchitect. Voor Zocher zelf kwam de architectuur op de eerste plaats, maar toen zijn vader overleed nam hij diens werk over en was hij zowel architect als tuinontwerper. Hij was woonachtig in Haarlem en veel van zijn ontwerpen zijn in of rond deze stad te vinden.

Zocher genoot zijn opleiding als architect in Parijs en Rome, waar hij vertrouwd raakte met het neoclassicisme. Voor wat betreft de tuinarchitectuur, onderging hij de invloed van de Engelse landschapsstijl. Deze stijl, uit Engeland en via Frankrijk en Duitsland naar ons land gekomen, was vanaf het tweede kwart van de negentiende eeuw zeer in trek.²¹ Onder andere de Parijse begraafplaats Père-Lachaise (1804) en het grootse grafmonument voor J.J. Rousseau (1778) op een eilandje in het landgoed Ermenonville, nabij Parijs, waren hem duidelijk tot voorbeeld.²²

Terug in Haarlem zou hij in de loop van zijn leven vele plannen voor tuinen tekenen waarin voor de aanleg en beplanting van groene delen de Engelse landschapsstijl werd gebruikt. Dit zien we in een vroeg plan uit 1821 voor het Prinsenvolwerk, een van de wandelplantsoenen in Haarlem.

Zocher ontwierp architectuur in de neogotische of in de strakke neoclassicistische stijl. Hij streefde er naar om natuur en architectuur tot een harmonieus geheel te verwerken. Een vroeg voorbeeld hiervan is te vinden op Buitenbroekhuizen bij Leersum. Zocher heeft voor deze plek in 1818 een grafkelder met een bijbehorende tuin voor de familie Nellesteyn ontworpen.²³

De periode rond 1830 was een bloeitijd in Zochers carrière. Opdrachten voor verschillende projecten zoals wandel- en villapar-

ken, landhuizen en openbare gebouwen stroomden binnen. Zocher was een van de eersten die in Nederland begraafplaatsen in de Engelse landschapsstijl ontwierp. Hij werd aangetrokken voor het ontwerpen van diverse grote begraafplaatsen, waaronder de Algemene Begraafplaats in Haarlem (1828). In de jaren 1828-1829 ontwierp hij tevens begraafplaatsen voor de gemeente Zutphen, Overveen, Heemstede en Utrecht.²⁴ De twee laatste ontwerpen zijn uitgevoerd. Na die tijd is Zocher voor vele andere projecten uitgenodigd, waarvan de aanleg van het Vondelpark in Amsterdam het bekendst is. In Alkmaar is het bolwerk langs de singel volgens zijn ontwerp tot wandelpark ingericht.

De tuinontwerpen van Zocher karakteriseren zich door de logische opbouw en heldere indeling. Het voornaamste uitgangspunt van zijn ontwerpen is water. De parken en begraafplaatsen die naar zijn ontwerp zijn uitgevoerd kenmerken zich dan ook door nadrukkelijke aanwezigheid van vijvers en watergangen. Op de door Zocher ontworpen begraafplaatsen functioneren deze doorgaans als geloofsscheiding. Dit is niet alleen het geval in Alkmaar en Haarlem, maar ook op de begraafplaats in Heemstede en op de ontwerp-tekening voor een begraafplaats in Zutphen.²⁵ Paden en plantsoenen benadrukken de vaak slingerende vorm van de waterpartijen. De beplanting stelde hij samen uit een beperkt aantal soorten, waaronder zelden een bloemdragende soort.

De ingang van een begraafplaats behoort voor Zocher als een waardige poort naar het paradijs, als een doorgang naar een nieuwe wereld, te fungeren en moet dit als zodanig uitstralen.²⁶ De monumentale toegangspoort in Alkmaar getuigt van deze opvatting. Voor zover bekend is de Algemene Begraafplaats Alkmaar de enige door Zocher ontworpen buitenbegraafplaats met een dergelijke

monumentale ingangspartij. Deze is ontworpen in de statige neoclassicistische stijl. Het grote voorbeeld voor de neoclassicistische architecten van het begin van de negentiende eeuw was de bouwkunst van de oude Grieken. Deze was in de loop van de achttiende eeuw door opgravingen in Griekenland herontdekt en door publikaties in de westerse wereld bekend geworden. Er zijn in de oude Griekse bouwkunst verschillende stijlen te onderscheiden die we in de westerse neoclassicistische architectuur veelvuldig terug zien. Het poortgebouw van de Algemene Begraafplaats Alkmaar vertoont opvallende gelijkenissen met het neoclassicistische gebouw uit 1829 aan de Hauptfriedhof in Frankfurt am Main.²⁷ Het is vooralsnog niet bekend of Zocher het gebouw aan deze begraafplaats kende.

In het ontwerp voor het poortgebouw van de Algemene Begraafplaats Alkmaar heeft Zocher de sobere Grieks-Dorische vormgeving toegepast. Een opvallend kenmerk van het poortgebouw is de vooruitstekende of *risalerende* middenpartij die zich naar boven toe versmalt. Dit motief is tevens ontleend aan de oude Griekse architectuur en is ook te zien bij het grote, centraal liggende monument uit 1804 op de begraafplaats Père Lachaise in Parijs. Het is zeer waarschijnlijk dat Zocher dit monument heeft gezien tijdens zijn studietijd in deze stad. Op de ontwerp-tekening zien we nog andere Griekse elementen toegepast. De vier zuilen in de onderdoorgang, bijvoorbeeld, zijn van de Grieks-Dorische orde. Ze hebben groeven, *cannelures*, over de hele lengte van de schacht. De bijbehorende kapitelen hebben het uiterlijk van een kussen (*echinus*), afgedekt met een vierkante plaat (*abacus*). De middenpartij van de ingangspoort wordt bekroond door een driehoekig fronton met op de hoeken kleine uitsteeksels. Dit soort uitsteeksels worden *acroteria* genoemd, ze werden in de Griekse architectuur als versie-

ringselement gebruikt op de hoeken van het hoofdstuk van tempels en grafmonumenten. Deze combinatie wordt herhaald in de muur aan weerszijden van de onderdoorgang; hier is een grote steen geplaatst in de vorm van een staand grafmonument, ook wel *stèle* genoemd.

Aan weerszijden van het poortgebouw heeft Zocher muren aangebracht waarin gelijksoortige stèles zijn opgenomen. Deze muren sluiten de begraafplaats aan de voorzijde van de weg af. Terwijl de beide stèles aan weerszijden van de onderdoorgang worden bekroond door een rondboogvormig raam, kregen de stèles in de muur een rondboogvormig fronton. Op de ontwerptekening zijn in de toppen van de stèles grafsymbolen te onderscheiden waaronder een lauwerkrans, een omgekeerde toorts en een gevleugelde zandloper. Het is niet zeker of deze werkelijk zijn aangebracht, ze zijn niet in de tekening van Bruinvis opgenomen (1843). De woningen aan de uiteinden van de muur hebben net als het poortgebouw een bekroning van fronton met acroteria. In 1860 is de muur vervangen door het huidige ijzeren hekwerk.²⁸

De toepassing van fronton en acroteria is ook in andere architectuur en architectuurontwerpen van Zocher te vinden. We zien ditzelfde motief in de toegangspoort van de buitenbegraafplaats Soestbergen in Utrecht die hij ontwierp rond 1830 en op het ontwerp dat hij circa 1831 tekende voor de toegangspartij van de buitenbegraafplaats in Leeuwarden.²⁹ Zocher paste het fronton met acroteria niet louter toe in toegangspartijen voor begraafplaatsen. Zo zien we het ook terug bij het monument voor de zeeheld Van Speyck, in Egmond aan Zee dat Zocher in de periode 1838-1840 ontwierp. Rond de reeds bestaande vuurtoren bouwde hij een antieke tombe met driehoekig fronton en acroteria.

Zochers ontwerp voor de ingang van de Algemene Begraafplaats Alkmaar uit circa 1828, is in de jaren 1829-1830 uitgevoerd onder toezicht van de stadsbouwmeester Willem Hamer. Bij de uitvoering is op enkele details afgeweken van de tekening. In het hoofdstuk *Het huidige aanzicht* wordt hier nader op ingegaan.

Ook nu nog is de representatieve poort *..de stad onder de alleroudste steden van Holland waardig..* een blikvanger in het stadsbeeld.

Over het beplantingsschema van de tuin van de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn tot dusver geen schriftelijke gegevens aangetroffen. We kunnen helaas niet teruggrijpen op het schema van de begraafplaats Akendam in Haarlem, omdat meldingen hierover ook niet zijn aangetroffen.³⁰ Het is echter bekend dat Zocher zich onder andere liet beïnvloeden door de opvattingen van de Duitser Hirschfeld die de ideeën van de Engelse landschapsstijl in diverse publicaties heeft beschreven.³¹ Als grondprincipes van de nieuwe tuinstijl noemt hij onder andere *natuurlijkheid, gevoelijkheid, verscheidenheid en lieflijkheid*.

Hirschfeld zet in zijn werk onder andere uiteen hoe deze manier van tuinaanleg, waarin natuur en grafmonument samen worden ervaren, op de ziel inwerkt. Treurbomen, zoals wilgen en berken, en donkere bomen, zoals cypressen en sparren, dienden tezamen met grafmonumenten de sfeer op te roepen van een *melancholische tuin*. Een dergelijke beplanting moest de bezoeker uitnodigen tot overpeinzing van de kortstondigheid van het leven.

Voor de Nederlandse landschapsarchitect was er tevens een voorbeeld van eigen bodem: G. van Laar geeft in een prachtig geïllustreerd boek een keur aan tuinontwerpen voor verschillende doeleinden.³² Hierin

ligt de nadruk op natuurlijk aandoende houten bruggen, banken en bergschuurtjes.

Aan de leeftijd van de tegenwoordig aanwezige bomen is af te leiden dat dit niet de eerst aangeplante begroeiing is geweest. Het is niet bekend welke boom- en plantsoorten op de nieuwe begraafplaats waren geplant. Er is geen documentatie zoals een bestellijst bewaard waaruit precies blijkt welke beplanting op de begraafplaats gedacht was.

Wel heeft Zocher op de tekening van het poortgebouw geboomte bij het ontwerp betrokken. We herkennen cypressen en loofbomen die achter de muur oprijzen, soorten die in het huidige beplantingsschema zijn opgenomen.

In een uitbreidingsplan van 1894 wordt door stadsarchitect Looman voor het eerst gesproken over de beplanting, zij het in negatieve zin: *..om U op den ongunstigen toestand van boomen en plantsoen, op de begraafplaats te wijzen. Oude, leelijk gevormde, vol dood hout zittende Canadesche populieren vormen in hoofdzaak het opgaand houtgewas. Het lagere houtgewas, vooral heesters enz., is zeer hoog, bijna te hoog opgeschoten om nog fraai genoemd te kunnen worden. Van lieverlede opruimen der populieren en het vervangen daarvan door fraaiere andere boomen, zoomede het nazien van het lagere gewas zou onze begraafplaats zeker verfraaien.*³³ Een populier begint na vijftig jaar inderdaad vervormingen en gaten te vertonen. Het is daarom gerechtvaardigd te stellen dat deze populieren deel hebben uitgemaakt van de eerste beplanting.

Nieuwe grafrechten voor de burgers van Alkmaar

De organisatie rond de nieuwe lokatie voor het begraven van doden was door het Ministerie van Binnenlandse Zaken in handen van het stadsbestuur gelegd. Het bestuur van de Grote Kerk zou van het stadsbestuur wegens derving van inkomsten een jaarlijkse schadevergoeding van f1.200,- krijgen, af te kopen door een eenmalige vergoeding van f24.000,-.³⁴

De stedelingen werden via de Alkmaarsche Courant op de hoogte gehouden van hun nieuwe grafrechten.³⁵ Er werden oproepen gedaan aan eigenaars van graven in de kerk, om hun wensen ten aanzien van grafruimte op de begraafplaats aan te geven. Via loting werden overeenkomstige ruimten op de nieuwe lokatie toegewezen. Hoewel in de Grote Kerk katholieken en protestanten naast elkaar werden begraven, werden op de begraafplaats uit voorzorg voor geloofsbezwaren, afgescheiden delen gecreëerd.

In de Courant van 13 april 1830 gaven *Burgemeester en Wethouders der stad Alkmaar (...) kennis aan de goeode Burgerij & Ingezetenen (...); dat zij ter deliberatie van den stedelijken raad hebben gebracht, op welke meest geschikte wijze aan de zoodanigen plaats der graven in de kerk of op het kerkhof binnen deze stad, welke zij door de instelling der nieuwe Begraafplaats zullen verliezen, de aangevraagde grafruimte voor een of meer graven zal kunnen en behooren te worden afgestaan, en toegedeeld; Dat ten gevolge daarvan door den raad is besloten geworden: Dat Heeren Burgemeester en Wethouders zullen worden verzocht en gekwalificeerd, om de plattegrond van de beide begraafplaatsen, zoo die voor de Hervormden als voor de Rooms Catholijken bestemd, te laten verdelen in zoo veele langwerpige vierkante gedeelten als daarop plaatzen voor grafruimten zullen worden*

gevonden, en op ieder van dezelve een nummer van orde te stellen (...). Vervolgens de zoodanigen, welke allen grafruimte hebben gevraagd, en aan welke de alzoo uitgetrokken numero's zullen worden toegewezen; terwijl het dezelve vrij zal staan, daarbij, wanneer zij het verlangen, een zark van een der twee soorten, welke bij de stad in voorraad zijn, overtenemen tegen de prijs van 18 of 20 guldens; terwijl geene andere zarken of eenige andere tekenen zullen mogen worden gebruikt, en geene opschriften op dezelve gesteld, anders dan met de schriftelijke goedkeuring van Heeren Burgemeester en Wethouders. De gemeente had een lading liggende stenen in bezit, waaruit de bevolking een keus kon maken. Het beeld van de begraafplaats zoals men dat toen voor ogen had was blijkbaar dat van een buiten gelegen kerkvloer.

In artikel acht van het *Reglement op het Begraven te Alkmaar*, door de raad vastgesteld in 1842, werd bepaald hoe de grafvelden werden ingedeeld.³⁶

Over de afgezonderde (eigen) graven wordt het volgende gemeld: *De graven zullen op de afgezonderde begraafplaats nauwkeurig worden gemaakt op of binnen de ruimte voor iedere grafstede aangewezen en wel voor een geheel ledig graf ter diepte van twee el en vijf palm (twee meter en vijftig centimeter).*³⁷ De graven moesten dus met precisie worden gegraven, hieruit kan afgeleid worden dat de afzonderlijke grafruimten aaneengesloten lagen. Bij bestudering van de desbetreffende oude grafvelden blijkt dat in de praktijk de stenen links en rechts zoveel mogelijk tegen elkaar aangelegd werden, maar dat er tussen de rijen of regels een kleine ruimte, ongeveer ter breedte van een voet, vrij bleef.

Over de algemene graven wordt het volgende besloten: *Op de algemene begraafplaats zullen de graven aan de zijden drie tot vier*

palmen en de hoofd en voeteneinden drie tot vijf palmen van elkander verwijderd zijn. De diepte zal mede zijn twee el en vijf palm. In tegenstelling tot de eigen graven, lagen hier de individuele graven aan alle zijden los.

De moeilijkheid van het openleggen van een graf, kan een verklaring zijn voor het verschil in begraafkosten: voor bijzetting in een algemeen graf werd één gulden in rekening gebracht, voor bijzetting in een eigen graf diende men de doodgraver vier gulden te betalen.

Er kunnen twee soorten graven worden onderscheiden, namelijk het zogeheten zandgraf en het keldergraf.

In zandgraven worden de kisten rechtstreeks in het zand begraven. In een dergelijk graf is plaats voor vier kisten boven elkaar. Ze dienden volgens artikel acht van de begraafreglementen van elkaar te worden gescheiden door *..eene dekking wel aangestampte aarde (..) die ten tijde van het plaatsen van een nieuw lijk niet zal mogen geroerd worden.*

Bij keldergraven is sprake van een ondergrondse, gemetselde ruimte, waarin meerdere kisten kunnen worden geplaatst. In de Alkmaarse grafkelders is plaats voor meer dan tien bijzettingen.

In de Courant van 3 augustus 1830 en enkele edities daarna deelde het gemeentebestuur mee dat (...) *het gebruik van de nieuwe begraafplaats, na middernacht van de veertienden september aanstaande zal geopend zijn, en dat daarna niet meer in de Groote Kerk, het bijgelegen kerkhof, of enige andere plaats binnen deze stad, eenige lijken zullen worden mogen bijgezet of begraven.*

Op 15 september 1830 is de Algemene Begraafplaats Alkmaar officieel geopend verklaard.

Van de eerste begravingen zijn alleen in de eerste grafboeken waarneembare sporen te vinden.³⁸

De buitenbegraafplaats werd in gebruik genomen op 16 september 1830, een dag na de opening. Toen werd op het algemene rooms-katholieke gedeelte op gewone tijd 's avonds een graf *onder de maat* (een kleine steen) aangelegd, voor Maria, dochter van Lodewijk Carel Petrolie, voor de onkosten van veertig cent.

In het eerste *afgezonderde* (eigen) graf op het protestantse deel werd op 24 september Fokeltje de Waard, weduwe van Dirk de Haan, begraven. De ceremonie had plaats op gewone tijd 's avonds, met twee aansprekers met lijkkooets. Het graf werd *vier diep* gemaakt tegen de kosten van f22,85. Het was de negende begraving.

Over de eerste katholieke eigen graven is tot op dit punt helaas niets bekend, omdat van het katholieke deel vooralsnog geen grafboek is aangetroffen. Een tekening uit 1853 van de stèle op het graf van Pieter Plas geeft een beeld van de indeling van dit vak. We zien een grafveld met maar één stèle en verder alleen markeringspaaltjes voor de graven. In hoeverre dit een betrouwbaar beeld geeft, is niet te zeggen.³⁹

Vanaf de opening tot het eind van het jaar 1830 hadden in totaal 84 begravingen plaats. In een brief aan de Burgemeester en Wethouders geven ondergetekenden president Van Leeuwen en secretaris Van de Velde een berekening van de eerste opbrengst: de inkomsten f302,80 minus de uitgaven f178,88 leverde de gemeente een rendement op van f123,92.⁴⁰

Herinrichting en uitbreidingen

Ruim vijftig jaar na de ingebruikname van de Algemene Begraafplaats Alkmaar ontstond er, in samenhang met de groei van de stadsbevolking, een onvermijdelijk ruimtegebrek. Er werd binnen het terrein naar een oplossing gezocht hetgeen ten koste ging van de tuinaanleg en met name de waterpartij, doordat delen daarvan moesten worden aangeplempt.

De eerste plemping vond plaats in 1886 wegens een tekort aan ruimte voor eigen graven voor protestanten. Een deel van de waterpartij aan de zuidzijde van het eilandje direct links van de ingang moest wijken voor 130 nieuwe graven. Hierdoor ontstond een gedeelte van het huidige vak B.

In het najaar van 1894 was opnieuw aanpassing van de inrichting noodzakelijk. Andermaal was alleen vraag naar ruimte voor het begraven van protestanten. Van het rooms-katholieke gedeelte werd minder vaak gebruik gemaakt, omdat reeds in 1887 ten zuiden van de Hout de rooms-katholieke begraafplaats St. Barbara was ingericht.

Voor uitbreiding van het protestantse gedeelte legden Burgemeester en Wethouders een door de stadsarchitect G. Looman opgesteld plan aan de raad voor. Looman verduidelijkte zijn ideeën met een tekening waarin hij in de toenmalige situatie zijn voorstel tot wijziging heeft aangegeven. Voor zover bekend is dit de oudste situatietekening van de begraafplaats.

Loomans plan werd geaccepteerd. Wederom werd ten koste van de waterpartij het vak bestemd voor eigen graven voor protestanten aan de zuidzijde vergroot. Er ontstond ruimte

voor 170 graven, vak B kreeg hiermee (op dertien later gevormde graven na) zijn huidige vorm en grootte.

Tegelijkertijd vond op het grote, rechts van de ingang gelegen eiland, een herinrichting plaats. Het voorste deel, het huidige vak C, met eigen graven voor rooms-katholieken werd door middel van een plantsoentje afgescheiden van het achterste deel, dat tot dan toe bestemd was voor algemene rooms-katholieke graven. Na een periode van tien jaar zou dit achterste deel geheel geruimd zijn, waarna het volgens het plan van Looman gebruikt kon worden voor algemene protestantse graven. Vervolgens kon worden begonnen met de ruiming van het achterste eilandje links van het water, dat oorspronkelijk voor algemene protestantse graven was bestemd en dat daarna zou worden ingericht voor protestantse eigen graven.

In praktijk werd zowel het achterste eilandje als het achterste deel van het grote eiland voor eigen protestantse graven gebruikt.

Voor latere uitbreidingen is steeds meer water voor begraafruimte geweken. Pas vanaf 1917 werden nieuwe stukken grond aangekocht, waardoor de begraafplaats aanzienlijk groter werd en interne aanpassing niet langer noodzakelijk zou zijn. In 1950 werd echter een aula gebouwd, waardoor opnieuw een deel van de waterpartij verloren is gegaan.

Ondanks alle veranderingen is in de huidige inrichting de oude plattegrond van de begraafplaats nog goed te herkennen.

Het huidige aanzicht

Met het verstrijken van de jaren is er sinds de opening van de Algemene Begraafplaats het een en ander veranderd. Door wijzigingen in de aanleg van de tuin, het wisselen van grafbezetting en door de tand des tijds heeft de begraafplaats een ander uiterlijk gekregen.

Nog altijd ligt de Algemene Begraafplaats in het groene deel van Alkmaar. Het nabijgelegen Sterrebos is daarentegen van uiterlijk veranderd; niet langer bieden statige lanen uitzicht op de poort. Uit de kadastrale kaart van 1883 blijkt dat het bos een landschappelijke aanleg heeft gekregen met kronkelende paden.

Er loopt tegenwoordig slechts één brede weg, de huidige Prinses Julianalaan, recht op het voorplein van de begraafplaats uit. Van hieruit valt de aandacht van menig passant op de monumentale toegangspoort. Het voorplein is in de vorm van een halve cirkel aangelegd en voorzien van beplanting.

De façade loopt parallel aan de huidige Westerweg. De ruimte tussen de weg en de omheining van de begraafplaats is beplant met bomen en struiken. Het is een voorproefje van wat zich achter de poort bevindt.

De neoclassicistische ingangspartij werd in grote lijnen uitgevoerd volgens de ontwerptekening van Zocher. Deze bestaat uit een centraal poortgebouw met aan weerszijden hekwerk, afgesloten met een hoekpaviljoen. Het centrale poortgebouw verleent de daadwerkelijke toegang tot de begraafplaats. Het gebouw geeft een horizontale indruk, het is zestien meter breed en zeven meter hoog. Het wordt gedekt door een laag, flauw hellend *zadeldak*. Aan de voorzijde springen de muren die de onderdoorgang flankeren ten opzichte van de gevel naar voren. Dit risalerende gedeelte wordt bekroond met een driehoekig fronton en acroteria op de hoeken.

De acroteria worden herhaald op de hoeken van het gebouw.

In het fronton staat de volgende tekst:⁴¹ met de volgende betekenis:

D. O. M.
et
MANIBUS CIVIUM
D. D.
S. P. Q. A.
MDCCCXXIX

Aan de allergrootste en beste God
en
voor de schimmen van de burgers
hebben gegeven
de senaat en de burgers van Alkmaar
1829

Vrij vertaald wordt vermeld dat de bevolking van Alkmaar deze begraafplaats schenkt aan de allergrootste en beste God om hun doden te eren.

Aan weerszijden van het risalerende gedeelte is een stèle aangebracht. De stèle wordt niet door een fronton maar door een segmentboogvormig venster bekroond. Ook hier zijn acroteria op de schouders van de stèle te zien. Op de tekening van Zocher staan de stèles op een fors basement, dat bij de uitvoering achterwege is gelaten.

De onderdoorgang van het poortgebouw laat vanaf de straatzijde een driedeling zien; een werkelijke doorgang in het midden en aan beide zijden een verhoogde galerij. De smalle galerijen zijn aan de straatkant afgesloten door een hek en een zuil.

In tegenstelling tot de ontwerptekening die Grieks-Dorische zuilen laat zien, zijn de zuilen uitgevoerd volgens de Romeins-Dorische orde. De schachten van de zuilen zijn niet gecanneleerd en vertonen een lichte

zwellend. Onder het kapiteel bevindt zich een extra ribbel.

De neoclassicistische architectuur van het poortgebouw wordt benadrukt door het kleurgebruik. De muren zijn wit gepleisterd waartegen het hardstenen fronton, de zuilen en het basement grijs afsteken. Niet-stenen elementen zijn donkergroen geverfd.

De poort is aan de straatzijde afsluitbaar met een hek. Door de vormgeving lijkt het van ijzer, het is echter een houten exemplaar. De spijlen van het hek eindigen in pijlpunten. Vlak onder de punt en op de hoogte van het basement worden de spijlen onderling verbonden door een horizontale geleiding. Het hek heeft als afsluiting aan beide kanten een door banden bijeengebonden pijlenbundel.

Aanvankelijk was de begraafplaats volgens Zocher's ontwerp van de straat afgescheiden door een stenen muur. In 1860 werd deze vervangen door het nog altijd bestaande hoge ijzeren hek. Aan weerszijden van het poortgebouw loopt het hek over een lengte van zestig meter door. Het is op een lage stenen voeting geplaatst en de totale hoogte van de afzetting is circa drie meter. Om de tien meter staat een vierkante stenen pijler, beëindigd met een laag *tentdak*. Tussen de hoge pijlers zijn de dunne ijzeren spijlen tweemaal afgewisseld met een dikke spijl. Deze zijn als gecanneleerde zuilen uitgevoerd, het kapiteel heeft een bladmotief en op de top van de zuil is een granaatappel geplaatst. De ijzeren spijlen zijn sierlijk bewerkt tot omgekeerde toortsen die onderling worden verbonden door een eikeblad in een medaillon. Van een aantal exemplaren ontbreekt de top.

De afzetting loopt aan beide zijden uit in een paviljoen. Hier waren eertijds de doodgraver en de doodgraversknecht gehuisvest. De woningen waren via een pad vanaf de begraafplaats makkelijk bereikbaar. De

huidige tuinen van de woningen lopen door in de plantsoenen van de begraafplaats. De vormgeving van de paviljoens is in grote lijnen hetzelfde als van het poortgebouw. Ten behoeve van de woonbaarheid zijn ze enigszins gemoderniseerd.

De begraafplaats is bereikbaar via het poortgebouw. De onderdoorgang heeft een lengte van negen meter. Onder de poort is vanaf de verhoogde galerijen toegang naar diverse vertrekken. Voor het betreden van de galerij is een traprede aangebracht. De rechtervleugel is een wachtkamer, aan de linkerkant bevinden zich twee ruimtes die tegenwoordig als opslagkamers worden gebruikt.

In de wanden onder de poort zijn twee gedenkstenen aangebracht. De rechter steen vermeldt: *Dit werk is verrigt onder toezigt van den stedelijken bouwmeester Willem Hamer in den jare 1829 en 1830 en de linker gedenksteen: op den 26 junij 1829 is de eerste steen van dit gesticht gelegd, door Jr Gijsbert Cornelis Fontein Verschuir, jongste zoon van den heer Burgemeester.*

De onderdoorgang is overspannen met een houten *tongewelf*. In het plafond van de beide galerijen zitten drie *cassetten*. Het gewelf, de cassetten en de wanden zijn geheel wit gepleisterd. De deuren naar de vertrekken zijn donkergroen, afgezet met een gele lijst. De vloer is bestraat met gele en rode klinkers. Het verhoogde deel is afgezet met grijze hardstenen banden. Aan de kant van de tuin is de galerij net als aan de straatkant afgesloten met een zuil.

De achterzijde van het poortgebouw heeft in hoofdlijnen dezelfde vormgeving als de voorkant. Het fronton is niet in natuursteen maar in hout uitgevoerd. Ter bescherming van het hout is de zinken dakbedekking geheel over het fronton doortrokken. In de zijvleugels is een raam met een rondboogvenster aangebracht. Het aanbouw-tje

aan de zijde van de wachtkamer heeft een *lessenaarsdak*. Vanaf deze zijde is goed te zien dat het poortgebouw ook aan de zijkan- ten voorzien is van een fronton. De kap steekt iets uit, ruimte latend voor bijna plastische acroteria op de hoeken.

Wanneer men de begraafplaats via het monu- mentale poortgebouw betreedt komt men op de *binnenhof*, een met grind bedekt stuk open grond met beplanting rondom. Op de open plek is één boom geplant. Langs de randen staan diverse bomen, afgewisseld met hoge struiken. De waterpartij loopt uit in de hof. Op de aflopende oevers zijn tussen de bodembedekking bomen geplant waarvan sommige diagonaal over het water hangen. De verschillende soorten en hoogten in de begroeiing leveren een variatie in vorm en kleur die een levendig en natuurlijk uiterlijk aan de begraafplaats geven. Vanaf de binnen- hof zijn de grafmonumenten door de rijke begroeiing grotendeels aan het zicht onttrok- ken.

De begraafplaats oogt door de aanleg in Engelse stijl eerder als park of tuin, dan als een plek waar doden worden begraven. Afgesloten van het roerige stadsverkeer, omringd door groen en vogelgeluiden, be- vindt men zich in een rustige natuurlijke omgeving. Hoewel de landschappelijke stijl van de tuin is bewaard, hebben uitbreidingen en veranderingen over de gehele begraaf- plaats sporen achtergelaten. Ze vallen echter niet direct in het oog.

Zo moet men zich realiseren dat de binnen- hof eertijds een ander uitzicht gaf, waarbij water een belangrijk aspect vormde. Aan de rechterkant was van oudsher geen bebouw- ing. Volgens de situatietekening van stadsar- chitect Looman, uit 1894, was dit gedeelte als plantsoen aangelegd waarin een pad toegang gaf tot de woning van de knecht, rechts van de poort. Een waterarm, die achter

in de tuin was verbonden met de centrale waterpartij, liep langs de noordostrand van de begraafplaats met een bocht in dit plant- soen uit. Dit water is geheel verdwenen, hier is inmiddels een nieuw grafveld in gebruik genomen.

De gemeente liet verschillende bouwplannen op de rechterzijde van de binnenhof uitvoe- ren. In 1950 kwam een aula voor het houden van een uitvaartdienst en in 1978 werd een kantoor aangebouwd. Hierdoor is het zicht op het achtergelegen plantsoen en grafveld belemmerd.

De komst van de aula had opnieuw consequenties voor de waterpartij. Bij de uitgang aan de korte zijde van het gebouw was namelijk ruimte nodig voor de lijkbaar en rouwstoet, om deze reden werd zes meter van de uitloop van de waterpartij geplempt.

Vanuit de binnenhof zijn grindpaden zicht- baar die naar de diverse grafvelden leiden. Door begroeiing, paden en soms enig hoogte- verschil worden de velden en vakken onder- ling van elkaar gescheiden. Een wandeling over de begraafplaats liet vroeger een ander beeld zien dan de huidige aanblik. De paden waren grotendeels omgeven met water, waardoor de drie grafvelden als eilanden geïsoleerd lagen. Waarschijnlijk maakten brugverbindingen de oversteek van het ene vak naar het andere mogelijk. De centrale waterpartij fungeerde als geloofsscheiding. Bij binnenkomst koos men een richting: rechtsaf voor het katholieke deel; linksaf voor het deel met protestantse graven. Ach- teraan op de begraafplaats moest de breed uitlopende waterpartij twee maal worden overgestoken om in het deel van het andere geloof te komen. In de tegenwoordige situa- tie zijn de zijarmen die vanuit de centrale waterpartij liepen, alle geheel aangeplempt. De centrale waterpartij met zijn slingerende vorm is echter gebleven en zelfs in de loop van de tijd bij uitbreiding in dezelfde stijl

verlengd. Twee rustieke knepelbruggen vormen de verbinding tussen het linker- en het rechterdeel van de begraafplaats.

Onderstaande tekst beschrijft een route langs de oudste grafvelden en schetst daarbij een beeld van de vroegere aanblik van de begraafplaats. Tevens wordt op enkele bijzondere grafmonumenten gewezen.

De tuin was bij de aanleg van de Algemene Begraafplaats Alkmaar ingedeeld in drie eilanden, twee kleine en een grote. Deze eilanden waren grafvelden met elk een eigen bestemming. De twee kleine eilanden waren bestemd voor protestanse graven en het grote eiland was bestemd voor graven voor katholieken. Tegenwoordig zijn deze drie grafvelden niet meer omringd door water.

Een van de kleine eilanden grenst aan de linkerzijde van de binnenhof, het is door begroeiing grotendeels aan het oog onttrokken. Wanneer men bij het verlaten van het poortgebouw direct links het pad inslaat, treft men aan de rechterhand een lage, nagenoeg ronde grafheuvel aan. Dit is het huidige *vak A*.

Bij de aanleg van de begraafplaats was dit grafveld als cirkelvormig eiland aangelegd. Het was grotendeels omsloten door water dat als een lus om de heuvel lag. Hoewel het merendeel van het water is gedempt, is de oorspronkelijke cirkelvorm nog duidelijk zichtbaar.

Links van het pad lag vroeger een plantsoentje met een doorgang naar de doodgraverswoning. Nu is dit gedeelte geheel begroeid en langs het pad bezet met grafkelders.

Vak A was van oorsprong bestemd voor protestantse eigen graven.

Uit de nummering in de grafboeken blijkt dat de grafruimte in de loop van de tijd is toegenomen; aan de voor- en achterzijde van

vak A zijn enkele regels toegevoegd. Hier zijn met name moderne graven aangebracht. Momenteel is vak A in 546 graven ingedeeld. Uit de periode 1830-1950 zijn 124 grafmonumenten bewaard gebleven.

Langs het pad dat vanuit de binnenhof naar vak A leidt, begint van links naar rechts de nummering van de graven. Aan het eind van de voorste rij telt men weer vanaf de linkerkant door in de tweede rij en zo verder.

De graven werden niet op volgorde van nummer in gebruik genomen. Van de eerst geplaatste grafmonumenten is een belangrijk aantal bewaard gebleven, ze liggen her en der verspreid over het grafveld. In de loop van de tijd zijn open ruimten tussen de grafmonumenten ontstaan, waardoor een onregelmatig beeld van hoge en lage stenen is verkregen. De graven lijken naar willekeur te zijn aangebracht, maar als men de heuvel betreedt en de graven in het middengedeelte aan een nader onderzoek onderwerpt, moet men concluderen dat dit grafveld hier in de eerste jaren een vrijwel aaneengesloten vloer van graven vormde. De graven en hun monumenten lagen vrijwel tegen elkaar aan en ook tussen de rijen was nauwelijks ruimte om te staan. Voor het bezoeken van een graf was men genoodzaakt over andere graven heen te lopen. De gemiddelde hedendaagse bezoeker zal daartoe enige schroom tonen. Men moet zich echter realiseren dat het betreden van graven voor de Alkmaarders toentertijd een gewone zaak was. Men was immers gewend ook in de kerk over grafzerken te lopen. Toch zal het moeite hebben gegeven wanneer men zich langs een grafomheining met kettingen of hekwerk moest werken. Misschien was dit aanleiding om in later tijd de regels met een tussenruimte van dertig à veertig centimeter aan te leggen. Dit is onder andere te zien bij de voorste rijen.

De oorspronkelijke graven in vak A zijn talrijk en hier treft men de oudst bewaarde grafmonumenten van de begraafplaats aan. Er is een ruime soorten-variatie; grote en heel kleine steentjes, brede of juist heel smalle graftekens. Er zijn zowel liggende als staande grafmonumenten aangebracht, waaronder fraaie exemplaren.

Liggende stenen werden gebruikt als afdekking op een zandgraf of op een kelder.

Bij liggende stenen op zandgraven zijn vaak de hoeken sierlijk afgewerkt met uitstulpingen en inkepingen en soms is een motief aangebracht in de vorm van een bloem of waaier.

Alleen in de oude vakken treft men oude kelders tussen zandgraven aan. Elders op de begraafplaats zijn ze langs de buitenrand van de vakken of op aparte gedeeltes aangelegd. In vak A is een viertal kelders aangelegd. Ze vallen op doordat de deksteen op een verhoging is geplaatst en de maat van de steen groter is dan die van liggende zerken op zandgraven. In twee gevallen betreft het zelfs een dubbel graf. De dekstenen op de kelders in dit vak zijn, op een enkel heraldisch wapen na, niet versierd. Ze behoren toe aan belangrijke Alkmaarse families.

Tussen de liggende grafzerken treft men opvallend veel staande stenen van aanzienlijke hoogte aan. In het algemeen kan gesteld worden dat van de staande stenen de hoogste ook de oudste zijn. Een flink aantal grafmonumenten in dit vak is mans- of schouderhoog. De toppen van deze stenen zijn in verschillende modellen uitgehakt, vaak verrijkt met een symbool. Er zijn tevens staande grafmonumenten te zien die een opvallend afwijkende vorm hebben, zoals een afgebroken zuil en een obelisk.

Naast een verscheidenheid in grafmonumenten laat dit vak ook een grote variatie in de afbakening van het graf zien: er zijn omhei-

ningen van hekjes; palen in diverse vormen, al dan niet met kettingen of stangen ertussen; hagen of lage stenen banden. Een groot aantal graven is niet of niet meer omheind.

Doordat vele graftekens verloren zijn gegaan is het oorspronkelijke beeld van vak A verdwenen. In de loop van de tijd zijn meerdere moderne exemplaren in vak A geplaatst. Door de begroeiing is de combinatie van oude en hedendaagse grafmonumenten een eenheid gebleven.

De open ruimten tussen de grafmonumenten zijn begroeid met gras dat enigszins vrij kan groeien. In het vak zelf staan verschillende boomsoorten en tussen de grafmonumenten staan struiken die misschien ooit op een graf waren geplant. Bij enkele graven heeft de grafbegroeiing het monument overwoekerd en deze geheel bedekt met klimop. Het is een eigenaardig verschijnsel tussen de andere grafmonumenten.

Elk seizoen heeft een typerende inbreng in de natuur. Zo kleuren, ter verhoging van de charme van vak A, in het voorjaar verwilderde stinzeplantjes tussen het gras, zoals sneeuwkllokjes en paarse en gele krokussen. Wanneer men op de heuvel staat is alleen op het naastgelegen grafveld vrij zicht, andere grafvelden zijn door hoge begroeiing niet waar te nemen. Op de randen van het vak staan hier en daar bomen en struiken gegroepeerd. Hoge beplanting buiten het vak draagt bij aan de beslotenheid van de grafheuvel.

Al deze elementen dragen bij aan het natuurlijke uiterlijk van de tuin en samen geven ze vak A haar huidige karakter van intimiteit en eigenheid.

Het naastgelegen *vak B* heeft een heel ander karakter dan de grafheuvel. Het was van oorsprong niet aangelegd als eiland, maar juist door aanplemping ontstaan. In 1886 en 1894 zijn delen van de waterlus om vak A verdwenen zodat het verkregen smalle,

langgerekte stuk grond voor grafruimte kon worden ingericht. De vorm werd bepaald door de beschikbare ruimte. Het vak ligt tegen de oorspronkelijke zuidwestgrens van de begraafplaats aan. Bij de aanleg vormde de afscheiding van struikgewas en bomen aan de lange zijde van vak B de rand van de tuin.

Vak B is het eerste aangepaste deel ten behoeve van nieuwe graven en was net als vak A bestemd voor eigen graven voor protestanten. De nummering die in vak A begon loopt hier door. Aan het pad langs de voorzijde ligt het eerste grafteken onder nummer 547. De graven liggen dicht naast elkaar, maar van het begin af aan is in dit vak tussen de regels een afstand van een meter aangehouden. Dit heeft het grafveld een heel ander aanzicht gegeven dan vak A. Omdat in vak B slechts enkele graven onbezet zijn doet het overzichtelijk aan.

In dit vak zijn 313 graven beschikbaar. Vanaf 1886, toen de eerste begravingen in dit deel plaatsvonden, tot en met 1950 zijn 129 grafmonumenten bewaard gebleven. Tegenwoordig wordt vooral in het achterste iets hoger gelegen breed uitlopende deel nog begraven.

Het aantal liggende stenen in vak B is gering, achter in het vak ligt nog een oude kelder.

De staande stenen bepalen hoofdzakelijk het beeld van vak B. Her en der zijn tussen de hoge grafmonumenten stenen geplaatst die opvallend lager zijn, waardoor de blik van de toeschouwer afwisselend van hoog naar laag springt. De hoge exemplaren vallen uiteraard eerder in het oog en net als in vak A tonen ze hier een rijke variatie aan modellen en symboliek. Sommige stenen zijn zelfs zowel aan de voor- als achterkant bewerkt, op deze begraafplaats een uitzonderlijk verschijnsel.

Bijzondere modellen in dit vak zijn een tempelvorm, een triomfboog en een grafmonumentje van terra cotta. Heel aardig zijn de steenhouwerssignaturen die zich in dit vak lijken te concentreren. Ze zijn meestal onderaan op de voorzijde van de steen te vinden.

De weinige vrije ruimten in dit vak zijn niet begroeid en ook de paden tussen de rijen zijn bedekt met zand. De aanplanting, in de vorm van bomen en hoge en lage struiken, is aan de randen van het vak geplaatst. De enige begroeiing in het vak zelf wordt gevormd door grafbeplanting.

Wanneer men achter de oorspronkelijke zuidwestelijke begrenzing van de begraafplaats, de lange zijde van vak B, een blik werpt op de nieuwe delen valt een onmiskenbaar contrast in uiterlijk op. Hier zijn kleine aantallen graven door halfhoge heggen bij elkaar gegroepeerd in rechthoekige vakken. De grafmonumenten zelf zijn van een afstand nauwelijks waar te nemen doordat ze niet boven de heggen uitkomen.

Wanneer men het pad tussen vak A en vak B afloopt, treft men een plantsoentje aan met een opvallend grafteken. Het plantsoentje is gelegen tussen het eerste en het tweede eilandje. Het bijzondere monument is door het gemeentebestuur geplaatst ter nagedachtenis aan de Alkmaarse verzetsheld dokter F.J. Haverkamp (1945).

Als men aan het einde van het pad tussen vak A en vak B linksaf gaat en tussen de begroeiing doorsteekt, komt men op het tweede eilandje. Dit is het huidige *vak G 316-561*. Van oorsprong vormde dit vak samen met vak A het protestantse deel van de begraafplaats; vak A voor de eigen graven en vak G 316-561 voor algemene

graven. Momenteel is vak G 316-561 voor eigen graven bestemd.

Dit grafveld is als enige werkelijk als eiland aangelegd, het was geheel omgeven door water. De doorgang van vak A naar vak G 316-561 was eertijds een overbrugging over een waterarm. Ondanks het feit dat het omliggende water voor het grootste deel is verdwenen is de oorspronkelijke vorm van het eiland, net als bij vak A, bewaard gebleven. Het grafveld verkeert echter niet meer in oorspronkelijke staat. Het is aannemelijk dat ook dit veld als heuvel was aangelegd. Omdat algemene graven na verloop van tijd opnieuw verhuurd worden, heeft ruiming plaats gevonden, waarbij de heuvel waarschijnlijk enigszins is afgevlakt.

Door diverse ruiming is er van de eerst geplaatste grafmonumenten niets bewaard gebleven. Het merendeel van de grafmonumenten dateert uit de jaren dertig en veertig van deze eeuw. De regels zijn vol en de aanblik die de grafmonumenten leveren staat duidelijk in contrast met het beeld van vak A en vak B. Ook in vak G 316-561 zijn meer staande dan liggende grafmonumenten te zien, er zijn echter weinig hoge staande exemplaren. Het grootste deel van de staande graftekens reikt tot de heup- of middel. De grafmonumenten tonen niet alleen meer uniformiteit in hoogte, maar ook in model. Vele hebben een beëindiging kenmerkend voor de Amsterdamse Schoolstijl en de art déco: de bovenkanten van de rechte stenen zijn symmetrisch of juist asymmetrisch getrap door één of meer uitsparingen in de hoeken. Op een groot aantal grafmonumenten in dit vak is een palmtak aangebracht.

Ook in vak G 316-561 zijn enkele bijzondere graftekens geplaatst. Langs de rand aan de linkerkant treft men drie Engelse oorlogsgraven met de voorkant naar het pad gekeerd. In het midden van het vak staat een

voor Alkmaar merkwaardig grafmonument. Het is opgebouwd uit zwarte en wit-grijs gemêleerde keramiektegels. Niet ver daar vandaan staat een obelisk in een eenvoudige uitvoering. Rechts achterin het vak is het graf van twee dames die, afgeleid uit de symboliek op het grafmonument, voorvechters waren van het vrouwenkiesrecht.

In dit vak zijn de ruimten tussen de graven en regels in het oudste gedeelte vooraan bedekt met mos. De open ruimten verderop zijn bedekt met zand. De grafbeplanting zorgt voor een groene onderbreking tussen de stenen monumenten. Een idee van intimiteit is ontstaan doordat, net als bij vak A, beplanting het zicht op andere grafvelden vrijwel geheel belemmerd.

Wanneer men het pad rechts van vak G 316-561 vervolgt, treft men aan de rechterhand de resterende waterpartij aan. Dit is de centrale waterpartij van waaruit diverse armen de tuin inliepen zoals op de kaart uit 1894 van stadsarchitect Looman te zien is. Opvallend is de slingerende vorm en het verschil in hoogte van de niveau's. Het water ligt vrij diep. De route langs het water leidt tot een kneppelbrug. Voordat men deze betreedt, kan men linksaf doorsteken naar een tweede afzonderlijk gelegen graf. Hier ligt de Alkmaarse chirurg J.M. van Dam begraven (1937). Dankbare patiënten hebben dit grootse monument geschonken.

De grafvelden verderop op de begraafplaats zijn later aangelegd, daarom wordt de route langs de oude velden vervolgd vanaf de kneppelbrug.

Op de hoogte van de huidige brug kon men zich vroeger van het protestantse deel naar het katholieke deel begeven. Daartoe moest tweemaal een uitloper van de waterpartij worden overgestoken. Waar deze oversteken precies lagen is vooralsnog onduidelijk.

Alle armen van de waterpartij kwamen uit in een sloot die achter de begraafplaats langs liep. Deze sloot vormde de noordwestgrens van het terrein en moet worden geschat op enkele tientallen meters vanaf de brug.

Zoals men vanaf deze brug kan zien is de tuin verlengd en loopt het water verder door. Door de verlenging van de centrale waterpartij bevindt zich op deze plaats nog maar één oversteek. Over het nieuwe deel van de waterpartij is verderop een tweede brug aangebracht. Sinds 1865 loopt de spoorlijn achter de begraafplaats langs.

Vermoedelijk waren de oorspronkelijke verbindingen over het water ook bruggen. De twee huidige verbindingen zijn kneppelbruggen. Dit type brug past goed in de sfeer en natuurlijke stijl van de tuin. De kneppelbrug, met leuning van knoestig houtwerk, kwam vaker voor bij tuinen in Engelse landschapsstijl.

Wanneer men het water via de eerste kneppelbrug is overgestoken staat men voor een later aangelegd grafveld. Dit gedeelte was oorspronkelijk beplant.

Vervolgt men de route via het pad rechtsaf langs het water, dan komt men na zo'n veertig meter bij de oorspronkelijke achterzijde van het derde, grote eiland.

Dit eiland was niet cirkelvormig aangelegd maar langgerekt en enigszins niervormig. Dit eiland was bestemd voor graven voor katholieken.

Het water rondom is aan drie van de vier zijden geplempt en ook de vorm is veranderd. Als men in de richting van de poort kijkt kan men in het pad nog de ronding van de lange zijde waarnemen. Langs het pad aan de overliggende lange zijde liep een vertakking van de waterpartij die samen met een smal plantsoen de noordoostgrens van de begraafplaats vormde. Dit gedeelte is na plemping ingericht voor grafruimte. Voorbij

de oorspronkelijke begrenzing is het terrein enkele meters vergroot.

Loopt men het pad langs het water in de richting van de poort verder uit, dan passeert men allereerst de vakken van oorsprong bestemd voor algemene katholieke graven, het huidige *vak G 1-315 en vak H 1-260*. Gelijktijdig met de vergroting van vak B in 1894 werd dit gedeelte beschikbaar gesteld voor algemene graven voor protestanten. Momenteel treft men er eigen graven. De katholieken hadden over het algemeen niet langer behoefte zich op deze begraafplaats te doen begraven daar zij sinds 1887 een eigen buitenbegraafplaats hadden elders in de Hout.

De oudste grafmonumenten in dit deel dateren uit 1900. Het betreft in vrijwel alle gevallen hoge staande modellen. Afgewisseld met liggende en lage staande stenen blijven de hoge de aandacht trekken. Ze tonen variaties op de modellen die we al gezien hebben in vak A en vak B. Langs het pad staan twee bijzondere graftekens, een wit marmeren naald en een kolossale steen in de vorm van een kaars. De symbolen die we in deze grafvelden veelvuldig aantreffen zijn treurbomen, rozetakken en palmtakken.

Ruime paden tussen de regels maken de vakken goed begaanbaar. In de vakken staan hoge bomen die met name in de zomermaanden opvallen door hun verschil in bladkleur; heggen scheiden de vakken onderling. Verdere beplanting wordt gevormd door grafbegroeiing.

Dit grafveld is aanzienlijk groter dan de ronde vakken A en G 316-561 aan de overzijde van het water. Hier levert de beplanting van de begraafplaats niet dezelfde intimiteit. Het uitgestrekte grafveld en aangrenzende vakken zijn makkelijk te overzien.

Het voorste deel van het eiland was bestemd voor eigen graven voor katholieken. Bij de aanpassingen in 1894 is dit gedeelte van de rest van het langgerekte grafveld gescheiden en tot een eigen grafveldje gevormd. Een breed pad zorgde voor een duidelijke scheiding, omdat in het achterste deel in de toekomst protestantse graven zouden worden geplaatst. Door deze afscheiding is het huidige *vak C* ontstaan. Wanneer men het pad tussen *vak H 1-260* en *vak C* afloopt, komt men na een meter of tien bij de oude katholieke grafmonumenten.

Doordat in dit deel de oorspronkelijke eigen graven zijn behouden is net als bij *vak A* de grafheuvel niet afgevlakt. Parallel aan het protestantse *vak A* was men hier aan de katholieke zijde van de begraafplaats begonnen met een eigen nummering. Na een reconstructie van de oorspronkelijke indeling, blijkt dat de graven ook hier vrijwel totaal aaneengesloten lagen. Het vak is momenteel ingedeeld in 258 graven. Men treft er slechts een gering aantal grafmonumenten, we moeten hierbij de komst van de eigen katholieke begraafplaats in 1887 in gedachten houden. Er zijn 20 graftekens in *vak C* te zien, twee daarvan zijn na 1950 geplaatst.

Opmerkelijk is de stèle in het pad naast de grafheuvel. Het grafmonument is in 1869 op het katholieke deel geplaatst, ruim vijftwintig jaar voordat dit pad was aangelegd. In de rand van de top van de stèle zit een vierkant gat. De kruisen op de toppen van het merendeel van de staande stenen op deze

grafheuvel doen vermoeden dat dit gat bestemd is voor een stenen kruisje.

Op diverse graven is zowel een liggende als een staande steen geplaatst, iets wat op deze begraafplaats niet veel voorkomt. Onder een deel van de begroeiing midden op de heuvel, staan nog enkele kruisjes, deze markeren misschien kindergraven.

Rondom de grafmonumenten is het grafveld geheel begroeid. De rand aan de zijde van de binnenhof is ingericht als plantsoen met bodembedekkers en diverse groenblijvende bomen. In dit plantsoen staat nog een stèle verborgen. Aan de andere zijde scheidt struikgewas de grafmonumenten van een bergschuurtje. In *vak C* staan diverse bomen, waaronder twee beeldbepalende cypressen. Van de meeste graven zijn de graftekens verloren gegaan, ze bieden nu ruimte aan een riant grastapijt.

Hier eindigt de rondgang langs de oudste grafvelden op de Algemene Begraafplaats Alkmaar. Het oorspronkelijke aanzicht is ingrijpend veranderd, desondanks is de Engelse landschappelijke aanleg en de natuurlijke sfeer in belangrijke mate behouden. Met name in de oudste vakken is een aantrekkelijke integratie van grafmonument en begroeiing gevormd.

Rondom de oude kern is de begraafruimte verdubbeld en aan de westzijde zijn grote stukken grond toegevoegd. In de nieuw ingerichte vakken is intimiteit rond de grafstenen op een nieuwe wijze verkregen. Door de passende beplanting vormt het huidige aanzicht van de begraafplaats een logisch en natuurlijk geheel.

III. De grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar

In het derde deel van dit rapport ligt het accent op de grafmonumenten uit de drie oude grafvelden die waren aangelegd voor eigen graven. Hier zijn veel oorspronkelijke grafmonumenten bewaard gebleven en deze oude graftekens leveren veel waardevolle informatie voor het onderzoek. Het betreft vak A en vak B, beide bestemd voor protestantse graven en vak C, bestemd voor katholieke graven.

Algemene impressie

Op de achttiende-eeuwse buitenbegraafplaats werd vaak de kerkvloer geïmiteerd door het terrein, al dan niet ommuurd, te vullen met aaneengesloten liggende grafzerken. Op de eerste Nederlandse buitenbegraafplaats bij Scheveningen was dit ook het geval, tot op de dag van vandaag is hier dit beeld nog bewaard.

Het gemeentebestuur van Alkmaar had een dergelijk beeld ook voor de Algemene Begraafplaats in gedachten. Uit het eerder aangehaalde bericht uit de Alkmaarsche Courant van 13 april 1830, blijkt dat een grafeigenaar bij de gemeente een grafsteen kon kopen uit een reeds aangekochte voorraad *zarken*. Deze stenen waren bestemd voor liggende grafbedekking. Uit de begraafreglementen komt naar voren dat de eigen graven aan alle zijden vrijwel aaneengesloten lagen. Aan de hand van de ligging van de oorspronkelijke grafmonumenten, is ook op de begraafplaats zelf deze indeling te reconstrueren: de eigen graven vormden in vak A en vak C een vrijwel aaneengesloten geheel.

De algemene graven waren, volgens de reglementen, van het begin af aan door smalle reepjes grond van elkaar gescheiden.

Bij de aanleg van nieuwe grafvelden in de loop van de negentiende eeuw werden er tussen de verschillende regels zandpaden overgelaten. Dit maakte met name de grafvelden met eigen graven beter begaanbaar.

Op de buitenbegraafplaats was de functie van *vloer* vervallen, men liep niet langer over de stenen maar werd langs de graven geleid.

Vanaf wanneer staande graftekens op de Alkmaarse begraafplaats zijn geplaatst is niet bekend. In ieder geval werden er enkele jaren na de ingebruikname van de begraafplaats niet alleen liggende maar ook staande stenen neergezet.

Een graf kan op verschillende manieren van een markering worden voorzien.

Een zandgraf kan met een liggende zerk worden bedekt of worden voorzien van een staand teken. In sommige gevallen is voor beide gekozen. Een kelder wordt afgesloten met twee liggende zerken of één grote deksteen.

Al deze mogelijkheden zijn op de Algemene Begraafplaats Alkmaar vertegenwoordigd. Praalgraven, zoals een tombe, mausoleum of grafkapel komen in Nederland in beperkte mate voor. Op deze begraafplaats treft men dergelijke grafmonumenten niet aan.

Het algemene beeld dat de grafmonumenten leveren straalt geen uitbundigheid, eerder ingetogenheid uit. Bij nadere bestudering blijken de graftekens een zeer gevarieerd beeld in vorm en bewerking te vertonen.

Vrijwel alle graftekens hebben duidelijk één voor- of bovenaanzicht, te bezien vanaf het voeteneinde van de graftruimte. Sommige

staande grafmonumenten hebben meerdere aanzichten. In vak A zijn de twee zuilen (A 456 en A 469) rondom bewerkt en de obelisk (A 20), aan de voorzijde van het vak, heeft zelfs aan alle zijden een naamplaat. In vak B staan enkele graftekens die zowel een voor- als achteraanzicht hebben, beide dragen ze de signatuur van W.F. Stoel (B 567 en B 627). Op de voorzijde zijn de namen van de begravenen aangebracht, op de rug van de steen is in de top de symboliek van de voorkant vervolgd.

De individuele graven kunnen worden voorzien van een grafafzetting. Op de uiterste randen van een graf kan een afzetting worden geplaatst om de grafruimte aan te geven en deze van andere te scheiden. Zowel liggende als staande tekens worden van zo'n afzetting voorzien. Bij liggende exemplaren is de afscheiding tegen de zijanten van de steen en soms langs de rand op de steen zelf geplaatst. Staande grafmonumenten staan binnen de afzetting of worden als onderdeel van de afscheiding opgenomen. Door de grafafzetting bij het grafteken aan te passen, kan de totale grafbedekking in een bepaalde stijl worden vormgegeven.

Door het aanbrengen van grafbegrenzings wordt het betreden van graven bemoeilijkt en afgeweerd. De begrenzing kan op verschillende wijzen worden vormgegeven.

De oudste soort grafbegrenzing die we op de Algemene Begraafplaats Alkmaar aantreffen is ijzeren *hekwerk*. Op deze begraafplaats varieert de hoogte van zo'n dertig centimeter tot een meter. De hoge exemplaren, zogeheten *ledikanten*, konden recht of glooiend van vorm zijn. De spijlpunten werden afgewerkt met sierlijke motieven. Hekwerk werd waarschijnlijk kant en klaar geleverd. Sommige uitvoeringen treffen we niet alleen meerdere malen op deze begraaf-

plaats aan, maar ook op begraafplaatsen elders in het land. De oudste exemplaren op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn flink geroest en behoeven herstel. We treffen hekwerk zowel om staande als om liggende stenen aan. De staande stenen staan binnen het hek. Liggende stenen liggen erbinnen of het hekwerk is op de steen gemonteerd. In sommige liggende stenen zijn bevestigingsgaten te zien die herinneren aan verloren gegaan hekwerk. Rond de moderne graven op de Algemene Begraafplaats Alkmaar worden dergelijke hoge grafomheiningen niet meer geplaatst.

Lage hekafzettingen komen we een enkele keer tegen in Alkmaar. We treffen zo'n hekje om een oude steen (B 821, 1902), opmerkelijk is de haag die op dezelfde plek als het hekwerk is geplant. Deze zerk heeft dus een dubbele grafbegrenzing. Om de grafruimte van graf A 244 is een vergelijkbaar hekje te zien (1924). De vormgeving van dit hek is zeer eenvoudig, het vormt een duidelijk geheel met de grafbedekking.

Naast hekwerk paste men ook andere soorten afzetting toe. Een veel toegepaste wijze van begrenzen was het plaatsen van vier of zes *stenen palen* op de randen van de grafruimte. De palen werden onderling verbonden door *kettingen* of *stangen*. Deze afzetting zien we met name bij staande grafmonumenten. Wanneer vier palen werden geplaatst, maakte een verbinding van ketting of stang aan de stèle de afzetting sluitend. Bij de plaatsing van zes palen werd de ketting bevestigd aan palen die naast de stèle waren gezet, ook hier maakte het grafteken de afzetting sluitend. In geen van de gevallen loopt de ketting of stang achter de staande steen door. In uitzonderlijke gevallen zijn op een liggende zerk palen met kettingen geplaatst. Bij dit type afzetting zien we vaak dat de palen in materiaal, vorm of decoratie bij het grafmonument zijn aangepast.

Het blijkt een kwetsbare afrastering; veel palen zijn beschadigd of verschoven en slechts enkele kettingen of stangen zijn nog compleet en in goede staat.

Soms zijn de palen op lage smalle *stenen banden* geplaatst die de randen van de grafruimte aangeven. Tegenwoordig zien we vaker stenen banden zonder palen, dit is de meest gangbare methode van grafbegrenzing. We treffen deze banden logischerwijs alleen bij staande stenen aan. De stenen banden steken slechts enkele centimeters boven de grond uit, ze zijn gemiddeld vijftien centimeter breed. Voor de banden is doorgaans voor hetzelfde materiaal gekozen als van het grafteken. In dit type afzetting is vaak een zogeheten *blokvaas* verwerkt, een vierkant exemplaar met een uitholling. Versiering van banden komt niet voor. In veel gevallen is het grafnummer in de voorste band gezet.

Deze vorm van grafomheining is onderhevig aan verzakking en daarmee gepaard gaande scheuring.

Een natuurlijke begrenzing zien we in *hagen* die langs de randen van een graf zijn geplaatst. Welke omvang deze gewoonte in de verschillende periodes had is moeilijk te achterhalen. Ze kunnen tot aanzienlijke hoogte groeien, maar ook laag worden gehouden. We zien ze rond liggende stenen of als enige grafbedekking. Tegenwoordig zijn op de Algemene Begraafplaats Alkmaar een paar van dergelijke hagen te vinden.

We zien een ontwikkeling in de toepassing van de diverse soorten afzettingen: hoe jonger het grafmonument, hoe lager de afscheiding. Dit heeft vermoedelijk te maken met de afnemende noodzaak om bezoekers het betreden van graven te beletten. Het lopen over graven in de kerken was van oudsher een gewone zaak. In de negentiende eeuw waarborgden hoge afschei-

dingen de individualiteit van een graf. In de twintigste eeuw past het niet in de begraafcultuur om over graven te lopen. Door de veranderde opvattingen over graven en begraven is de werende functie overbodig geworden. De afzetting fungeert nu louter als grafaanduiding en geeft onderscheid aan de afzonderlijke graven.

Een ander aspect van grafmarkering is de bedekking van het graf. Bij een liggende zerk bedekt het grafmonument vaak de hele grafruimte. Bij staande stenen met omheining is dit niet het geval. Binnen de grafafzetting kan, indien gewenst, de ruimte worden gevuld met steentjes, flagstones of planten. Dergelijke bedekkingen zijn te zien bij grafmonumenten uit de twintigste eeuw.

Bij een graf dat is afgezet met banden, wordt de grafruimte doorgaans bedekt met kleine steentjes. Hiervoor wordt een zinken bak dicht onder het oppervlak ingegraven om wegspoelen te voorkomen en vervanging te vergemakkelijken. Door verwaarlozing ligt een groot aantal van deze bakken zichtbaar aan de oppervlakte en zijn de steentjes verdwenen.

Flagstones worden los van elkaar neer gelegd of met specie tot een dekplaat gevormd. Beplanting zien we in de vorm van een enkel boompje of struik, midden op de grafruimte geplaatst. Vaker worden diverse kleine plantjes of bolgewassen geplant.

Graven die niet van een omheining zijn voorzien worden tegenwoordig bedekt met grind of steenslag, losse flagstones of beplanting.

In de vakken voor eigen graven zijn de eerst geplaatste grafmonumenten nog talrijk. De oudste stammen nog uit de dertiger jaren van de vorige eeuw. Mits onderhoud werd betaald mochten deze niet worden geruimd. In het verleden werden veel graven vaak

voor eeuwig afgekocht. Uit de grafboeken blijkt dat de zorg voor het grafrecht en onderhoud regelmatig werd overgedaan in handen van een diaconie of stichting. Soms werd het onderhoud betaald uit rente-inkomsten van obligaties.⁴²

Een algemeen graf wordt na een relatief korte periode, inclusief grafbedekking, verwijderd. Het grafteken op een gekocht graf zou daarentegen *eeuwig* blijven staan. Men kan zich voorstellen dat dit een andere grafverzorging met zich mee bracht en dat op een blijvend graf kostbare en duurzame tekens werden geplaatst. De garantie voor behoud is hiermee nog niet verzekerd. Indien een grafmonument in zeer slechte staat verkeert en onderhoud achterwege blijft, is de beheerder van de begraafplaats gerechtigd deze te verwijderen. Het graf wordt daarbij onberoerd gelaten, maar het grafteken verdwijnt. Dit is onder meer te zien in vak C waar hier en daar de graven slechts zichtbaar zijn doordat de grond op die plek iets hoger is gelegen.

Uit het jaar van de aanleg van de begraafplaats zijn geen grafmonumenten overgebleven. Het vroegste jaartal dat op een grafsteen te vinden is, is 1833. Men treft het aan op een liggende steen op het graf van de vooraanstaande Alkmaarse familie Van Foreest (A 214). Een onderzoek met behulp van de grafboeken wijst op een ander be-

waard gebleven grafmonument. Deze steen heeft als enige aanduiding dat het een familiegraf betreft, gevolgd door de naam van het gezinshoofd. De administratie meldt dat deze steen op 16 juli 1831 is geplaatst, tien maanden na de openstelling van de begraafplaats. Dit is de oudste steen die op de Algemene Begraafplaats Alkmaar aanwezig is. Het graf staat op naam van C. Stoel, onder nummer A 382. Het is een eenvoudig zandgraf, bedekt met een liggende zerk.

Zoals boven vermeld werd door het gemeentebestuur het gebruik van liggende stenen in stand gehouden. Of er van het begin af aan al staande stenen zijn toegepast is niet bekend. De oudst aangetroffen datum op een staande steen is 1845 (A 27). Op de staande steen op grafnummer A 161 staan geen data vermeld, maar vermoedelijk is deze ouder. De grafboeken melden dat in dit graf van familie J. van der Haagen de eerste begraaving in 1834 heeft plaatsgevonden. De stèle is getoogd, op een ronde plaque is de familienaam aangebracht.

De eerste kelder is het eerder genoemde graf van Fontein Verschuir (A 6) die in 1838 in gebruik werd genomen. De dekplaat is eenvoudig van uitvoering, op een losse vierkante plaque is een familiewapen aangebracht.

Materiaal

Een grafmonument fungeert als markering van een graf. De duurzaamheid van het grafteken is in belangrijke mate afhankelijk van de materiaalkeuze. Sommige oude graven hebben geen monument meer doordat het in de loop van de jaren verloren is gegaan.

Uit vergunningaanvragen vernemen we dat op een aantal van de eerst gebruikte algemene graven houten kruisjes stonden. Dit was een relatief goedkope oplossing om een graf te markeren. Hout is in de regel weinig weerbestendig, maar op algemene graven hoefden graftekens maar een beperkte periode dienst te doen.

Veel duurzamer, maar ook veel duurder dan hout, is natuursteen. Aanvankelijk werd het op de Algemene Begraafplaats Alkmaar alleen gebruikt voor de eigen graven van de welgestelden. Tegenwoordig zien we zowel op eigen graven, als op de huurgraven graftekens van natuursteen toegepast. Kennelijk is door de toegenomen welvaart de aanschaf van een natuurstenen grafmonument binnen het bereik van grote groepen van de bevolking gekomen.

Het enig overgebleven voorbeeld van het gebruik van hout op een eigen graf is de grafafzetting rond de grafruimte van H 164 uit 1903. Hier staan zes vierkante houten palen die door kettingen zijn verbonden. Het hout is aangetast maar nog in redelijke staat. Houten graftekens worden tegenwoordig vrijwel uitsluitend op huurgraven geplaatst.

In het verleden werden de meeste grafmonumenten voor eigen graven vervaardigd uit natuursteen. Het bestellen van een natuurstenen grafteken was vaak een kostbare zaak, omdat het materiaal met name in het buitenland werd gewonnen. De steensoorten die in de negentiende eeuw met regelmaat werden toegepast komen uit relatief nabij gelegen

vindplaatsen. Door verbetering van de vervoersmogelijkheden in de loop van de twintigste eeuw, werden natuursteensoorten uit verder gelegen gebieden beter betaalbaar. Tegenwoordig zien we op begraafplaatsen overwegend natuurstenen graftekens, zowel op eigen graven als op huurgraven.

De natuursteensoorten die we op de Algemene Begraafplaats Alkmaar aantreffen zijn diverse kalksteensoorten waarvan hardsteen en marmer de bekendste zijn. Voorts zijn onder andere graniet en zandsteen toegepast. Voor andere grafmonumenten is een kunststeensoort gebruikt, hieronder verstaat men stenen die niet door een natuurlijk proces zijn gevormd.

Hieronder worden de materialen behandeld in de volgorde van frequentie waarin ze zich voordoen in de oudste vakken op de Algemene Begraafplaats Alkmaar.

Het meest voorkomende materiaal is het blauwgrijzige *hardsteen*, een kalksteen gewonnen uit Belgische steengroeves. Deze steensoort bevat fossielen van zeeleliën, die zich als witte kringetjes in het oppervlak aftekenen. De steen is deels *kristallijn* waardoor het ruwkorrelig breukvlak enigszins glinstert. Het materiaal is goed polijstbaar, waarbij de glinstering verloren gaat. Door zijn slijtvastheid werd hardsteen in voorgaande eeuwen in kerkvloeren toegepast en ook de eerste stenen op de buitenbegraafplaatsen waren uit dit materiaal vervaardigd. De liggende stenen in de oudste vakken op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn alle hardstenen exemplaren, zo ook de oudst bewaarde uit 1831 (A 382). De oude hardstenen graftekens zijn doorgaans gepolijst. Bij later geplaatste exemplaren zijn de bewerkingswijzen vaak gecombineerd; we zien bij lage modellen veelal een

gladde voorkant samengaan met ruw gelaten of grof bewerkte boven- en zijkanten.

Hardsteen is door zijn vaste en dichte structuur goed en uitvoerig te bewerken. Het blijkt een ideaal materiaal voor het vervaardigen van grafmonumenten.

Deze kalksteen heeft een hoge dichtheid, waardoor het niet alleen hard, maar ook zeer duurzaam en weerbestendig is. Na verloop van tijd kan hardsteen echter niet langer volop weerstand bieden aan de elementen. Gepolijste delen verliezen vrij snel hun glans; in het Nederlandse klimaat is een glad oppervlak binnen een jaar ruw en dof. Op een gladde steen kan vuil geen houvast vinden, op geruwde stukken hecht het zich daarentegen maar al te gemakkelijk. Op een steen die al een paar jaar buiten staat zijn zwartige strepen te zien; vuil dat zich in ruw verregende plekken heeft afgezet.

Een ander typerend verweringsverschijnsel bij hardsteen is de vorming van haarscheurtjes. Deze scheurtjes kunnen gelegenheid geven tot inwatering en leiden tot het stukvriezen van de steen. Bij staande stenen zijn soms gaten gevallen in de rug, maar over het algemeen vertonen ze weinig schade. Haarscheurtjes, scheuren en soms breuken zien we met name in liggende grafstenen en in de banden van de grafafzetting. De oudste steen op de begraafplaats staat al ruim anderhalve eeuw bloot aan weersinvloeden, het is niet verwonderlijk dat deze in slechte staat verkeert. De verzakte zerk is al eens hersteld na een breuk. Nu is de steen opnieuw dwarsover gescheurd. Mits tijdig restauratie wordt uitgevoerd, kan het bestaan van dit grafmonument aanzienlijk worden verlengd.

Tegenwoordig worden nog regelmatig hardstenen grafmonumenten gemaakt. Vanaf 1920 komt het materiaal echter zichtbaar minder frequent voor; uit de jaren 1910-1920 tellen we 30 hardstenen graftekens, in de periode 1920-1930 zijn dit er nog maar 15. Een reden hiervoor kan gevonden

worden in de groeiende populariteit van andere materialen.

Een andere veel toegepaste natuursteen is *marmor*, dat in grote hoeveelheden in Italië wordt gewonnen. Het is een kristallijn geworden kalksteensoort, korrelig en glinsterend van uiterlijk. De zeer kostbare soorten hebben een bijna doorzichtige buitenlaag en om deze transparantie te behouden vraagt bewerking groot vakmanschap. Het materiaal staat een uitgebreide en gedetailleerde bewerking toe en doordat het uitermate goed polijstbaar is krijgt het een prachtige glans. Marmer is daarom al eeuwenlang toegepast in de beeldhouwkunst. Een mooi voorbeeld op de begraafplaats in Alkmaar vormt de engel die deel uitmaakt van de marmeren grafbedekking op graf B 734 (1911).

Sommige marmersoorten zijn zogezegd *verontreinigd* doordat zij andere steensoorten bevatten. Deze komen als gekleurde aders aan de oppervlakte en vormen het karakteristieke uiterlijk van marmer zoals we het in Nederland veel zien toegepast. De soort en hoeveelheid van de andere steensoort bepaalt de kleur en kwaliteit van het marmer. Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zien we alleen wit marmer.

De weerbestendigheid van marmer is hoog; het kan een vrieskou goed doorstaan waardoor het materiaal geschikt is voor buitengebruik. Jarenlange blootstelling aan ons klimaat leidt uiteindelijk toch tot aantasting van het oppervlak. Glanzende gladde delen *versuikeren*; net als bij hardsteen worden deze mat en gaan ze enigszins ruw aanvoelen. Vuil kan zich makkelijk in de ruwe steen afzetten waardoor het materiaal een minder fraai uiterlijk krijgt. Een eenmaal aangetaste steen die niet bijgewerkt wordt, door bijvoorbeeld opnieuw polijsten, slijt verder af. Er kan afstoting van de huid optreden, doordat bestanddelen van marmer oplossen in zwavelhoudende zure regens.

Dit proces is te herkennen aan schilfering en korstvorming op het oppervlak.

Op deze begraafplaats werd marmer aanvankelijk in kleine afmetingen toegepast, bijvoorbeeld als naamplaat op een hardstenen grafmonument. Het vroegste voorbeeld is de kleine ronde plaat op de hardstenen stèle van de familie van der Haagen uit 1834 (A 161). Deze is door verwerking ruw en korrelig geworden. Ook op hardstenen modellen uit deze eeuw treffen we regelmatig marmeren naamplaten aan, de voorkant van de steen is dan bijna geheel bedekt.

We zien marmer alleen toegepast voor staande modellen. Op twee marmeren grafmonumenten zijn data uit de vorige eeuw vermeld, op de marmeren steen van graf B 641 staat het jaartal 1893 en op B 720 zien we het jaartal 1897 vermeld. Het is echter gezien de vormgeving waarschijnlijker dat de grafmonumenten van later datum zijn.

De oudste grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar die geheel uit marmer bestaan dateren uit het begin van deze eeuw. Het oudste exemplaar is in 1906 geplaatst op graf B 633. Zowel de grafsteen als de liggende banden van de grafafzetting zijn uitgevoerd in wit marmer.

Sinds de jaren veertig komt het regelmatig voor dat de hele grafbekleding, inclusief de afzetting uit wit marmer bestaat. In de oudste vakken tellen we in totaal 24 marmeren grafmonumenten, 10 daarvan zijn uit de veertiger jaren.

Vanaf 1920 wordt rood of grijs *graniet* regelmatig gebruikt. Deze steensoort werd ingevoerd uit Scandinavië. Graniet is een hard, kristallijn gesteente. De granietsoorten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar kenmerken zich door de parelmoer-glanzende kristallen. De kleuren die we hier vaak tegenkomen zijn de oranje-rode en grijze granietsoorten uit Zweden.

De diverse mineralen geven het materiaal zijn hardheid, vastheid en extreme duurzaamheid. Graniet is goed bestand tegen zuren uit de lucht en bodem. Een granieten grafmonument is dan ook vrijwel verzekerd van een lange levensduur.

Het materiaal is grofkorrelig van samenstelling en voor gedetailleerde bewerking niet geschikt. Vaak is het grove karakter van het gesteente in de bewerking behouden. Het materiaal laat zich wel goed polijsten en in het gladde oppervlak komt de kleur van de steen duidelijker naar voren. Het polijsten van graniet is een kostbare zaak, maar in tegenstelling tot hardsteen en marmer behoudt dit gesteente de glans voor lange tijd. Lage staande granieten grafmonumenten bestaan doorgaans uit dunne platen en zijn eenvoudig van vorm gehouden. De platen zijn geheel gepolijst en verdere versiering is niet aangebracht.

Het materiaal is tevens veel toegepast voor liggende stenen, waarbij de bovenkant en zijkanten tot een fraai gekleurd oppervlak zijn gepolijst.

Omdat het gebruik van graniet pas in de jaren twintig op gang kwam, zijn er logischerwijs weinig grafmonumenten van dit materiaal te vinden in de oude vakken. We zien hier twee granieten grafmonumenten, beide liggende exemplaren. De oudste datum die we erop aantreffen is 1892 (A 244). Het is evenwel aannemelijk dat deze grafzerk van later datum is. Gezien de stijl van de grafbedekking lijkt het ontworpen ter gelegenheid van de tweede vermelde begraafing, in 1924. De oudste granieten grafsteen dateert uit 1923 (B 794). Het is een eenvoudige liggende steen. Beide exemplaren zijn van een donkergrijze granietsoort.

Sinds de jaren veertig van deze eeuw wordt voor grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar regelmatig gebruik gemaakt van het zalmkleurige *euville*.

De vindplaats van deze kalksteen ligt nabij de Franse stad Euville. Het gesteente heeft zich gevormd uit fossiele zeeëgels. Het materiaal dankt hieraan zijn korrelige structuur die doet denken aan gierst of gebroken rijst.

Deze kalksteensoort is in de architectuur met name in de Amsterdamse Schoolperiode (1910-1930) regelmatig toegepast.

Het is een van de weinige natuursteensoorten die niet polijstbaar zijn, maar door middel van schuren kan toch een vlak en glad oppervlak worden verkregen. Door de gelijkmatige structuur is het goed te verwerken tot kleine stenen en nauwkeurig beeldhouwwerk, dus ideaal voor een grafmonument. Een goed voorbeeld vormt het grafmonument voor dr F. J. Haverkamp, in het plantsoen aan het einde van het pad tussen vak A en vak B. Op een van de panelen van het monument is een groot laagrelief aangebracht (1947).

Ondanks de poreuze structuur is euville nauwelijks onderhevig aan verwerking of schade.

In de oudste vakken op de begraafplaats vinden we van deze kalksteen 6 grafmonumenten. Het oudste exemplaar is voor dit materiaal van vrij vroege datum: 1886 (B 554).

Enkele materialen zijn slechts bij uitzondering op de Algemene Begraafplaats Alkmaar toegepast. Het betreft veelal steensoorten die in verhouding tot bovengenoemde steensoorten een korte levensduur hebben. Ze werden meestal in de twintigste eeuw geïntroduceerd, we treffen ze derhalve eerder in de jonge dan in de oude delen van de begraafplaats aan.

Naast natuurstenen grafmonumenten kende men ook kunststenen graftekens. *Terra cotta* is daar een voorbeeld van. *Terra cotta* is gebakken klei-aarde en kan in vorm variëren. De samenstelling van de kleisoort bepaalt de

kleur die ontstaat tijdens het bakproces, deze is doorgaans oranje-rood. *Terra cotta* is een poreus materiaal. In de eerste decennia van deze eeuw werd het zo nu en dan gebruikt als decoratief element in Amsterdamse Schoolarchitectuur.

Op deze begraafplaats is éénmaal *terra cotta* toegepast (B 775). Op het rechte steentje uit 1920 is in 1933 uit losse *terra cotta* blokken een verhoging gemetseld. Ondanks de poreuze structuur van de steensoort is de kwaliteit van dit exemplaar nog goed. Het grafmonumentje doet wat onooglijk aan, omdat de specie van het toegevoegde deel gedeeltelijk heeft losgelaten.

Zandsteen komt maar zelden voor als grafbedekking. Op deze begraafplaats treffen we twee soorten aan. Uit gele zandsteen is in 1921 een triomfboog vervaardigd (B 843-844). Het is waarschijnlijk Bentheimer zandsteen. Het zandsteen uit deze Duitse vindplaats is enigszins ijzerhoudend waardoor een okergele kleur ontstaat. De tweede zandsteensoort bevat duidelijk meer ijzer en is roodbruin van kleur. De rode grafstenen zijn lage staande exemplaren, met een eenvoudige vorm (A 467-468, 1926).

Het gesteente wordt gevormd doordat zandafzetting zich onder druk van bovenliggende lagen met een andere substantie mengt, dat als bindmiddel fungeert. Zo'n bindmiddel kan leem, kalk of kiezelzuur zijn, de hardheid van het gesteente hangt samen met de aard en hoeveelheid van het bindmiddel. In de regel is zandsteen een zachte steensoort die zich makkelijk laat bewerken. De triomfboog getuigt hiervan. Aan de ander kant valt zandsteen door de losse samenstelling vrij snel uiteen. Verwerking en schuring laten hun sporen duidelijk achter. Doordat vuil zich makkelijk in het bindmiddel kan werken, ontstaat er een bruine of zwartige laag op de steen. Deze laag is niet zozeer verfraaiend alswel beschermend. Deze aanslag vormt zich

slechts één maal; bij verwijdering ontnemt men de steen zijn bescherming en rem op verwerking.

Bentheimer zandsteen is een uitermate weervaste zandsteensoort. De verwerking vindt plaats in de vorm van zeer langzame verzanding. Het grafmonument op de Algemene Begraafplaats Alkmaar heeft lange tijd onder de beschutting van een klimplant gestaan. Desondanks vertoont het grafteken gaten en bladdert de bovenste laag af. De rode exemplaren vertonen geen sporen van verval.

Tegenwoordig mag zandsteen niet meer worden toegepast. Bij winning en verwerking van het materiaal ontstaan stofwolken die de longziekte silicose veroorzaken. Met het *Zandsteenbesluit* van 1951 werd daarom een verbod gelegd op de verwerking ervan. Indien een grafmonument beschadigd is, beoordeelt de Zandsteencommissie de wenselijkheid van restauratie.

Naast terra cotta zien we op de Algemene Begraafplaats Alkmaar nog een andere kunststeensoort toegepast.

In de jaren twintig tot vijftig werd met regelmaat *terrazzo* of *granito* gebruikt. De steensoort bestaat uit een mengsel van cement en kleine stukjes steen, meestal marmer of graniet. De kleur van de steen is afhankelijk van de meegemengde steensoort. Hier zijn zalm- en geelkleurige varianten toegepast.

We zien terrazzo vooral toegepast wanneer een gegoten voorstelling werd verlangd. Voor een klimoprind op een steen uit 1948 (A 386) is een mal gebruikt. De treurende vrouw op de steen van graf H 958 (1933) is ook duidelijk gegoten. We zien exact hetzelfde tafereel op diverse begraafplaatsen in Amsterdam. In een ander reliëf is ook een mensfiguur verwerkt (H 1349, 1941). Deze voorstelling is gegoten en daarna bijgewerkt; het reliëf loopt bijna rond achter de figuur door.

De levensduur van het materiaal is onzeker. Sommige grafmonumenten, waaronder boven genoemde, zijn nog mooi, andere vallen uiteen. Door de onbetrouwbare kwaliteit is de toepassing van terrazzo sinds 1950 niet meer toegestaan.

Het Italiaanse *travertijn*, een poreuze, witte kalksteensoort is sinds de Tweede Wereldoorlog veel toegepast. Het oppervlak van travertijnen stenen is ruw en onregelmatig, maar kan worden gladgeschuurd.

Het materiaal is herkenbaar aan het gestreepte aanzien; doordat het loodrecht op zijn gelaagdheid is gezaagd komen smalle groen- of bruinkleurige steenlaagjes in het zicht. Het belangrijkste uiterlijke kenmerk van travertijn is het grote aantal onregelmatige gaten in het oppervlak. Deze gaten zijn tijdens de vorming van het gesteente ontstaan; ingesloten planten die zijn weggerot en vergaan hebben in het gesteente kleine leegtes achtergelaten. In deze gaten kunnen vuil, algen en korstmossen makkelijk hechten. De grafstenen slaan daardoor al snel groenig of zwart uit. De gaten geven tevens volop gelegenheid tot inrengen. Mits in smalle platen toegepast kan een travertijnen steen vorst weerstaan.

Een duidelijk voorbeeld van de toepassing van travertijn, is het grootse grafmonument voor J.M. van Dam uit 1937 (in het plantsoentje achter vak G 316-561, ter hoogte van de eerste brug). We zien in de oude vakken een enkele travertijnen grafsteen, in de vakken G en H komt dit materiaal vaker voor.

Het is duidelijk dat op de Algemene Begraafplaats Alkmaar de stenen met de hoogste duurzaamheid het meest voorkomen. Hoewel de vakken G en H buiten het onderzoek vallen vestigen we hier desondanks de aandacht op enkele bijzondere materiaaltoepassingen.

In het ronde vak G 316-561 staat een grafmonument bekleed met geglazuurde *keramiektegels* van het type dat ook voor ganglambrizing en schoorsteenmantels werd gebruikt. In Alkmaar zijn zwarte en wit-grijs gemêleerde tegeltjes in een asymmetrisch ontwerp toegepast. Het grafmonument is vormgegeven in de Amsterdamse Schoolstijl (1939, G 431).

Diabas, een zeer fijn kristallijn gesteente met groenige kleuren, treffen we vanaf de jaren dertig in diverse modellen aan. De kristallen lichten op tegen een donkere achtergrond. Ze geven de steen een wolkig uiterlijk. Het materiaal is net als graniet weervast, maar een gepolijst oppervlak behoudt zijn glans onder de Nederlandse neerslag niet. Het oppervlak is in tegenstelling tot graniet goed bewerkbaar.

Ondanks het feit dat het gesteente relatief dichtbij wordt gewonnen, in Duitsland en Noorwegen, is het zeer kostbaar. De hoge prijs hangt samen met het feit dat diabas slechts in beperkte grootte kan worden geleverd. De maat van een hoge staande steen is bijzonder groot voor dit materiaal. We zien diabas dan ook vaker toegepast in bescheiden afmetingen. Voor het grafmonument van graf G 106 (1928) is een lage getoogde steen gevormd. Op de voorzijde zijn dunne versierende lijnen verdiept aangebracht. Een andere toepassing zien we in het grafmonumentje op graf G 335 (1933), hier is een lage staande steen in een puntige beëindiging vormgegeven. De voorkant is tevens bewerkt in lijnen die de puntvorm benadrukken.

Het grafteken van graf H 1259 (1938) is gehouwen uit een oranjegele kalksteen. Het is waarschijnlijk *pouillenay*, een kalksteen genoemd naar de Franse vindplaats. De kleur van deze steensoort kan variëren van roodbruin tot wit. Net als hardsteen en euville is het uit fossielen gevormd. In het oppervlak zijn kleine gaatjes zichtbaar die zijn ontstaan door uitrotting van de fossiele resten. Deze kalksteen is in laagjes gevormd wat zich uit in dunne donker gekleurde lijnen. De steensoort is hard, goed te bewerken en zeer goed polijstbaar. Het heeft tevens een hoge weerbestendigheid. Het oranjegele exemplaar op de begraafplaats heeft een laag recht model. Aan de voorkant is het middengedeelte gepolijst en voorzien van een tafereel. Het grafmonument is in goede staat. Door de bijzondere kleur valt de steen direct op tussen de vele witte en grijze grafmonumenten in het vak.

Een andere bijzondere steensoort op de begraafplaats is *tufsteen*. Deze wordt gewonnen in het Duitse Eifelgebergte. Tufsteen is ontstaan uit vulkanische as van verschillende steensoorten dat is neergeslagen in koolzuurhoudend grondwater. De verschillende steensoorten zijn in het oppervlak duidelijk zichtbaar. Tufsteen heeft een open structuur, het oppervlak is ruw en zit vol kleine gaatjes, koolzuurbelletjes. Ondanks het feit dat het een zacht materiaal is, is het vrij duurzaam. Het materiaal wordt slechts bij uitzondering als grafmonument toegepast. Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar is één tufstenen grafmonument gesignaleerd, het exemplaar is halfhoog en grof van vorm en bewerking (H 1625, 1944). De steen is in goede staat.

Steenhouwerssignaturen

Over de Alkmaarse steenhouderspraktijk in het verleden is geen gedocumenteerde publicatie beschikbaar. Uit de beroepenvermeldingen in de Alkmaarse adresboekjes weten we dat aan het eind van de negentiende eeuw zeven firma's in deze stad opereerden. In verband met de aanvoer van zwaar materiaal lagen de werkplaatsen nabij de belangrijkste waterwegen; het kanaal, de grachten en de singel. In de eerste jaren van deze eeuw zijn tien nieuwe firma's gestart, waarvan er vier nog in bedrijf zijn.

Voor een vakmansoog is het werk van de verschillende firma's en generaties goed te onderscheiden. De leek is aangewezen op een ander teken van zekerheid: de steenhouderssignatuur. Van de zeven bedrijven uit de vorige eeuw, vinden we er vijf op de Algemene Begraafplaats Alkmaar terug. Van de tien nieuwe steenhoudersbedrijven is in de oudste vakken slechts één naam terug te vinden.

Vaak treft men de steenhouderssignaturen op een onopvallende plek aan. Bij liggende zerken zijn ze over het algemeen op de bovenkant van

de steen in de rechter benedenhoek aangebracht. Ze werden ook wel in de smalle voorste rand van de steen geschreven. Doordat een groot aantal liggende stenen diep is komen te liggen of door regen gedeeltelijk met zand is bedekt, laat een signatuur zich soms moeilijk vinden.

Bij staande stenen zit de steenhoudersnaam hoger. Op ongeveer twintig centimeter boven de grond is de signatuur, rechts onder de tekst, op makkelijke leeshoogte uitgehakt.

Op de grafmonumenten in de vakken A, B en C zijn negen verschillende steenhoudersnamen aangetroffen. Vak B herbergt de meeste signaturen, het zijn er maar liefst zestien in totaal. De oudst aangetroffen signatuur is van weduwe P. Bergers, op een grafmonument uit 1859 (A 83).

Firma E.A. Beke is een steenhoudersbedrijf uit Heiloo. Van N.v.P./J.H. zijn geen gegevens bekend. Steenhoudersfirma A. Mizee is de enige nieuwe firma die we op de begraafplaats in de oudste vakken terug vinden.

De negentiende-eeuwse signaturen die we aantreffen zijn:

Wed. P. Bergers	2 maal: 1859 (A 83); 1992, hergebruikt (B698)
P. Bergers	5 maal: 1869 (C 228); 1887 (B 559 en B 570); 1890 (B 613); 1891 (B 636).
W.F. Stoel	4 maal: 1882 (A kelder 2); 1887 (B 567); 1890 (B 626); 1891 (B 627).
P. Messelaar	3 maal: 1894 (A1); 1896 (B 688); 1898 (B 733).
A. Kallansee/J. Kleijmeer	5 maal: 1894 (A 398); 1897 (B 724); 1898 (B 747); (B 760); 1900 (B 772).

De twintigste-eeuwse signaturen zijn:

E.A. Beke Heiloo	1 maal: 1912 (B 697)
N.v.P./J.H.	1 maal: 1933 (B 775)
A. Mizee	1 maal: 1936 (A 183)

Sinds de jaren zestig is het de steenhouders verboden hun naam in de steen aan te brengen. Wanneer men op een grafmonument van later datum naar een firmanaam zoekt kan men deze aantreffen op een plastic plaatje, gemonteerd op de rug van de steen. Over het algemeen is het onder hedendaagse steenhouders niet gebruikelijk een signatuur op het grafmonument achter te laten.

Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn twee namen van gerenomeerde Nederlandse beeldhouwers aangetroffen. Op een zuil in het midden van vak A (A 469) lezen we de signatuur: aug. falise. Het betreft hier August Falise (1875-1936), afkomstig uit in Wageningen. Hij werkte in een traditionele,

classicistische stijl. In 1912 had hij al het borstbeeld van de Alkmaarse schrijfster Truitje Bosboom-Toussaint gemaakt en na de dood van dominee De Pree in 1925 deed men in Alkmaar opnieuw een beroep op hem. Op het laagrelief van het grafmonument voor dokter F.J. Haverkamp uit 1947 (solitair gelegen aan het pad rechts van vak A) is de andere beeldhouwerssignatuur aangetroffen: Tjipke Visser Bergen N.H. De friese beeldhouwer Tjipke Visser (1876-1955) was jarenlang woonachtig in Bergen. Zijn werk is herkenbaar aan een gestileerde stijl met eenvoudige vormgeving en uitwerking. Zowel August Falise als Tjipke Visser hebben vaker grafmonumenten vervaardigd, echter niet voor deze begraafplaats.⁴³



Advertenties van Alkmaarse steenhoudersbedrijven uit Alkmaarse adressenboekjes.



De vorm van de liggende grafmonumenten

In kerken werd de vorm van de zerken bepaald door de functie, om een goed aansluitende vloer te krijgen moesten de zijkanten en hoeken recht afgewerkt zijn. In praktijk werd in alle kerken een uniform rechthoekig model toegepast. Nu de stenen buiten vrij lagen was dit niet langer noodzakelijk. Bovendien hoefden de grafmonumenten op de buitenbegraafplaats de vloer niet af te dekken waardoor het mogelijk werd tevens staande grafmonumenten te plaatsen.

Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn al vroeg zowel liggende als staande grafmonumenten geplaatst, die ieder een eigen vormenvariatie laten zien. Bij liggende stenen ligt de nadruk op de randen en hoeken, bij staande stenen verschillen de toppen of de gehele vorm. De vormgeving van staande stenen komt in een aansluitend hoofdstuk aan bod.

In de huidige aanblik van de begraafplaats worden liggende zerken duidelijk in aantal overtroffen door staande grafmonumenten. Er zijn in de oude vakken 94 liggende stenen geteld. De vormgeving van liggende grafmonumenten lijkt op het eerste gezicht weinig spectaculair en variabel in vergelijking met staande exemplaren.

De liggende zerken hadden echter een andere traditie en functie. Ze werden van oudsher gebruikt als dekplaat op een graf die tegelijkertijd onderdeel van de kerkvloer was. Op de begraafplaats dienden ze enkel de graf-ruimte te bedekken.

Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zien we de rechthoekige hoofdvorm en afmetingen gehandhaafd. De afmeting van een liggende steen op de Algemene Begraafplaats Alkmaar is twee meter lang en zeventig centimeter breed.

Bij grafzerken in de Alkmaarse kerken zijn de randen onbewerkt, omdat ze in de vloer wegvielen. Op de buitenbegraafplaats kregen de liggende zerken sierlijk afgewerkte randen en hoeken.

In de periode van 1835 tot 1910 werden de zerken van een bijzondere rand en hoek voorzien, met name de hardstenen exemplaren uit de laatste jaren van de negentiende eeuw. We moeten er echter rekening mee houden dat uit de eerste decennia sinds de opening van de begraafplaats relatief weinig grafmonumenten zijn bewaard. De diverse afwerkingen zijn niet duidelijk aan een periode gebonden. Op een enkele uitzondering na zijn alle vier de hoeken van de zerk op dezelfde wijze afgewerkt. In de vormgeving blijft de symmetrie gehandhaafd.

De naamgeving van de diverse afwerkingen is naar eigen inzicht afgeleid van de uiteindelijk verkregen vorm. Er is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande bouwkundige termen.

We signaleren bij zerken vier verschillende *randafwerkingen*. Met *randafwerking* wordt de overgang van de bovenkant naar de zijkant van de steen bedoeld, waar een rechthoekige steen normaliter een scherpe rand maakt. Uitgaande van een rechte rand, vallen de verschillende afwerkingen binnen de basisvorm van de zerk.

De meest voorkomende afwerking is de *biljoen* of *afgeschuinde rand*; de gehele rand van de steen is tot aan de hoek schuin afgehouden. In de oude vakken liggen 39 zerken met biljoen (C 100, 1869 en C 101, 1883).

Een tweede vaak toegepaste afwerking is de *geprofileerde rand*; de rand is samengesteld uit meerdere bollingen en hollingen en tot een golvende overgang gevormd. Deze

randafwerking komt 33 maal voor. We zien in de geprofileerde randen diverse oplossingen. Bij een *recht ojief-profiel* begint de golving, van de bovenzijde af beschouwd, hol en eindigt bol. De golving in een *omgekeerd ojief-profiel* loopt eerst bol en dan hol. Enkele geprofileerde randen lopen tot in de zijkant door en wanneer de overgangen tussen de holle en bolle delen niet golvend maar recht zijn, krijgt de zerk het uiterlijk van een *kussen* (C 136, 1844). Er zijn 3 zerken met een dergelijke vorm. Dezelfde afwerking komen we ook tegen in kleine vierkante stenen, die aan het hoofdeinde van een zerk (C 183, 1882) of solitair op een graf werden geplaatst (B 770, 1899).

De randafwerking die we tegenwoordig nog tegenkomen is de eenvoudige *rechte rand*. In de oude vakken tellen we 20 exemplaren. In deze vorm werden zerken met ruw gelaten randen en zijkanten in de kerkvloer verwerkt.

De vierde afwerking die we op deze begraafplaats aantreffen is de *afgeronde rand*; de rand loopt met een ronding in de zijkant van de zerk over. Er zijn slechts twee zerken met deze randafwerking (A 81, 1859 en A 86, 1906).

Niet alleen de randen, ook de hoeken van de liggende grafstenen konden worden bewerkt. Met *hoekafwerking* wordt de overgang van de lange in de korte zijde van de zerk bedoeld. De diverse afwerkingen vallen, net als de randafwerking, grotendeels binnen de basisvorm van de zerk. De hoekafwerking beperkt zich tot het oppervlak van de steen. Alleen bij een bovenaanzicht lijkt de bewerkte hoek uit te steken. Om dit effect te bereiken kenden de steenhouders diverse methoden.

De meest eenvoudige en vaak toegepaste hoekafwerking is de *rechte hoek*. We zien deze afwerking met alle vier de randafwerkingen gecombineerd. Zerken met een

rechte of afgeronde rand hebben allen een rechte hoek. Ongeveer de helft van de zerken met biljoen of geprofileerde rand hebben een rechte hoekafwerking.

Een andere eenvoudige afwerking is een *afgesneden hoek*, waarbij de hoek in een rechte lijn, diagonaal op de lengterichting van de zerk, is afgehouden. De afgesneden hoek is slechts 4 maal gesignaleerd. De zerken van graf A 213 (1833) en A 214 (1908) behoren tot dezelfde familie. Dit is door middel van de afgesneden hoek verduidelijkt.

Met de rechte hoek als uitgangspunt hebben steenhouders ingewikkelder hoekafwerkingen uitgevoerd. Zo ontstond onder andere de *rechte hoekafwerking met kapel*. Door de steen niet langs de totale rand te bewerken, maar een decimeter van de hoek in een *kapel* uit te laten lopen, lijken de hoeken iets uit te steken. Een *kapel* is een kleine driehoekige overgang tussen een bewerkte en een rechte rand. Doordat de onbewerkte rechte rand van de hoek hoger blijft dan het bewerkte verlaagde deel, steekt de hoek uit. Met name bij zerken met biljoen heeft dit effect. De rechte hoekafwerking met kapel is 10 maal aangetroffen bij afgeschuinde zerken (A 236-239, 1906) en vier maal bij zerken met geprofileerde rand (A 262, 1882).

Door het aanbrengen van een tweede kapel vlak naast de eerste, ontstaat een *rechte hoekafwerking met wig*. Tussen de kapellen wordt een klein spits uitstekend tandje of *wig* uitgespaard in de rand van de steen. Door het puntige uitsteekseltje doet de hoekafwerking gotisch aan.

We treffen deze vorm alleen aan bij zerken met biljoen. De oudste zerk op de begraafplaats is ook met deze hoek afgewerkt (A 382, 1831). In totaal tellen we 6 exemplaren. Wanneer de wig rond is afgewerkt spreken we van een *kraal*. Er is een enkele recht afgewerkte zerk met dergelijke kralen aan de hoek (A 451, 1907).

Een *ronde hoekafwerking* komt niet direct voort uit de rechthoekige basis van de zerk. De ronding wordt gevormd door een halve cirkel die, door de enigszins terugspringende randafwerking, buiten de hoofdvorm van de zerk lijkt te liggen. Er zijn twee geprofileerde zerken met een rond afgewerkte hoek (A 437, 1834 en C 226, 1869). Deze hoekafwerking kent dezelfde variaties als de zerk met rechte hoekafwerking. Ook hier zien we de wig en de kraal beide toegepast.

We tellen 14 zerken met een *ronde hoekafwerking met wig*. Deze variant komt zowel bij de biljoen (A 13, 1885) als bij de geprofileerde rand voor (A 31, 1880).

De *ronde hoekafwerking met kraal* zien we twee maal bij een zerk met biljoen (C 100, 1869 en C101, 1883).

Een andere soort liggende grafsteen is de deksteen van een grafkelder. Deze onderscheidt zich door de afwijkende maat. Een kelder is doorgaans afgedekt door een extra brede steen of twee losse stenen die tegen elkaar zijn geplaatst. Over het algemeen is

een keldergraf goed te onderscheiden tussen zandgraven. Meestal is een metselwerk of betonnen muurtje gemaakt van ongeveer vijftig centimeter hoogte waarop de dekplaat plat of enigszins aflopend is gezet. In Alkmaar behoren de meeste kelders toe aan belangrijke families. De dekplaten van de kelders in Alkmaar zijn eenvoudig van vorm. De hoeken en randen zijn niet uitgebreid bewerkt.

Als enige uitzondering kan de grafbedekking van graf A 244 (1924) worden genoemd. Deze is waarschijnlijk door de architect Laurens Groen ontworpen, die hier zelf ook ligt begraven (1952). De dubbele grafruimte wordt bedekt door een zwarte granieten steen met eenvoudige recht afgewerkte randen en hoeken. De zerk wordt omheind door een laag zwart metalen hekje. De spijlen hebben rechte hoeken en zijn verbonden door een bovenop geplaatste legger van het zelfde materiaal. De vormgeving is op het eerste gezicht niet opvallend, maar vergeleken met de gangbare liggende grafmonumenten bijzonder.

De vorm van de staande grafmonumenten

Al sinds enkele jaren na de opening van de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn staande grafmonumenten op graven geplaatst. De oudst bewaarde stèle dateert uit 1834 (A 161).

In het huidige beeld overtreffen de staande stenen in aantal ruim de liggende exemplaren. Doordat staande grafmonumenten van afstand direct zichtbaar zijn dragen ze in belangrijke mate bij tot het uiterlijk van de begraafplaats.

Staande stenen waren aanvankelijk manshoog, sommigen lijken overeind gezette liggende zerken en doen zwaar en hoekig aan. De meeste modellen zijn echter fijn van vorm en uitvoering. De vormgeving werd aanvankelijk beperkt tot de beëindiging aan de bovenkant van de stèles, de *topafwerking*. De top van de steen werd in een bepaalde vorm uitgevoerd en ook het oppervlak aan de voorzijde werd bewerkt. Bij grafmonumenten uit de twintigste eeuw zien we de gehele stèle in een bepaalde stijl uitgevoerd die soms tot in de grafafzetting is doorgevoerd. Naarmate de jaren vorderen zien we de hoogte van de stenen afnemen en de vorm versimpelen.

In tegenstelling tot bijvoorbeeld de Algemene Begraafplaats Akendam in Haarlem, waar een karakteristieke uniformiteit in de staande stenen te zien is, kent de Algemene Begraafplaats Alkmaar een grote verscheidenheid aan vormen. Het is niet eenvoudig om hier een geordend beeld van te geven. Daar komt nog bij dat tegenwoordig slechts een deel van de oorspronkelijke grafmonumenten te bestuderen is. De gangbaarheid van de toepassing van de modellen zal moeten blijken uit een vergelijkend onderzoek op begraafplaatsen elders in het land. De maten van de staande stenen variëren enorm, een gemiddelde is hierin niet aan te geven. In vak A staat bijvoorbeeld een bijzonder smal

steentje uit 1882 van ongeveer 30 centimeter breed (A 519).

De vormen van de grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn onder te verdelen in diverse typen. Binnen de afzonderlijke typen kunnen verschillende modellen worden onderscheiden die een variatie op de topafwerking laten zien. De oude typen komen in later tijd vereenvoudigd terug, het silhouet is dan nog herkenbaar maar de steen is aan de voorzijde niet meer in reliëf uitgehakt.

In tal van topafwerkingen zijn klassieke architectonische elementen aan te wijzen. Andere zijn uitgevoerd in moderne stijlen. Sinds 1900 worden steeds vaker lage grafmonumenten geplaatst met een eenvoudige vormgeving.

Voor de volgorde van de bespreking van de typen is uitgegaan van de data op de modellen aangetroffen op de Algemene Begraafplaats Alkmaar. Alle geïnventariseerde grafmonumenten zijn in de type-indeling opgenomen. Bij de bespreking ligt de nadruk op de grafmonumenten uit de oudste vakken. De grafmonumenten zijn ingedeeld in hoge en lage modellen. Aan de hand van de topafwerking zijn de afzonderlijke typen naar eigen inzicht van een noemer voorzien.

Het oudste type dat voorkomt op de Algemene Begraafplaats Alkmaar is de *hoge stèle met een boogvorm en acroteria in de topafwerking*.

De topafwerking van deze grafmonumenten wordt doorgaans gevormd door een hoog middenveld waarbij aan beide zijden een naar buiten wijzend klein uitsteekseltje is aangebracht, zogeheten acroteria. De boogvorm kan spits, rond of segmentvormig zijn. Bij dit type topafwerking steekt het middenveld meestal boven de acroteria uit en is het

doorgaans met meer aandacht bewerkt. Figuratieve tekens die we meerdere malen op deze toppen aantreffen zijn de palmtak en de roos. Opvallend vaak is een gecombineerde scene van een treurwilg, rups en vlinder aangebracht.

De acroteria zagen we al eerder in diverse elementen van het poortgebouw. Ze zijn hier net als in de architectuur als versiering toegepast. De acroteria aan de stèles doen aan oortjes denken en ze geven de stèles een bijzonder profiel. Ze kunnen verschillende vormen en groottes aannemen, maar meestal zijn ze eenvoudig en klein gehouden. De acroteria zijn veelal voorzien van een waaiermotief. Bij sommige grafmonumenten steekt de gehele top met de acroteria iets buiten de breedte van de steen uit.

We treffen in de oudste vakken 17 exemplaren aan van dit model, waarvan er 13 eindigen met een spitsboog. De rondboogvorm en de segmentboogvorm komen elk 2 maal voor.

Het oudste grafmonument van dit type dateert uit 1832 (A 161). Het middenveld eindigt in een rondboog, bovenop is een versierend uitsteekseltje geplaatst in de vorm van een bijeen gestrikt waaiertje. De acroteria steken buiten de steen uit. Het tweede exemplaar met rondboog heeft op dezelfde plek een kraal (A 228, 1907). Op de ontwerptekening voor het poortgebouw van de Algemene Begraafplaats Alkmaar heeft Zocher in de buitenmuur stèles van dit type getekend.

Het oudste grafmonument met een spitsboogvormig middenveld dateert uit 1852 (A 432). Hierin is de destijds zo geliefde scene van treurwilg, rups en vlinder aangebracht. Bij de spitsboogvormige toppen worden de acroteria doorgaans los naast het middenveld geplaatst, dit is bij deze stèle ook het geval. Stèles met deze topafwerking zijn doorgaans gecombineerd met een rechthoekig verheven *cartouche* of tekstplaat. Een mooi voorbeeld van hergebruik

van dit oude model zien we op graf B 698 (1992).

De oudste stèle met een segmentboogvormig middenveld dateert uit 1890 (A 330). Dit grafmonument is geheel overgroeid door klimop. Bij het tweede grafmonument met dit model lijken de acroteria sterk op oren (A 197, 1917).

We zien het type op deze begraafplaats tot in het begin van de jaren veertig vaak toegepast. Alle exemplaren zijn uitgevoerd in hardsteen.

Een type dat ook al vroeg op de Algemene Begraafplaats Alkmaar voorkomt, is de *hoge stèle met voluten in de topafwerking*.

De topafwerking wordt gevormd door twee in het midden samenkomende *voluten*, accolade-achtige elementen. De vorm van de topafwerking varieert met de wijze waarop de voluten samenkomen. Zo kan een hoge of een lage beëindiging ontstaan.

In de voluten zijn soms bloemmotieven verwerkt en op de top is vaak een bol geplaatst, soms gecombineerd met een kruis. De top rust in zijn geheel op een zware kroonlijst.

Dit type is voornamelijk toegepast in de tweede helft van de negentiende eeuw en uitgevoerd in hardsteen.

Er zijn in totaal 11 stenen met deze topafwerking, op het merendeel is een symbool aangebracht. We zien de topafwerking met voluten vooral in vak B en vak C. Het oudste exemplaar van dit model staat echter in vak A (A 27, 1845). Deze is monumentaal van uiterlijk en de hoge top is reliëfrijk bewerkt. Tussen de voluten is een hoog middenveld ontstaan waarin een zandloper is geplaatst. Daar bovenop rust een bol.

Er is van dit model slechts één exemplaar. Een bijzonder model zien we op graf B 554 (1882). De smalle voluten liggen horizontaal op een gebogen kroonlijst. De stèle loopt naar onder breed uit en het basement is uitgevoerd in zogeheten rustica-werk,

waarbij ruwe steenblokken worden nagebootst. De stèle is bij uitzondering niet uit hardsteen, maar uit zalmkleurig euville vervaardigd. De palen van de grafafscheiding zijn net als de top van de stèle afgezet met een bol.

In een derde type topafwerking zien we elementen van Zochers poortgebouw terug. De ingangspartij van de begraafplaats is voorzien van een driehoekig fronton met acroteria op de uiteinden. Deze vorm werd al in de antieke tijd toegepast bij Romeinse en Griekse graftombes, het is daarom niet vreemd dat we ook op de Algemene Begraafplaats Alkmaar de *hoge stèle met een hoge driehoekige top met acroteria* tegenkomen.

De topafwerking van dit type bestaat uit een driehoekig middenveld met acroteria aan de uiteinden. De top is door een kroonlijst nadrukkelijk gescheiden van de rest van de steen.

De top van het driehoekig middenveld is doorgaans verrijkt met een amandelvormige versiering en soms met een klein uivormig uitsteekseltje. De acroteria zijn op de uiteinden van de kroonlijst geplaatst, ze steken niet boven het middenveld uit en zijn alle eenvoudig van vorm. Dit type topafwerking komt vaak voor, in de oudste vakken zijn maar liefst 23 exemplaren gesignaleerd. Op deze grafmonumenten is over het algemeen geen figuratief teken aangebracht.

Het oudste grafmonument van dit type draagt het jaartal 1853 (A 448). De driehoekige top is bekroond met een amandelvormige versiering. De top steekt aan beide zijden iets over het staande gedeelte van de stèle uit.

Er zijn 7 stèles waarbij de uitvoering eenvoudiger is gebleven. Bij deze modellen ontbreken de kroonlijst en de extra topversiering.

Het volgende type, een *hoge stèle met een breed getoogd middendeel en lage smalle zijdelen*, is in de twintigste eeuw tot ontwikkeling gekomen. De stèle van dit type met het jaartal 1875 (A 133) heeft naar alle waarschijnlijkheid ter gelegenheid van de tweede begraafing in 1909 een ouder exemplaar vervangen.

De vorm van dergelijke stèles wijkt aanzienlijk af van de negentiende-eeuwse typen die hierboven zijn behandeld.

Bij deze grafmonumenten wordt het uiterlijk niet zozeer bepaald door de topafwerking, als wel door de stèle als geheel. Deze is ingedeeld in drie niveau's: het getoogde middendeel is het hoogste punt, de afgeronde zijdelen vormen het tweede niveau en onderaan loopt de stèle in een basementachtige verbreding uit. Hoewel het lijkt alsof het grafmonument uit losse onderdelen is opgebouwd, is het uit één stuk gemaakt. Voor de uitvoering van dit type is hardsteen en marmer gebruikt. Het komt vooral voor in de eerste twee decennia van deze eeuw. De zijdelen zijn bovenaan voorzien van kleine decoratieve geometrische motieven. Figuratieve motieven die op deze grafmonumenten worden aangetroffen zijn eikebladranden en palmtakken.

Van dit type tellen we in de oudste vakken 7 grafmonumenten. We zien hetzelfde model in de vakken G en H een enkele keer terug. De fraaie marmeren stèle op graf B 633 uit 1906 is het oudste exemplaar van dit model. Bij afgeleide modellen zijn de zijdelen op een andere manier in de steen verwerkt of als posten los naast de stèle geplaatst. Het profiel is bij alle modellen vrijwel gelijk gebleven.

Een ander twintigste-eeuws type is de *hoge getoogde grafsteen met hoge afgeronde posten*.

Ook hier is het staande grafmonument als geheel bepalend voor het type.

De posten zijn aan beide zijden naast de grafsteen geplaatst en steken er ietwat bovenuit.

Ze zijn voorzien van dezelfde geometrische motieven als het zojuist behandelde type. Indien de grafruimte is afgezet met stenen palen, zijn tevens hierop de decoraties te zien.

In de oudste vakken zijn 3 grafmonumenten met deze vorm aangetroffen.

Het oudste exemplaar is in 1920 geplaatst (A 308). Bij dit grafteken zijn zowel de grafsteen als de posten in marmer uitgevoerd.

Een hardstenen grafsteen uit 1922 (B 781) vertoont sterke overeenkomst met het type *hoge stèle met een breed getoogd midden-deel en lage smalle zijsteunen*. Bij deze stèle zijn tevens de drie niveau's te onderscheiden, zij het wat minder duidelijk. Doordat de zijdelen boven het getoogde middendeel uitsteken, kan dit exemplaar gezien worden als een soort overgangsmodel naar het type *hoge grafsteen met hoge afgeronde posten*. Het grafmonument op graf B 705 uit 1943 is samengesteld uit een combinatie van materialen; een getoogde marmeren steen wordt geflankeerd door hoge hardstenen posten. In de vakken G en H zien we dit type in deze combinatie regelmatig terug, meestal in een lagere uitvoering.

In vak B zien we een enkele *hoge rechte stèle met een symmetrische getrapte topafwerking* (B 659, 1930). De top van deze staande steen is vormgegeven in de Amsterdamse Schoolstijl, een stijl die met name in de periode 1910-1930 vaak in de Nederlandse architectuur is toegepast. Bij het grafmonument zijn in de beide bovenhoeken twee uitsparingen gemaakt, waardoor als het ware kleine *trapredes* zijn ontstaan. De uitsparingen zijn verschillend van grootte. Het hoger uitstekende middendeel heeft een brede uitsparing en is als een verheven cartouche over de voorzijde van

de grafsteen doorgetrokken. Onderaan loopt het cartouche wederom toe in een getrapte beëindiging. Dit soort grafmonumenten treffen we vaker aan in vak G 136-561. We zien deze getrapte topafwerking tevens veelvuldig toegepast bij rechte lage grafstenen uit later periode.

Naast de boven behandelde topafwerkingen zien we zowel in de oude vakken als in de vakken G en H op de Algemene Begraafplaats Alkmaar tal van andere vormen. Omdat de meeste slechts een enkele maal voorkomen en de vormen van de modellen onderling te veel afwijken is groepering van deze exemplaren praktisch noch logisch. Ze zijn geschaard onder de noemer *overige hoge staande grafmonumenten*. Onder de 40 grafmonumenten die hiertoe behoren is een variatie van niet minder dan 20 topafwerkingen te onderscheiden.

Vrijwel alle exemplaren zijn uitgevoerd in hardsteen. Over het algemeen hebben de toppen aan de voorkant weinig reliëf en is de uitvoering eenvoudig gebleven. Ornamentiek treffen we op deze grafmonumenten nauwelijks aan, wel zijn er redelijk wat figuratieve motieven in de toppen aangebracht.

De topafwerkingen in driehoekige of getoogde vorm zijn te herleiden tot de eerder behandelde typen, bij deze modellen ontbreken echter de acroteria of zijn ze vervangen door kleine hoekige torentjes.

Bij een enkel exemplaar is een getrapte beëindiging gecombineerd met een getoogde top.

Andere stèles hebben een topafwerking die doet denken aan een klokgeveltje.

Grafmonumenten met een eenvoudige rechte topafwerking zien we met name in het katholieke vak C, het betreft negentiende-eeuwse exemplaren. Ze zijn hoog en breed en op de stèle rust een brede rechte, iets uitstekende lijst waar bovenop vaak een stenen kruisje is geplaatst.

Enkele uitzonderlijke modellen van hoog formaat vindt men in de oude vakken A en B. De opvallendste exemplaren in vak A zijn onder andere een obelisk (A 20, 1908) en twee afgebroken zuilen (A 456, 1912 en A 469, 1925). In vak B zien we meer architecturale vormen zoals twee tempelfrontjes: een klassiek aandoend exemplaar uit 1918 (B 694-695) en een moderner vormgegeven tempelfrontje uit 1932 (B 622). Een ander bijzonder grafmonument doet denken aan een triomfboog (B 843-844, 1921).

In de andere geïnventariseerde vakken staan weinig uitzonderlijke modellen. Langs de rand van vak G 1-315 staan vlak bij elkaar een marmeren naald (G 194, 1911) en een stèle in de vorm van een kaars (G 138, 1909). Hier kan in de vormgeving van het grafmonument tevens een symbolische waarde worden gezien.

De meeste van deze hoge uitzonderlijk vormgegeven graftekens staan op graven van prominente Alkmaarders.

In de topafwerking van lage staande grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar treffen we natuurlijk ook vormvariatie. De modellen zijn soms te herleiden tot die van hoge staande stenen, we zien echter ook afwijkende vormen.

In de oude vakken tellen we uit de periode vanaf de opening van de begraafplaats tot en met 1950 44 lage stenen. Over het algemeen zijn deze stenen van later datum dan de hoge modellen. Er zijn slechts 9 lage exemplaren uit de periode tot en met 1900, de oudst vermelde datum op deze grafmonumenten is echter niet in alle gevallen aannemelijk. Een aantal grafstenen heeft vermoedelijk een oude vervangen. Er zijn 35 lage stenen uit de periode 1900-1950, meer dan de helft daarvan is van 1940 of later.

Een opdeling in typen is binnen dit onderzoek niet zinvol. De lage grafmonumenten uit de bestudeerde periode zullen bij een uitgebreider onderzoek, in tijd aansluitend

op deze, meer tot hun recht komen. Desalniettemin kan van de vorm van de geïnventariseerde lage grafmonumenten op de begraafplaats een algemeen beeld worden gegeven.

De beëindiging van de lage grafmonumenten is vaak recht of getoogd en op tekst en een enkel figuratief teken na zijn ze aan de voorkant nauwelijks bewerkt.

Over het algemeen worden lage modellen aan één of beide zijden geflankeerd door een hoge of lage hardstenen post. Deze is doorgaans eenvoudig vierkant gelaten.

Met name bij de rechte modellen is de invloed van de Amsterdamse Schoolstijl te zien: in de hoeken zijn aan één of beide zijden één of meerdere uitsparingen gemaakt, waardoor de steen een getrappt profiel krijgt. We zien deze uitsparingen soms bij een lage getoogde steen.

Een opvallend model dat vaak voorkomt laat ook duidelijke Amsterdamse School kenmerken zien: links naast een vierkante tekstplaat is een hoge, rechte brede post geplaatst met een afgeronde verhoging op de voorzijde. Door middel van een verdiepte lijn is in de ronding een cirkel aangebracht waarin doorgaans een gestileerde zandloper is afgebeeld. Onderaan de post is een afgeronde blokvaas aangebracht. Dit model is enkele malen gesignaleerd in de oudste vakken, het komt in de vakken G en H echter veelvuldig voor.

De algemene tendens onder de lage, twintigste-eeuwse modellen is het toepassen van duurzame en kostbare materialen. We zien het aantal marmeren en granieten grafstenen nog altijd toenemen. Deze zijn over het algemeen van weinig versiering voorzien, het lijkt alsof de sierwaarde en kostbaarheid van het materiaal zelf de behoefte tot uitgebreide vormgeving en decoratie heeft vervangen. De vormen van de lage staande grafmonumenten zijn

eenvoudig en ook decoratie treffen we nauwelijks aan. Wel is op het merendeel van de stenen een symbool aangebracht. In de meeste gevallen is gekozen voor een palm-tak of een roos.

Op graven van prominente Alkmaarders zijn meestal opvallende hoge graftekens geplaatst. Echter in vak B zien we op het graf van een wethouder een laag grafmonument (B 712b, 1931). Het is een symmetrisch model waarbij de grafafzetting ook deelneemt in de vormgeving. De tekstplaat is eenvoudig recht gelaten, haaks daarop zijn aan weerszijden twee lage platen aangebracht die tot de helft van de grafruimte reiken. Ze sluiten tot halverwege de hoogte van de rechte steen aan. De gedeeltelijk holronde bovenkant van deze platen loopt naar het voeteneind van het graf laag uit, ze vormen een soort aflopend muurtje. De rest van de grafruimte wordt gemarkeerd door lage stenen banden.

Twee solitair gelegen graven hebben een vergelijkbaar grafmonument, maar deze zijn monumentaler van afmeting en uiterlijk. Ook hier zijn eenvoudige stenen platen tot een samenhangende grafbedekking gevormd. Bij het monument voor Van Dam uit 1937 (in het plantsoentje achter vak G 316-561, ter hoogte van de eerste brug) zijn staande en liggende rechthoekige travertijnen platen los tegen elkaar geplaatst. Het uiterlijk van dit grafteken wordt duidelijk bepaald door het materiaal.

Bij de materiaalkeuze voor het grafmonument voor Haverkamp (in het plantsoentje aan het eind van het pad tussen vak A en vak B) is rekening gehouden met de decoratie. Het monument is uitgevoerd in het goed bewerkbare euville. Ook hier zijn grote losse stenen platen tot een monument ge-

vormd, op één van de staande platen is een groot reliëf aangebracht (1947).

Opvallende nieuwe vormen van lage grafmonumenten zijn een naar beneden taps toelopende ruit en een grafsteen in de vorm van een kruis. We komen ze in de vakken G en H meerdere malen tegen.

In de vakken A en B signaleren we enkele uitzonderlijk lage steentjes. We zien onder andere dunne stenen platen, met een haaks op de rug geplaatste steun (B 823, 1921). Een mooi uit accolades gevormd exemplaar zien we op graf B 849 (1925). Vaak ontbreekt bij dit soort grafmonumentjes verdere grafbedekking of grafafzetting.

Ook zien we een grafmonumentje in de vorm van een hoekig uitgevoerd kussen. We komen deze zowel los tegen (B 770, 1899) als in combinatie met een liggende zerk waarbij het kussen aan het hoofdeinde is geplaatst (C 183, 1882).

Andere kleine steentjes herinneren aan sokkels, de top is afgewerkt als *schilddak* of *tentdak* (B 783, 1911). Dit soort steentjes worden op het hoofdeinde van een liggende zerk geplaatst, meestal met de vermelding van de familienaam of het woord familiegraf.

Andere uitzonderingen vinden we in een klein vierkant terra cotta steentje uit 1920 (B 775), hierop is later uit losse blokken een extra laag gemetseld voor de vermelding van de tweede begravene.

Een ander laag staand grafmonument is asymmetrisch vormgegeven in de Amsterdamse Schoolstijl en valt op doordat het is bedekt met kleine keramiektegels (G 431, 1939).

Tekens en motieven op de grafmonumenten

Sinds de Klassieke Oudheid worden grafmonumenten bewerkt door uit het oppervlak delen weg te halen of er juist in uit te sparen. Hierdoor ontstaan tekstuele, decoratieve en figuratieve tekens en motieven. Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar nemen deze verschillende vormen aan.

Een belangrijke factor bij het bewerken van een grafmonument is het materiaal. Een zachte steensoort is makkelijker bewerkbaar dan een harde. Om tekens en motieven duidelijk op de steen aan te brengen is het creëren van hoogteverschil de meest voor de hand liggende en langst blijvende methode.

Door uit het oppervlak van de steen delen weg te hakken kan men tekens of motieven verdiept in de steen aanbrengen. Het hierdoor verkregen *verzonken reliëf* is een eenvoudige vorm van bewerking en is weinig arbeidsintensief. Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn de meeste grafmonumenten op deze manier bewerkt.

Een omgekeerde methode is het creëren van *laagrelief*, door delen van het oppervlak weg te hakken blijven uitgespaarde tekens en motieven hoog achter.

De terminologie schept misschien verwarring, omdat de woorden *verzonken* en *laag* in eerste instantie verwant zijn. Het verschil zit in de ligging van de tekens en motieven ten opzichte van de achtergrond. Bij *verzonken reliëf* liggen ze verdiept, *negatief* in het oppervlak van de steen. In geval van *laagrelief* liggen de tekens verheven, *positief* in een uitgediept vlak. Op sommige grafmonumenten zijn deze twee technieken beide toegepast.

Aanvankelijk werd door steenhouwers alleen handwerk geleverd. Door de technische vooruitgang ontstonden diverse nieuwe mogelijkheden om steen te bewerken. In

Alkmaar blijkt deze ontwikkeling uit de uitbreiding van de firma Stoel met een stoomsteenhouwerij in 1880.

Door middel van sjablonen kan met een graveermachine of door middel van zandstralen een steen makkelijk worden bewerkt. Deze technieken zijn vooral geschikt om snel en goedkoop letters, cijfers en eenvoudige motieven aan te brengen. Deze ontwikkeling ging ten koste van het arbeidsintensieve, traditionele steenhouwersvakmanschap.

Vooraf bij verzonken reliëf is handwerk van machinaal aangebrachte verdiepingen te onderscheiden. Over het algemeen is een handbewerkte steen herkenbaar aan diep uitgehakte tekens, waarvan de schuine randen in een scherpe punt samenkomen. De randen zijn enigszins onregelmatig. Een machine, daarentegen, laat een ondiepe uitholling in de steen achter, in de vorm van een glad afgewerkt rond kommetje.

Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar vallen vele tekens en motieven snel in het oog bij grafmonumenten waar door middel van gekleurde delen een contrasterend effect is bereikt. Bij beide reliëf-typen zijn afwisselend de hoge of lage delen gelakt.

De kleur die hiervoor het meest is toegepast, is zwart. De kleuren rood, wit en goud of zilver worden voornamelijk gebruikt voor het lakken van verdiepte tekens. Blauw en bruin zijn bij uitzondering toegepast in Alkmaar. Door verwerking is bij een groot aantal stenen de kleur gedeeltelijk of geheel verdwenen. Deze schade is evenwel eenvoudig te herstellen.

Het gebruik om grafmonumenten te voorzien van teksten kende men in Alkmaar al volop uit de tijd dat er nog in kerken werd begraven. Vaak omvatten zij niet veel meer dan de namen van de overledenen. Soms was er

zelfs helemaal geen tekst en beperkte men zich tot het aanbrengen van een huismerk, beroepsteken of familiewapen.⁴⁴

Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar treffen we huismerken niet aan. Het beroepsteken dat we meerdere malen signaleren is een esculaap, het herkenningsteken van een arts (B 840a, 1949). Familiewapens treffen we drie maal aan. Deze zijn samengesteld uit verschillende figuratieve motieven en hebben direct betrekking op de afkomst van de overledene. Op twee liggende zerken van burgemeestersgraven is een familiewapen aangebracht: op de grafzerk van Maclaine Pont uit 1859 (A 81) en op de deksteen van de grafkelder uit 1838 van Fontein Verschuur (A 6). Het enige wapen op een staande steen zien we op het grafmonument voor F.J. Haverkamp uit 1947 (in het plantsoen aan het einde van het pad tussen vak A en vak B).

Op de grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn de meest voorkomende tekens *letters* en *getallen*.

De lettertypen zijn aan smaak en mode onderhevig. Door de jaren heen zijn ze dan ook in verschillende stijlen uitgevoerd. Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn alle teksten van het *latijnse lettertype*.

Hierop zijn twee uitzonderingen te vinden, beide in vak A. Op de grafzerk van de familie Vonk uit 1843 (A 85) is de tekst uitgevoerd in een *schrijffletter*. De deksteen op het keldergraf van de familie Hirschig uit 1851 (A 96-97) heeft *gotische letters*.

Letters en getallen worden doorgaans door middel van verzonken of laagrelief in het oppervlak van de grafsteen aangebracht. De dekplaat op graf A 244 laat nog een andere methode zien. Hier zijn metalen tekens door middel van kleine pennetjes op een granieten steen bevestigd. We treffen dit soort *opgelegde letters en getallen* alleen op twintigste-

eeuwse grafmonumenten aan. Hoewel de oudste overlijdensdatum op graf A 244 anders aanduidt (1892), is het grafmonument met deze metalen tekens waarschijnlijk ter gelegenheid van de tweede begraving in 1924 aangebracht.

Deze techniek is vooral op travertijn toegepast, omdat deze steensoort door de vele gaten moeilijk is te bewerken. Jammer genoeg laten de opgelegde tekens vrij snel los.

Er zijn verschillende manieren om het tekstgedeelte op een grafmonument te benadrukken. Dit kan bijvoorbeeld door het oppervlak rondom de tekens een kleur te geven. We komen dit op de Algemene Begraafplaats Alkmaar met name op twintigste-eeuwse grafstenen tegen. Of het verven van grafstenen in de negentiende eeuw gebruikelijk was is moeilijk te achterhalen gezien de geringe weerbestendigheid van verf.

Een andere manier om tekst te accentueren is door het te vatten in een *cartouche* of tekstplaat. Een cartouche kan op verschillende wijzen vorm krijgen. In de regel wordt deze door middel van hoogteverschil gemaakt. De meeste cartouches liggen verheven op het oppervlak van de steen, waarin de tekst verdiept is aangebracht. Minder vaak zien we een verdiept cartouche waarin ook de tekst verdiept is geplaatst (A, stèle bij kelder 2, 1882).

De uitvoeringen van de cartouches die we op de Algemene Begraafplaats Alkmaar met regelmaat aantreffen zijn ovaal, vierkant -al dan niet met kleine uitstekende hoekjes (A 476, 1888)- of in een bijzondere vorm met accolades afgewerkt tot een wapenschild met kwast (C 136, 1844).

Deze soorten cartouches zien we voornamelijk op grafmonumenten uit de negentiende eeuw, zowel op liggende als op staande stenen.

Op een rechte lage steen uit 1952 (A 537) zien we een heel bijzonder cartouche. Hier is de tekstplaat plastisch weergegeven als *boekrol*. Er wordt gesuggereerd dat de rol los aan de steen hangt. Met name onderaan, bij het opgerolde gedeelte, steekt het cartouche driedimensionaal uit. Bij een ander exemplaar lijkt de boekrol ondersteboven geplaatst, althans het perspectief van het opgerolde deel is minder aannemelijk (B 733b, 1921).

Een andere oplossing voor het accentueren van tekstgedeelten zien we in een losse *plaque* die, reeds voorzien van tekst, op de grafsteen wordt gemonteerd.

Deze plaques zijn doorgaans vierkant. De stèle op graf A 161 uit 1834 heeft bij uitzondering een kleine ronde plaque.

Het materiaal dat voor dergelijke tekstplaten veel wordt gebruikt is wit marmer, een enkele keer zien we zwart glas (A 111, 1904). Een losse plaque blijkt een kwetsbaar onderdeel van een grafmonument. In vak A staan ze her en der naast de grafsteen. Met nieuwe schroeven kunnen deze weer worden opgehangen. Een aantal exemplaren is gebroken en behoeft vervanging.

Tegenwoordig worden de cartouches in de grafsteen door middel van reliëf eenvoudig vierkant of rechthoekig gemaakt. Bij een verdiepte tekst kan met een dunne verdiepte lijn al een cartouche worden aangeduid. Bij verheven teksten zien we steeds vaker dat het cartouche krap om de tekst wordt heen gevormd; naar gelang de breedte van de regel wordt een verdiept vlak uitgehakt.

Over het algemeen zijn op een grafmonument de naam, geboorte- en sterfdatum van de overledene aangegeven. Soms zijn de gegevens aangevuld met een plaatsnaam. Wanneer meerdere personen in een graf zijn geplaatst, is de onderlinge relatie dikwijls

aangeduid. Soms wordt melding gedaan van het beroep of karakter van de overledene.

Al in de negentiende eeuw werden verwijzingen naar bijbelcitataten op graftekens gezet. Enkele keren regelmatig terug. Zowel op oude als op nieuwe stenen zien we bijvoorbeeld: *Joh. 11:25*, de inhoud duidt op een leven na de dood: *Jezus sprak [-]: Ik ben de verrijzenis en het leven. Wie in mij gelooft, zal leven, ook al is hij gestorven* (A 432 en A 523).

Een ander terugkerende verwijzing is *1 Cor. 2:2*, waarin het geloof in het bestaan van Jezus wordt uitgesproken: *(..) en ik was besloten, onder U niets te kennen, dan Jezus Christus, en Dien gekruisigd* (A 469). Een derde vaak aangehaalde gedachte is *Psalm 73:12*: *Zie, zo gaat het den zondaars: Ze zijn altijd gelukkig, en hopen zich rijkdommen op!* (B 642). Het zijn inleidende regels op een psalm waarin het hemelse geluk boven het aardse wordt gesteld.

Dergelijke bijbelverwijzingen zijn met name bedoeld voor de langslopende bezoeker van de begraafplaats. Ze herinneren aan de inhoud van het Christelijk geloof en geven een waarschuwende of geruststellende boodschap over het bestaan na de dood.

Andere teksten hebben, hoewel ze tevens gericht zijn aan de passant, meer betrekking op de overledene. Naast veel geziene spreuken als *ter nagedachtenis aan en haar leven was liefde*, zien we ook uitgebreidere. Ze geven uiting aan opvattingen over het leven, de dood en het leven na de dood.

Op het monument op het graf A 456 leest men de beeldende zin: *Gelijk het gras is ons kortstondig leven*. Op het grafteken van de burgemeester en notaris van Zuid-Scharwoude (A 148) leest men: *Als men het hoogste heeft gevonden/ Waar heel de ziel naar smacht/ Dan wordt 't donker om ons heen/ Dan wordt 't nacht*. Een andere spreuk is: *De*

kleine en de grote daar; en de knecht vrij van zijn heer (A 197).

Sommige grafmonumenten dragen persoonlijke teksten die bewondering of respect voor de overledene uitspreken. Uit de mysterieuze tekst op het graf B 633, is af te leiden dat het monument door vrienden is geschonken: *Aan onzen grooten vriend, van zijne raadselkinderen.* Op de steen van graf B 712b staat een zeer uitgebreide tekst: *van zijn vrienden, uit waardering/ voor hetgeen hij deed en gevoelde voor zijn stad/ A.F. Thomsen: wethouder van de stad Alkmaar 1916-1930/ overleden in de raadsvergadering van 1 september 1931.*

Tegenwoordig lezen we steeds vaker alleen *moeder* of de familienaam op de steen.

Op de grafmonumenten was niet alleen de boodschap, maar ook de sierwaarde belangrijk. Dit blijkt uit de *decoratieve en figuratieve motieven* die we op de grafmonumenten van de Algemene Begraafplaats Alkmaar aantreffen. Sommige zijn als ornament aangebracht, andere dragen tevens een boodschap in zich. Dergelijke motieven komen zowel op liggende als op staande stenen voor en we signaleren ze voornamelijk op de negentiende- en vroege twintigste-eeuwse hardstenen exemplaren. De motieven zijn in bescheiden aantal aangetroffen maar aan de bewerking werd duidelijk grote zorg besteed.

Bij liggende zerken concentreren de decoratieve motieven zich op de hoeken. Doorgaans zijn alle vier de hoeken van hetzelfde motief voorzien, soms verschillen de twee bovenste met de motieven onderaan. De motieven zijn symmetrisch, zowel in opbouw als in de plaatsing ten opzichte van elkaar. Vrijwel alle aangetroffen gedecoreerde zerken zijn uniek, slechts een enkele keer zien we een zelfde motief op verschillende stenen.

Bij staande grafmonumenten neemt de decoratie een minder belangrijk deel van de

steen in beslag. Tussen de tekst of als onderdeel van de topafwerking zien we versierende motieven in bescheiden uitwerking.

De motieven zijn op uiterlijk gegroepeerd en worden per soort beschreven in chronologische volgorde, zoals ter plekke aangetroffen.

Het oudst gesignaleerde motief op de Algemene Begraafplaats Alkmaar is een *waaiermotief*. Het is een oud motief dat in de antieke tijd al werd toegepast op graftombes. De Grote Kerk telt hiervan slechts één exemplaar, overigens op een zerk uit 1832, uit de tijd dat het verbod op begraven in kerken al twee jaar gold.

Op de begraafplaats zien we op liggende grafmonumenten 9 verschillende waaiers in diverse vormen en uitvoeringen. Deze motieven lopen vanuit de hoek van de zerk breed waaierend uit in een bol- of holronde beëindiging. Het oudste exemplaar treffen we aan op een kleine steen uit 1834 dat wordt omheind door een hoog hek (A 437). In elke hoek is een waaertje aangebracht. Het waaiermotief is op zich een eenvoudig ogende decoratie, bij bestudering van de verschillende exemplaren blijkt echter dat de bewerking het motief tot iets bijzonders maakt.

Dit is bijvoorbeeld het geval bij de waaier op de liggende steen van de familie Vonk uit 1843 (A 85). Deze hoekdecoratie is uitgebreid bewerkt. De lange vinnen liggen aaneengesloten en hebben een afgerond uiteinde. Ze zijn over de lengte voor de helft verdiept, waardoor een reliëfwerking is ontstaan. Hierdoor lijkt het motief op een *schelp*. Op deze zerk is de tekst uitgevoerd in schrijffletters en de sierlijke waaier vormt hiermee een passend geheel.

Uit dezelfde periode zien we waaiers in een ogenschijnlijk geabstraheerde uitvoering. Ze zijn vrij klein en de vinnen liggen los van elkaar. Een waaier uit 1847 (A 156) ligt verheven in een uitgediept vlak. De vinnen

zijn ovaal en langgerekt. Op een zerk uit 1852 (A 55) zijn door middel van verzonken reliëf zes strakke verdiepingen gemaakt. Door de onderlinge plaatsing zijn ze als waaier herkenbaar.

Bij een later exemplaar uit 1886 (A 368), zien we opnieuw een uitgebreide bewerking. Hier waaieren de vinnen vanaf een kleine kwartronde cirkel in de hoek van de steen uit. De vinnen zijn rond afgewerkt en overlappen elkaar enigszins. Door uitdieping zijn de hoge delen benadrukt en tot ribben bewerkt.

Het was waarschijnlijk gebruikelijk dat steenhoudersfirma's ieder een eigen specialiteit en vormentaal hadden. In vak B zijn twee waaiers aangebracht die vrijwel identiek zijn, B 623 (1889) en B 733 (1898). De zerk uit 1898 draagt de signatuur van P. Messelaar. De steenhouwer heeft van de waaier een groot hoekvullend motief gemaakt die snel in het oog valt. De vinnen zijn met dunne verdiepte lijnen aangeduid, de puntige beëindiging is door de verdiepte achtergrond goed zichtbaar.

Op staande grafmonumenten zien we het waaiermotief vrijwel alleen in de acroteria. De vorm van deze uitsteeksels is ideaal om een dergelijk motief in aan te brengen. Een oud voorbeeld van deze toepassing zien we op een stèle uit 1852 (A 432). De uitvoering van de waaiers in de acroteria is meestal eenvoudig en weinig opvallend.

Een ander oud motief is de zogeheten *Franse lelie* of fleur-de-lis, een motief dat onder meer bekend is uit de heraldiek. Het wapen van het Franse koningshuis was ermee getooid.

De Franse lelie is symmetrisch van opbouw en bestaat uit drie bloembladen. Het middelste blad staat rechtop en eindigt in een punt, de zijbladen lopen van boven bol en van onder hol. De vorm van dit bloemmotief verandert met de diverse stijlperiodes mee. Rond 1900 krijgt de lelie een sobere vorm,

zoals we die op de Algemene Begraafplaats Alkmaar aantreffen.

Op liggende grafzerken is de lelie door middel van een brede verdiepte lijn als hoekmotief aangebracht. De bloem is met de punt naar het midden van de zerk gericht, ruimte latend voor een ander klein motief in de uiterste hoek. Op een steen uit 1863 (C 182) is de lelie op deze wijze gecombineerd met een kruisje. Op een andere zerk is een bladmotief in de hoek geplaatst (C 100, 1844). Dit zijn de enige twee Franse leliën die op liggende zerken zijn aangebracht.

Op staande stenen is de Franse lelie in de top aangebracht. Er zijn niet veel exemplaren van aangetroffen en ze zijn niet op oude grafmonumenten gesignaleerd.

Op liggende grafmonumenten uit de eerste twintig jaar van deze eeuw treffen we een ander soort *decoratieve motieven* aan. Deze zijn niet aan een bepaalde stijlperiode te koppelen.

De motieven zijn eenvoudig van vorm en uitwerking. Ze zijn opgebouwd uit dikke lijnen, waarvan de uiteinden zowel naar binnen als naar buiten draaien. De diverse vertakkingen eindigen in een bolling of zijn beëindigd met een Franse lelie (A 451, 1907 en B 785, 1909). Deze motieven zijn alle verheven in een krap sluitend verdiept vlak geplaatst. Typisch laat-gotische elementen die we bij deze motieven zien zijn een *gesteelde hartvorm* (B 821, 1902) en een *rozet* (B 813, 1918). Beide werden veel toegepast in raamtraceringen van kerken.

Een verwant motief treffen we aan op een liggende zerk uit 1911 (B 783). In de hoeken van deze zerk is een *palmet* aangebracht; een plantachtig motief waarvan de vorm is afgeleid van een palmtak. Deze palmet is ook in dikke lijnen uitgevoerd en de gekrulde bladen lopen in een bolling uit.

Dit motief heeft naast een decoratieve waarde tevens een diepere inhoud. De palmtak heeft van oudsher een erende functie.

Ook op staande grafstenen treffen we vergelijkbare motieven aan. Op een oude steen zien we een voorbeeld in vak C op graf C 141 (1863). In de twee bovenhoeken is een bloemmotief aangebracht. Door verwerking is de vorm bijna niet meer te herkennen. Dergelijke decoraties treffen we ook aan op staande stenen uit de periode 1900-1920 in de vakken die buiten het onderzoek zijn gelaten (vak G 1-315 en vak H 1-260).

Een compleet ander soort decoratie is *rankwerk*. Het kenmerkt zich door een grafisch karakter en stilering van de uitlopers. Deze ornamentiek is aangebracht in dunne verdiepte lijnen die eindigen in naar binnen draaiende cirkels. De oorsprong van deze ranken ligt in de Romeinse *grotesken*; sierelementen onder andere bestaande uit bladranken. Het rankwerk dat we op deze begraafplaats aantreffen is in vorm gelijk aan die van de zogeheten *Pompeijaanse stijl*, door de Romeinen toegepast op muurschilderingen.

Op de begraafplaats zien we deze motieven als belangrijk sierelement op het oppervlak van enkele liggende stenen.

De ranken lopen vanuit een rechte lijn aan de lange zijde van de steen tot in de hoek, waar ze in krullen van diverse afmeting naar de korte zijde uitwijken (A 262, 1882 en A 379, 1885). De lijnen zijn soms voorzien van uitloperijtjes. Deze stellen blaadjes voor en geven de rank een natuurlijker uitstraling (B 800, 1905).

Dit soort rankornamenten zijn in kleine uitvoeringen soms tussen de tekst geplaatst. Ze komen met name voor op liggende stenen uit de jaren tachtig van de negentiende eeuw. Op staande grafstenen zien we dit soort gestileerd rankwerk ook. Hier is het ondergeschikt aan de gehele bewerking van de stèles.

Meestal zijn de ranken verdeeld over het oppervlak van de stèles of beperkt tot de hoeksteun. We zien ze ook vaak als markeringsring tussen de tekst (C 141, 1863).

Op de grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar treffen we nog andere grafische decoraties aan die tot de *art nouveau* behoren.

De *art nouveau* of *jugendstil* is een stijl die aan het eind van de negentiende eeuw in West-Europa opgang vond. De versieringsvormen van deze stijl hebben een sterk lineair karakter. De kenmerkende langgerekte vloeiende lijnen werden in Nederland te uitbundig gevonden. De voorkeur ging uit naar een rustiger vormgeving van een meer geometrische aard.

In deze vorm zijn ze ook op de grafmonumenten op deze begraafplaats te vinden. Kleine strakke, meetkundige motieven zoals de cirkel, de driehoek, het vierkant en de ruit, zijn te vinden op graf B 633 uit 1906. Soms zien we lijnmotieven die concaaf uitlopen, zoals op graf A 475 uit 1920 en op de naald van graf G 194 uit 1911. Op grafmonumenten van latere periode zien we de motieven in horizontale of verticale stroken op de stèles aangebracht en zelfs op de palen van de omheining, waardoor de grafbedekking een uitgesproken geheel vormt (B 705, 1943).

Vandaag de dag worden grafmonumenten niet meer zo uitvoerig versierd. De keuze van het materiaal is met name van invloed op deze ontwikkeling. Tegenwoordig worden marmer en graniet steeds vaker toegepast. Deze steensoorten laten zich moeilijker bewerken dan hardsteen. Hierdoor hebben decoratieve motieven die we op grafstenen van 1920 en later aantreffen een eenvoudiger vorm. Hedendaagse grafmonumenten worden doorgaans niet meer van decoratieve motieven voorzien.

Symbolen en hun betekenis

Naast tekstuele tekens en decoratieve motieven zien we op de grafmonumenten ook *figuratieve tekens*. Deze tekens hebben een zekere geladenheid en een achterliggende symbolische betekenis. Net als spreuken en psalmen dragen ze informatie uit: de boodschap wordt overgedragen via een herkenbare figuratieve afbeelding met een algemeen bekende inhoud. Deze *symbolen* spelen een belangrijke rol in de begraafcultuur, omdat ze over het algemeen betrekking hebben op de dood. De functie van deze tekens is niet direct decoratief, toch ligt in de diverse uitwerkingen een bepaalde sierwaarde.

Zocher heeft in de ontwerptekening voor het poortgebouw van de Algemene Begraafplaats Alkmaar op de toppen van de stèles in de muur symbolen afgebeeld. We zien dezelfde symboliek terug in zijn ontwerp voor de poort van de buitenbegraafplaats in Leeuwarden.

Zoals vermeld zijn de symbolen op de muren van de Algemene Begraafplaats Alkmaar niet op de tekening van Bruinvis te onderscheiden en waarschijnlijk nooit uitgevoerd.

De tekens zijn geladen met typische doodsymboliek. We zien onder andere een *urn*, een *tragisch masker* en een *olielampje*. De urn en het masker zijn gebruiksvoorwerpen die direct bij rituelen rond de dood betrokken zijn. De brandende lamp symboliseert het leven, gedoofd staat ze voor het beëindigde aardse leven. Deze tekens komen we op grafmonumenten op de begraafplaats niet tegen. De andere symbolen op de ontwerptekening zien we wel op de monumenten: zoals een vlinder, een zandloper en gekruiste toortsen. De betekenis van deze tekens wordt elders in dit hoofdstuk behandeld.

De symbolen op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn voornamelijk afbeeldingen van voorwerpen, planten, dieren en soms mensfi-

guren. Ze komen verspreid over de gehele begraafplaats voor. De tekens dragen een diepere betekenis die meestal op het eerste gezicht niet direct duidelijk is. Door overlevering uit de oudheid en de vaak religieuze inhoud zijn de tekens als symbool in gebruik gebleven. Het merendeel heeft betrekking op thema's die verbonden zijn met de dood. In de vorige eeuw betrof het vooral afbeeldingen met een algemene symbolische betekenis, in de loop van de twintigste eeuw zijn de tekens persoonlijker geworden en lijken direct op het leven van de overledene gericht.

Sommige symbolen zijn periode gebonden en vaak toegepast, andere zien we slechts eenmaal. Doordat een groot deel van de oorspronkelijke grafmonumenten is verdwenen zijn de precieze gewoonten rond de toepassing van grafsymboliek in de negentiende eeuw niet meer te achterhalen.

Het algemene beeld van de begraafplaats toont een grote hoeveelheid en diversiteit aan symbolen. In de oudste vakken zijn van de 126 grafmonumenten uit de periode tot en met 1900, 67 stenen voorzien van een teken met symbolische inhoud. Van de 142 stenen uit de periode 1900-1950 hebben nog maar 37 stenen een symbool. De grafsymbolen kennen een diversiteit in vorm, uitvoering en betekenis.

Op de oudste grafstenen op de Algemene Begraafplaats Alkmaar vinden we veel verschillende symbolen. Ook tegenwoordig wordt nog vaak een figuratief teken op een grafmonument aangebracht, maar we zien de verscheidenheid afnemen.

Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar treffen we op de liggende stenen nauwelijks grafsymbolen aan. De redenen hiervoor zijn niet bekend.

Op staande grafmonumenten werden de symbolen van oudsher aangebracht in de toppen van de hoge stèles. Bij de lage staande modellen wordt het symbool boven of naast de tekst geplaatst. In beide gevallen is voor het teken een duidelijk geïsoleerd plekje gereserveerd.

Hieronder worden de symbolen in chronologische volgorde behandeld, zoals ze op de Algemene Begraafplaats Alkmaar in de oudste vakken zijn gesignaleerd. Daarnaast worden enkele bijzondere tekens uit andere vakken besproken.

Het oudste symbool dat we aantreffen op de begraafplaats is een *guirlande* of bloemenslinger. In het algemeen worden *bloemen* als laatste eerbetoon en teken van liefde op een graf geplaatst. Op grafmonumenten worden diverse soorten bloemmotieven aangebracht, deze zijn niet altijd herkenbaar. Bloemen kunnen tevens opgevat worden als een *vanitassymbool* waarmee de kortstondigheid van het leven wordt aangegeven, in herinnering gebracht door de korte bloei van de bloemen.

Een *guirlande* staat juist voor het nieuwe leven. De bloemsoorten in de guirlandes zijn niet goed te onderscheiden. De weelderige bloei vertegenwoordigt de bloei van het leven, die ook na de dood voort zal gaan. Het is een eeuwigheids- en levenssymbool en spreekt hoop uit op een leven na het aardse bestaan.

Het oudste voorbeeld van een guirlande zien we op de oudste stèle uit 1834 (A 161).

Zowel guirlandes als bloemen zijn in alle perioden op de begraafplaats toegepast.

In de vakken G 1-315, G 582-897 en H 1 - 260 zien we enkele guirlandes en klimopkransen (H 277) die in afgesloten ronde zinken *bloementrommels* op het graf zijn gelegd. Deze guirlandes en bladkransen zijn van kunstbloemen en -bladen gemaakt, in een enkel geval zijn echte bloemen gebruikt.

Omdat het losse elementen betreft is het niet te zeggen wanneer de trommels zijn geplaatst. De meeste zijn zwaar beschadigd, slechts enkele bloementrommels zijn nog in goede staat (G 211).

Een ander oud symbool dat meerdere malen op grafmonumenten is gesignaleerd is het *kruis*. Het is het teken bij uitstek voor het katholieke geloof. Kruisen komen dus logischerwijs alleen in het katholieke vak C voor. Het is overigens opmerkelijk dat in dit vak bijna alle overgebleven grafmonumenten voorzien zijn van een kruis.

Het meest voorkomende type is het *latijns kruis*. Dit is een kruis met één lange arm en drie korte. Een ander type dat we tegenkomen is het *Grieks kruis*, waarbij de lengte van de armen gelijk is. De uiteinden van de kruisen kunnen verschillend afgewerkt zijn. De kruisen die we op de grafmonumenten aantreffen zijn bijna allemaal anders uitgevoerd.

De oudst afgebeelde kruisen dateren uit 1844 (C 136). Op deze liggende zerk zijn drie kruisen aangebracht. Op de bovenste helft van de zerk is een groot kruis te zien, gevormd uit verdiepte geschulpte lijnen. In de twee onderste hoeken van de zerk is een latijns kruisje aangebracht. De armen van deze kleine kruisjes hebben een accoladevormige afwerking.

Op een kleine lage steen aan het hoofdeinde van een zerk (C 183, 1882) zien we een latijns kruis gecombineerd met een eikebladkrans. Het steentje is uitgevoerd als *kussen*, een teken van waardigheid.

Op de grafzerk van graf C 182 uit 1863 is op de bovenste helft een groot kruis aangebracht. Het is een uitgebreid vormgegeven Grieks kruis. Het geheel ligt in een verdiepte cirkel, de armen van het kruis zijn aan de uiteinden getoogd en hebben aan de zijkanten een kleine lob. Het kruis ligt binnen de cirkel in een *vierpas* die in de kruisingen in een *driepasje* uitloopt. In de hoeken is

samen met een Franse lelie een klein recht afgewerkt Grieks kruisje geplaatst.

Op een liggende zerk uit 1869 is op ongeveer een derde van het oppervlak een *klaverbladkruis* aangebracht (C 226). Het is een latijns kruis waarvan de armen in een driepas eindigen.

Bij staande grafmonumenten uit de negentiende eeuw vindt men soms op de top een los latijns kruis. Bij graf C 141 uit 1863 is op de top van het staande monument een klaverbladkruis geplaatst bovenop een stenen bol. Meerdere staande grafstenen hebben een kruis op de top, deze modellen zijn eenvoudiger van uitvoering (C 137, 1857 en C 228, 1869).

Op de voorkant van de stèle C 13 uit 1884 is een verdiept kruisje aangebracht. De armen zijn smal en langgerekt en zijn aan de uiteinden met een kleine ronding afgewerkt. Op de lage staande grafmonumenten uit de twintigste eeuw wordt een kruis met een bescheiden dunne lijn in een hoek aangebracht, vaak vergezeld van een psalmverwijzing.

Van sommige kruisen eindigen de armen in een *driepas*, een motief dat in de gotische architectuur veel is toegepast. Een driepas is evenals het kruis een typisch katholiek symbool en refereert aan de Drie-eenheid. Het kruis en de driepas zijn vaak gecombineerd toegepast.

In de bovenste hoeken van de zerk op graf C 136 uit 1844 zien we een *driebladig bladmotief*, dit heeft hier dezelfde symbolische betekenis als de driepas. Dit bladmotief komen we op vijf liggende zerken in vak C tegen, op de graven C 100 (1869), C 101 (1883), C 136 (1844), C 140 (1850) en C 141 (1863). Deze zerken liggen vlak bij elkaar en we zien er dezelfde familienamen op terug.

Een minder religie-gebonden teken is de *zandloper*. De zandloper staat voor de

voortdurend lopende tijd en herinnert aan de onvermijdelijke dood. In de oudste vakken komt de zandloper twee maal solitair voor. De oudste zandloper dateert uit 1845 (A 27). Het tweede exemplaar is een *gevleugelde zandloper*. Een gevleugelde zandloper benadrukt het vlieden der tijd en het spoedig naderende einde (B 627, 1891). Het was gebruikelijk de ene vleugel uit te voeren als van een vleermuis en de andere als van een duif. Deze symboliseren respectievelijk de nacht en de dag die elkaar blijvend afwisselen. De dag kan daarbij gezien worden als het leven na het donkere aardse leven.

Tegenwoordig zien we met name de ongevleugelde zandloper terug; in gestileerde vorm komt het teken dikwijls op asymmetrische modellen voor.

Een van de meest geliefde motieven die jarenlang op tal van staande grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar is toegepast, is de combinatie *treurwilgrups-vlinder*. De treurwilg staat centraal in dit motief, links van de wilg ligt aan de voet de rups en vliegt in de lucht de vlinder. De onderlinge verhoudingen zijn niet op elkaar afgestemd, maar de boodschap is overduidelijk: zoals de rups verpopt en tot vlinder wordt, zo zal de mens na de dood opstaan en uit zijn lichaam verrijzen. De *rups* is soms in de vorm van een pop afgebeeld en staat voor het aan de aarde gebonden lichaam, als tegenstelling tot de *vlinder* die de ziel op weg naar het hemelse vertegenwoordigt. Het Griekse woord *psyche* betekent zowel vlinder als ziel. De rol van de *treurwilg* in het geheel is niet duidelijk; naast het verstrekken van een natuurlijke setting voor de dieren, kan het een teken zijn van droefheid en rouw. We zien de vlinder en de treurwilg ook solitair voorkomen.

De combinatie treurwilg-rups-vlinder kent in Alkmaar en omliggende plaatsjes een enorme verbreiding. Op de Algemene

Begraafplaats Alkmaar signaleren we in de oudste vakken 24 van deze scènes. De vroegste exemplaren staan in vak A en opvallend is dat vele van dezelfde hand lijken. Het oudste voorbeeld zien we op een steen uit 1852 (A 432). Het oudste gesigneerde exemplaar uit 1859, is van de firma weduwe P. Bergers (A 83).

We zien deze voorstelling ook in de latere vakken terugkeren. Tot 1925 lijkt de gecombineerde scene verbonden aan stèles met een driehoekige topafwerking met aan de zijkanten acroteria. Na 1935 treffen we het niet meer aan op de begraafplaats.

Op een grafmonument uit 1874 (A 440) zien we de *vlinder* voor het eerst solitair afgebeeld. Naast de boven gegeven verklaring denken we hier tevens aan de kortstondigheid van het leven, gerelateerd aan de levensduur van het dier. Het motief is over de hele begraafplaats verspreid.

Tot de bekende symbolen die we overal op de begraafplaats aantreffen behoort de *palmtak*. Net als de *lauriertak* of *lauwerkranen* werd de palmtak in de oudheid altijd als teken van erbetoon en triomf gebruikt. De palmtak werd meegedragen in triomftochten en behoort als attribuut bij Victoria, de Romeinse godin van de overwinning. In de vroeg-christelijke kunst gold de palmtak als overwinning op de dood. Het is ook bij martelaren als attribuut afgebeeld, waar de palmtak staat voor de overwinning van het geloof. Wanneer de palmtak in de grafkunst is toegepast is deze te interpreteren als erbetoon aan de overledene en triomf over de dood door opstanding.

De oudste toepassing vinden we op een staande steen uit 1876 (A 351-352), hier zijn twee gekruiste palmtakken afgebeeld. Het teken is slechts eenmaal op een liggende steen gesignaleerd (A 21, 1897). In de twintigste eeuw is de palmtak niet meer weg te denken; ze vormt één van de karakte-

ristieke elementen van de Algemene Begraafplaats Alkmaar.

De *roos* is vandaag de dag ook nog erg populair en is net als de palmtak vaak toegepast. Soms worden alleen de bloemen afgebeeld, vaker echter zien we rozetakken. In de christelijke symboliek verwijst de roos naar het lijden van Christus: de vijf blaadjes aan de takken staan voor Zijn vijf wonden; de doornen voor de doornenkroon. Het oudste exemplaar uit 1882 (B 519) is een *geknakte rozetak* met een enkele bloeiende bloem. Een gebroken tak kan duiden op het plotseling afgebroken leven van de overledene. De rozetakken op negentiende-eeuwse grafmonumenten zijn alle geknakt.

Op één grafmonument zien we een dier dat slechts bij uitzondering voorkomt: de *slang* (A stèle bij kelder 2, 1882). Het dier is voorgesteld als *ouroboros*, een zich in de staart bijtende slang. Het is een oud symbool dat in vele godsdiensten een rol speelt. Omdat het lichaam van het dier een cirkelvorm aanneemt en begin en einde in elkaar overlopen, geldt de *ouroboros* als eeuwigheidssymbool.

De *treurboom* is een typisch negentiende-eeuws symbool dat staat voor het verdriet van de nabestaanden. In Alkmaar zijn vier van dergelijke bomen in de oudste vakken solitair op een staande steen aangebracht (B 567, 1887; A 228, 1907; B 733a, 1908 en A 405, 1920). Het is de enige boomsoort die we ten voeten uit aantreffen. Op grafmonumenten van rond 1950 wordt het motief nog steeds aangebracht. Van andere boomsoorten vinden we delen terug in tak of blad.

Op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zien we tweemaal eenzelfde symbolisch motief opgebouwd uit diverse figuratieve tekens die we ook afzonderlijk tegenkomen als grafsymbool.

De hoofdmotieven zijn een *omgekeerde toorts*, een *zeis* en een *zandloper*. Op de grafmonumenten van A 398 (1894) en B 747 (1898) zijn ze op identieke wijze gecombineerd met andere tekens. Deze twee grafmonumenten hebben tevens dezelfde topafwerking en dragen beide de signatuur van steenhoudersfirma Kallansee/Kleijmeer.

De toorts en zeis zijn diagonaal door een gevleugelde zandloper gekruist. Het geheel is omgeven door een lauwerkrans en bekroond door een zespuntige ster.

De *omgekeerde toorts* staat voor het beëindigde leven. In het ijzeren hek van het poortgebouw van de begraafplaats zijn de spijlen ook uitgevoerd als omgekeerde brandende toortsen, in deze toestand zal een toorts net als de levensvlam snel doven. Op moderne grafmonumenten zien we af en toe een tafereel waarbij een brandende toorts wordt doorgegeven.

De *zeis* is attribuut van de Dood, dat het leven als het ware ommaait. We zien soms in allegorische voorstellingen in plaats van een zeis, een *pijl* afgebeeld. De pijl werd gezien als overbrenger van dodelijke ziekten, met name de pest. De spijlen van het houten hek van de ingangspartij zijn uitgevoerd in de vorm van een pijl. Op de grafmonumenten treffen we de pijl echter niet aan.

In de antieke oudheid was voor de Grieken en Romeinen elke *ster* een godheid. Deze vergelijking is in het christendom overgenomen; in de bijbel wordt Christus de blinkende morgenster genoemd.

De gecombineerde tekens vormen een rijke symbolische boodschap: de zeis, toorts en zandloper herinneren aan de vergankelijkheid; de lauwerkrans staat voor overwinning op de dood door het geloof in een hierna maals, vertegenwoordigd in de ster.

Vanaf 1900 zien we het bladmotief van de *eik* en de *klimop* op grafmonumenten aangebracht.

De *eik* is om zijn bijzonder goede houtkwaliteit representatief voor onsterfelijkheid en standvastigheid in het geloof. In het ijzeren hekwerk aan de voorzijde van de begraafplaats is een eikebladmotief verwerkt. Op grafmonument A 367 (1909) is het motief in een smalle horizontale band op de zijdelen aangebracht.

Klimop draagt, evenals laurier, groenblijvend blad. Om deze biologische eigenschap zijn beide in de eerste plaats verbonden met de eeuwigheid; het eeuwige leven voor de overledene en de eeuwige herinnering van de nabestaanden.

De klimop is door zijn klimmende vermogen tevens een verwijzing naar het verheven hemelse paradijs als eindbestemming voor de ziel en representatief voor vasthoudendheid aan het geloof in een wederopstanding (A 386, 1948).

Klimop komen we niet alleen als symbolisch teken op grafstenen tegen, we zien het als begroeiing overal op de begraafplaats: onder het struikgewas, tegen de boomstammen en als grafbedekking. Sommige graven zijn in die mate overgroeid, dat de grafstenen niet meer te zien zijn. Er staan er enkele in vak A en vak B. Ze vormen een eigenaardig *sculptuur* tussen de andere grafmonumenten.

Op twintigste-eeuwse grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zien we enkele malen een *engel* afgebeeld. De engel is sinds de oude godsdiensten van het Oosten de boodschapper van de goden en begeleider van de ziel na de lichamelijke dood. Het oudste exemplaar zien we op een grafmonument uit 1911 (B 734). Het wezen heeft een nimbus en draagt bloemen in de handen. De scene is heel vaardig uit marmer gehouwen. Eenvoudig maar uniek van vorm is de engel op het reliëf van de beeldhouwer Tjipke Visser op het grafmonument voor F.J. Haverkamp (in het plantsoen aan het eind van het pad tussen vak A en vak B,

1947). De engel op dit reliëf heeft de handen in verering opgeheven.

Op de grafmonumenten signaleren we tevens enkele scenes met een *mensfiguur*. Deze voorstellingen zijn met behulp van een mal gegoten (H 958, 1933 en H 1349, 1941) en kunnen in serie worden geleverd. De figuren zijn uitgebeeld als rouwende vrouwen die uit eerbetoon bloemen of een krans op het graf leggen. Zij vertegenwoordigen het verdriet van de nabestaanden.

Soms vinden we ook in het uiterlijk van de grafmonumenten zelf symbolische betekenis. Een grafteken in de vorm van een *obelisk* (A 20, 1908) of een *zuil* (A 456, 1912 en A 469, 1925) is al door de Grieken en Romeinen toegepast als verwijzing naar het hemelse godenrijk. In de christelijke symboliek staat de zuil voor geestelijke kracht en standvastigheid in het geloof. Een afgebroken zuil, zoals de exemplaren in vak A, duidt op het afgebroken leven.

Een grafmonument uitgevoerd als *tempelfront* (B 694-695, 1918 en B 622, 1932) of *triomfboog* (B 843-844, 1921) heeft een erende waarde naar de overledene toe.

Het kolossale grafteken in de vorm van een *kaars* (G 138, 1909), staat symbool voor het licht van het christelijke geloof in het duister van het aardse leven. Als vanitassymbool staat ze voor de kortstondige levensvlam van de mens. De vlam is uitgevoerd als een ingelegde witte marmer plaat. Zolang deze brandt is er leven en licht in de duisternis.

Nieuwe lage staande grafmonumenten zijn regelmatig vormgegeven als *kruis* ten teken van het katholieke geloof. Hiervan zijn op de begraafplaats een aantal voorbeelden te vinden.

Met name in de vakken G en H zien we op graven uit de jaren twintig en later porseleinen duivebeeldjes. Deze kleine beeldjes zijn

los te verkrijgen en worden met grote regelmaat op de Algemene Begraafplaats Alkmaar aangetroffen. De *duif* symboliseert hier de ziel van de overledene, die zich opmaakt om de hemelreis te beginnen.

Een aantal symbolen zijn niet of slechts een enkele maal op oude grafmonumenten gesignaleerd. Ze komen echter in de latere vakken regelmatig voor: het *anker* (hoop); het *geveugeld wiel* (onbestendigheid van het leven of als vervoermiddel verwijzend naar het beroep van de overledene); het *hart* (trouw, vriendschap en wereldlijk en religieus symbool voor de liefde); het *schip* (hoop of beroepsaanduiding); de *passer en een winkelhaak* (teken van vrijmetselarij of beroep van architect) en de *zon* (opkomende zon staat voor hoop, ondergaande zon voor de beëindiging van het aardse leven).

Op grafmonumenten uit de twintigste eeuw signaleren we symbolische tekens die een enkele keer voorkomen: een *klavertje vier* (H 729, 1931 - geluk); *korenaren* (B 779, 1932 - verwijzen naar de wederopstanding) en een *eenhoorn* (op het monument voor dokter Haverkamp, 1947 - zinnebeeld van Christus).

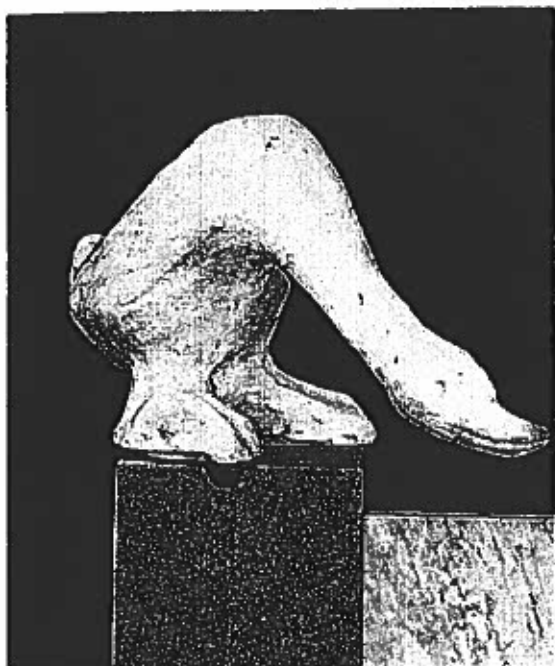
De grafsymbolen op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zijn in uiteenlopende combinaties uitgevoerd en hoewel de vormen zeer verschillend zijn komen ze hoofdzakelijk op het volgende neer: ze brengen eerbetoon aan de overledenen, duiden op hoop voor een eeuwig leven door wederopstanding en herinneren de passant aan de vergankelijkheid van het aardse bestaan.

Voor de hedendaagse mens is de geladenheid en oorspronkelijke betekenis van oude grafsymbolen vaak onbekend, de tekens hebben daardoor grotendeels hun zin verloren. We zien in de vakken G en H op grafmonumenten uit de jaren twintig en later nieuwe tekens toegepast die op een beperkt

ren. We zien in de vakken G en H op grafmonumenten uit de jaren twintig en later nieuwe tekens toegepast die op een beperkt publiek zijn gericht. Deze tendens signaleerden we ook al in de spreuken op de grafmonumenten. Hier lijkt een soort *privé-symboliek* te ontstaan. Hoe we bijvoorbeeld een *gans* (H 1502, 1943/1987), een *diamant* (A 244, 1924), een *muziekbalk* (G 215-216, 1929) of een *straatorgel* (H 1496, 1963) kunnen duiden is niet bekend. Een afbeelding van *Vrouwe Justitia* (G 561, 1943), een *hand met ganzeveer*, een *oorlogshelm en Olympische ringen* (G 797, 1948) en een *open geslagen boek geplaatst voor*

zonnestrallen, omgeven door een gebroken keten (G 668, 1945) zijn wel te duiden maar niet met betrekking tot grafsymboliek. Het zijn waarschijnlijk verwijzingen naar het leven van de overledene, voor de buitenstaander blijft het echter bij speculeren.

Op de negentiende-eeuwse grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar zien we voornamelijk algemene traditionele doodssymboliek. In de loop van de twintigste-eeuw valt de keuze eerder op een voorstelling die aan het leven van de overledene persoonlijk herinnert.



H 1502, 1943 of 1987. Drie-dimensionele gans.



H 729, 1931. Klavertje vier met één vallend blad.

Tot besluit

Tijdens de inventarisatie op de Algemene Begraafplaats Alkmaar en het aansluitende onderzoek in archieven en literatuur zijn talrijke aspecten aan het licht gekomen, zowel van de aanleg van de begraafplaats als geheel als van de grafmonumenten in het bijzonder.

De Nederlandse begraafcultuur veranderde rond 1830 nadat de traditionele gewoonte om in kerken te begraven bij Koninklijk Besluit werd verboden en landelijk werd overgegaan tot het begraven op buitenbegraafplaatsen.

Door het Alkmaarse gemeentebestuur werd een terrein voor een buitenbegraafplaats gekozen in het stadsbos de Hout. In de besluitvorming rond de locatie had burgemeester Gijsbert Fontein Verschuur een belangrijke stem, zijn opvattingen hebben geleid tot de huidige ligging en vorm van de begraafplaats. Zonder inmenging van de burgemeester zou de begraafplaats op een minder prominente plek zijn gerealiseerd en zou de tuin het ongetwijfeld zonder het neoclassicistische poortgebouw hebben moeten stellen.

De (tuin)architect Jan David Zocher jr. kreeg de mogelijkheid het terrein achter de poort in te richten tot een landschappelijke tuin waarbij de grafvelden als eilanden in een uitgebreide waterpartij waren gelegen. Uit onderzoek naar Zochers tuinontwerpen en architectuur is gebleken dat de combinatie van een monumentaal neoclassicistisch poortgebouw en een tuinaanleg in Engelse landschappelijke stijl, de Algemene Begraafplaats Alkmaar bijzonder maakt binnen zijn oeuvre.

Op 15 september 1830 is de Algemene Begraafplaats Alkmaar officieel geopend verklaard. Het begraven op de buitenbegraafplaats had voor de burgers van Alkmaar nieuwe grafrechten tot gevolg. Hoewel er in

de loop van de tijd herinrichtingen en uitbreidingen zijn uitgevoerd is in de huidige situatie de oorspronkelijke aanleg nog goed te herkennen.

Het onderzoek naar de grafmonumenten in de oudste vakken heeft waardevolle informatie aan het licht gebracht. De gegevens bieden de mogelijkheid diverse aspecten verder uit te diepen, zoals de historie rond prominente Alkmaarse persoonlijkheden; de specialiteiten van Alkmaarse steenhoudersfirma's; grafische vormgeving van de tekens en motieven op de grafmonumenten en de beplanting van de graven en de tuin.

Een oude begraafplaats is een kwetsbaar monument en het is zaak deze uit haar verval op te heffen. Op de begraafplaats wordt men niet alleen door de symboliek geconfronteerd met vergankelijkheid en de teerheid van het bestaan; verval heeft overal plaats.

Wanneer men aan de Algemene Begraafplaats in de Alkmaarse Hout een bezoek brengt, oogt het poortgebouw uit de verte monumentaal en solide. Indien men de architectuur van dichtbij een *waardige* blik gunt, ontwaart men scheuren in het fronton. Het gespleten scharnier van het houten hek en het aangetaste houten gewelf laten nauwelijks een solide indruk achter. Restauratie van de ingangspartij geniet aanbeveling en is momenteel in voorbereiding.

Het aanvankelijk vrij kleine terrein van de begraafplaats is aanmerkelijk vergroot, dit ging ten koste van de intimiteit rond de eerst aangelegde grafvelden. Het huidige beplantingsschema vangt dit enigszins op; diverse bijzondere boomsoorten zijn op aantrekkelijke wijze in de landschappelijk aangelegde tuin geplant. De oorspronkelijke vorm en aanleg van de tuin is in de huidige situatie nog herkenbaar, de beeldbepalende

waterpartij is echter aanzienlijk in omvang afgenomen. De kneppelbrug is oud en versleten. Vervanging in dezelfde stijl zal in belangrijke mate bijdragen aan het behoud van de rustieke sfeer en uitstraling van de tuin.

Niet alleen de bebouwing en de tuin hebben zorg nodig, ook de grafmonumenten kunnen verloren gaan. Over het geheel genomen verkeren de grafmonumenten in redelijke staat. Vooral de losse onderdelen van de grafbedekking vertonen vormen van verwaarlozing en vandalisme. De grafafscheiding blijkt een schadegevoelig onderdeel van de grafbedekking; diverse palen en banden zijn enigszins verschoven of gescheurd. Sommige kettingen en stenen vazen zijn niet meer compleet of ontbreken geheel. Door uitblijven van onderhoud is bij een aantal grafmonumenten de grafbedekkende steenslag weggespoeld en zijn verformfaaide zinken bakken aan het oppervlak komen te liggen. Het meest voorkomende teken van verval is de aangetaste of bijna totaal verweerde laklaag op de grafmonumenten. Exemplaren waarvan letters, decoratieve motieven of symbolische tekens gekleurd waren verliezen hierdoor aan artistieke uitstraling.

Een begraafplaats is aangelegd om de herinnering aan de overledenen te bewaren. Dat geldt ook voor de grafmonumenten. Wil men dat zij gedurende een lange reeks van jaren hun functie behouden, dan is het noodzakelijk om het verval van de begraafplaats en grafmonumenten af te remmen. Voor de bezoeker is een aangenaam en verzorgd aanzicht waardevol, het geeft uiting aan de zorg en aandacht voor de overledenen. Door regelmatig onderhoud kunnen begraafplaatsen en grafmonumenten langer in goede staat blijven verkeren.

Bij de plannen rond de aanleg van de buiten-begraafplaats hebben de opvattingen van burgemeester Fontein Verschuur geleid tot de huidige ligging en vorm van de Algemene Begraafplaats Alkmaar. Zijn inspanningen zijn geenszins om niet geweest en hebben er daadwerkelijk toe geleid dat de stad beschikt over *eene blijvende hoogst belangrijke inrigting, waarop alle de ingezetenen, nu, en in het vervolg, altijd een eerbiedig oog zullen vestigen, [en die] zoodanig ten uitvoer [is] gebracht, dat de nakomelingschap het werk hunnen vaders zal goedkeuren, en de uiterlijke gedaante daar van geschikt zij, om die gevoelens van vereering staande te houden, welke een begraafplaats behoort in te boezemen.*

Noten

1. Zie voor algemeen historisch overzicht Y. Lievaart, 'Amsterdamse begraafplaatsen en hun graftekens' in: *De dood verbloemen? Begraven en cremieren in Amsterdam; gedenktekens spreken, Amsterdam/Den Haag 1982, p. 48-110.*
2. De Grote Kerk is gelegen aan Koorstraat 4. Vanaf 1572 was de kerk Gereformeerd en in dat jaar werd door de gemeente de Kapelkerk, gelegen aan Laet 78, aangewezen als Tweede Kerk. Omdat de graven in de Grote Kerk niet talrijk genoeg waren, werd de Kapelkerk ook begraafkerk. Drs. C. Rogge heeft een uitvoerig rapport over de Grote Kerk geschreven, het ligt ter inzage in het Regionaal Archief Alkmaar (verder als RAA).
3. Op.cit., (noot 1), p. 49.
4. Ph. Ariès, *Het uur van onze dood*, Amsterdam, 1987, p. 501.
5. W.A. Fasel, *Alkmaar en zijne geschiedenissen. Kroniek van 1600-1813*, Vereniging Oud Alkmaar, p. 151.
6. Tegenwoordig is de el gelijk aan 69 centimeter, echter in de periode 1820-1870 was het Nederlands Metriek Stelsel van kracht waarbij de lengte van één el gelijk was gesteld aan één meter.
7. RAA, Secretarie Stadsarchief Alkmaar 1816-1919 (verder als Secr.), inv.nr 6: de commissie wordt gevormd door de raadsleden J. van Leeuwen, F.H. Blom en J.A. Kluppel.
8. De diverse ontwerpplannen voor de begraafplaats worden in de notulen van de vergadering vermeld als bijlagen, deze zijn niet aangetroffen.
9. RAA, Secr., inv.nr 7.
10. Ibidem.
11. Ibidem, 8 juli 1828.
12. H. Koolwijk, et al., *De Alkmaarse Hout in de schijnwerpers*, extra uitgave van de Historische Vereniging Oud Alkmaar (1925), 11, 1987.
13. Op.cit. (noot 9), 15 juli 1828: het betrof een lijkenhuis.
14. RAA, Topografische Atlas (verder als TA), cat.nr 727 a1; over de tekening, P.H. Rem, 'Schetsontwerp van Jan David Zocher jr voor de gebouwen van de Algemene Begraafplaats van Alkmaar (ca 1828)', *Bulletin. Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 92 (1993), 1/2, p. 49-50.
15. RAA, TA, cat.nr 746/Foto- en Prentenarchief *Westerweg*, r.nr 524.
16. RAA, Secr., inv.nr 154: de situatietekening van 1894 heeft een foutieve poolaanduiding, *oost-west* moet zijn *noord-zuid*.
17. D.F.M. van Hooff, *Algemene Begraafplaats Akendam - Haarlem*, doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis, Vrije Universiteit van Amsterdam 1988, p. 5. Uit correspondentie blijkt dat Zocher het ontwerp voor deze

37. Op.cit. (noot 6); een el is gelijk aan een meter, een palm is gelijk aan een decimeter.
38. RAA, Secr., *Algemene Begraafplaats*, doos 7.
39. M. van der Laan, et al., red., *Ach Lieve Tijd. Tien eeuwen Alkmaar en de Alkmaarders*. Zwolle 1987-88, 16 dln., p. 232.
40. RAA, Secr., inv.nr 329, stuk nr 148.
41. De afkortingen in de tekst in het fronton staan voor de volgende woorden:
D.O.M. is *Deo Optimo Maximo*; D.D. is *Dono Dederunt*; S.P.Q.A. is *Senatus Populusque Almariae*.
42. Deze informatie is afgeleid uit notities in de grafboeken, momenteel ondergebracht bij de Grafrechtadministratie van de gemeente Alkmaar.
43. Het borstbeeld van Bosboom-Toussaint is geplaatst op de hoek van de Kennemerstraatweg en de Kennemersingel in Alkmaar; Mr. J. Belonje, 'Oude inscripties op de Algemene Begraafplaats te Alkmaar', *Gens Nostra* (12), 1947, pp. 249-253, nr 35; P. Tholen. De beeldhouwer August Falise 1875-1936. Zijn leven en werken tot en met 1920, Nijmegen 1979 (doctoraalscriptie); H. Martin, *Tjipke Visser, beeldhouwer en zijn dochter Marijcke Visser, beeldhouwster en edelsmid*, Drachten 1958.
44. C. Rogge, *De grafzerkenvloer in de grote of st. Laurenskerk te Alkmaar*, Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie (1995, 1996)

Geraadpleegde literatuur

- Ariès, Ph. *Het uur van onze dood*, Amsterdam 1987.
- Belonje J. 'Oude inscripties op de Algemene Begraafplaats te Alkmaar', *Gens Nostra* (12), 1947, 12, nr 35
- Fasel, W.A. *Alkmaar en zijne geschiedenissen. Kroniek van 1600-1813*, Historische Vereniging Oud Alkmaar, z.j.
- Hall, J. *J. Hall's iconografisch handboek. Onderweren motieven in de beeldenkunst*, Leiden 1992.
- Haslinghuis, E.J. *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek der westerse architectuurgeschiedenis*, (1953) Houten/Zaventem 1986.
- Hirschfeld, C.C.L. *Anmerkungen über die Landhäuser und die Gartenkunst*, Leipzig 1772.
Theorie der Gartenkunst, Leipzig 1799-1785, 5 dln.
- Hooff, D.F.M., van *Algemene Begraafplaats Akendam - Haarlem*, doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis, Vrije Universiteit van Amsterdam 1988.
- Koch, W. *Europese bouwstijlen*, (1982), Amsterdam 1988.
- Koolwijk, H., et al. *De Alkmaarse Hout in de schijnwerpers*, extra uitgave van de Historische Vereniging Oud Alkmaar (1925) 11, 1987.
- G. Laar, van *Magazijn van tuinsieraden*, Amsterdam 1802.
- Martin, H. *Tijpke Visser, beeldhouwer en zijn dochter Marijcke Visser, beeldhouwster en edelsmid*, Drachten 1958.
- Meijer, W., red. *Begraafplaatsen als cultuurbezit. Met inventarisatiehandleiding*, Terebinth reeks, Utrecht 1992.
- Moes, C. *Architectuur als sieraad van de natuur; de architectuurtekeningen van J.D. Zocher en L.D. Zocher, kiezen voor tegenwoordige of verleden tijd*, Nederlands Architectuur Instituut, Rotterdam 1991.
- Ploos van Amstel, L. *Bouwen. Bouwstoffen*, Leiden 1973.
- Rem, P.H. 'Schetsontwerp van Jan David Zocher jr voor de gebouwen van de Algemene Begraafplaats van Alkmaar (ca 1828)', *Bulletin. Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 1993, 92, 1/2. (Verschijnt binnenkort in uitgebreide versie in een uitgave van de Vereniging Oud Alkmaar 1995, 1.
- Ripa, C. *Iconologia of uybeeldinghe des verstands*, (uit het Italiaans vertaald door D.P. Pers, Amsterdam 1644), Soest 1971.
- Rogge C. *De grafzerkenvloer in de Grote of St. Laurenskerk te Alkmaar*, Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie (1995, 1996)

Herkomst van de afbeeldingen

- Argeloo, M. et al. *De Alkmaarse Hout. Natuurlijke rijkdom van een vier eeuwen oud stadsbos.*
Alkmaarse Cahiers nr 5, Alkmaar 1993.
- Biers, W.R. *The Archeology of Greece. An introduction,* New York 1987.
- Hooff, D.F.M., van *Algemene Begraafplaats Akendam - Haarlem,* doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis,
Vrije Universiteit van Amsterdam, 1988.
- Laan, M., van der *Ach Lieve Tijd. Tien eeuwen Alkmaar en de Alkmaarders.* Zwolle, 1987-88, 16 dln.
et al., red.
- Moes, C. *Architectuur als sieraad van de natuur; de architectuurtekeningen van J.D. Zocher en*
L.D. Zocher, kiezen voor tegenwoordige of verleden tijd, Nederlands Architectuur Instituut,
Rotterdam 1991.
- Rosenblum, R. *Transformations in Late Eighteenth Century Art,* Princeton, New Jersey 1974.
- RAA *Regionaal Archief Alkmaar.*
- Secr. *Secretarie Stadsarchief Alkmaar 1816-1919*
- TA *Topografische Atlas*

De foto's zijn genomen door de stagiaires. Indien niet anders vermeld zijn deze ondergebracht in het archief van het Bureau voor Monumentenzorg en Archeologie Alkmaar.

*De foto's voorzien van een * zijn ondergebracht in het archief van Wil Boots.*

De tekeningen zijn verzorgd door Gonna de Reus.